

Lucian Nasta

**GENERAȚIE ȘI SCHIMBARE ÎN
ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ
(sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX)**

CUPRINS

- **Introducere**
- **Ideea de generație. Afinități și contraste intergeneraționale**
- **Sfârșit de secol românesc. Spiritul epocii și nevoia schimbării**
- **Maiorescianismul și ethosul comunitar al “tinerilor” istorici**
- **Două concepții istorice. Argumente pentru dezbateră publică și renoație istoriografică**
 - a) “Școala veche” de Istorie și perspectiva ei romantică
 - b) O legătură necesară: A.D.Xenopol
 - c) “Școala nouă” de istorie. Fizionomia unui grup
- **Mecanismele schimbării. Strategii, avataruri**
 - a) Polemică și discreditare
 - b) Războiul manualelor
 - c) “Noua direcție” și pîrghiile de putere intelectuală
- **“Școala nouă” - implicații istoriografice**
- **Indice**

INTRODUCERE

Fără a intra în detalii asupra naturii, valabilității sau utilizării teoriei generațiilor în practica curentă, o abordare din această perspectivă a schimbărilor petrecute în istoriografia română de la finele secolului XIX și începutul celui următor ar putea adăuga câteva elemente fundamentale în descifrarea motivațiilor și mecanismelor care au dus la impunerea unei “noi școli” istorice (“școala critică”), a strategiei în acapararea și controlul domeniului vreme de aproape trei decenii.

Demersul nu este întâmplător și nici singular în această direcție. S-au evidențiat deja suficiente motivații și aspecte din evoluția *școlii critice*, cu implicații majore și de lungă durată în prefacerea disciplinei¹. O reluare a subiectului însă, printr-o lectură în filigram și o abordare ceva mai nuanțată, răspunde necesității de a cunoaște deopotrivă și mecanismele subtile, deseori de culise, ce au constituit resorturile intime ale unor schimbări nu numai în domeniul istoriei, ci al culturii în general. Pentru că, așa cum remarca și N.Iorga - unul din principalii protagoniști ai conflictului dintre “vechea” și “noua” școală istoriografică -, atunci când își elaborează spre senectute cartea memorialistică *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost* și încerca să mai estompeze din radicalismul său juvenil, în societatea românească de la acea vreme de istorie “atârnavau toate celelalte”². Iar afirmația are întru totul acoperire, deoarece, la noi, strânsa legătură dintre scrisul istoric și finalitatea lui politică și patriotică constituie determinanta fundamentală a celei de-a doua jumătăți a veacului XIX, materia bucurându-se de o hegemonie evidentă prin cucerirea definitivă a spiritelor, a gândirii și acțiunii. Însă dacă pînă prin anii 1880 noțiunea de *istoric* scapă destinului comun ce atribuim astăzi vocabulei (desemnînd un grup social ancorat de un cîmp concret al cercetării) - pînă atunci domeniul fiind deschis oricui, fără o “disciplină a disciplinei”, înregistrîndu-se astfel etichetări de “istoric” și beneficiind de onoruri academice sau de poziții universitare personaje ce proveneau din cele mai diverse paliere socio-profesionale -, anii de la cumpăna dintre secole, cînd se impune *noua școală* în istoriografia română, aduc în discuție o altă

schemă de percepere a profesionistului, ceea ce nu înseamnă că legitimitatea “științifică” este definitiv fixată.

Lucrarea de față nu-și propune așadar o incursiune tradițională în istoriografia epocii, ci va căuta mai degrabă să surprindă apariția unei conștiințe a istoricilor ca profesioniști și ca grup. Va fi o analiză mai mult prin indivizi și mai puțin prin ideologie ori chestiuni de metodă, deloc absente în această perioadă. Deși intervalul de timp avut în vedere este relativ scurt, el este totuși fără precedent prin semnificații, întrucât marchează noi forme de mobilizare a unor personaje dotate cu mari capacități intelectuale ce au riscat să denunțe și să discrediteze “puterile” recunoscut competente pînă atunci, pentru o cauză declarat superioară și merită a reforma domeniul. Dacă anterior transferul puterilor simbolice se făcuse oarecum pașnic (eventualele dispute, polemici, nezguduind prea mult eșafodajul intelectual al cuiva și în nici un caz grăbind sfîrșitul vreunei cariere), în succesiunea firească a generațiilor, acum, la trecerea dintre veacuri, acesta capătă forme brutale, pîrghiile de putere fiind aproape smulse de la cei ce le deținuseră. Cînd și de ce se produce ruptura la nivelul noii semnificații atribuite istoricului și cum de s-a scindat breasla în două tabere dispuse a pune totul în joc pentru a se impune - sunt doar două din întrebările ce caută răspuns cu prioritate.

Pornind de la aceste elemente, vom încerca totodată să evaluăm puterea socială a *școlii critice* prin reliefarea cîtorva componente ale strategiei puse în lucru de principalii ei reprezentanți (I. Bogdan, N. Iorga și D. Onciul), căutînd să deslușim motivațiile și mecanismele acțiunii “triadei” în cîmpul socio-intelectual. A restrînge sfera argumentelor schimbării doar la chestiuni legate de renovarea materiei, de ideologie (cum s-a făcut deja), ar fi nu numai un fapt simplificator, dar și păgubitor în cazul unui fenomen de o asemenea complexitate. Trebuie invocați neapărat și alți stimuli ce țin atît de sensul datoriei profesionale, dorința de înnoire, devotamentul civic, cît și de nevoia de a domina, fidelitatea față de un grup, căutarea securității materiale, glorie, ură, răzbunare etc, sentimente pe care psihanaliztii moderni nu le-au ocolit, invocîndu-le ca pe adevăruri eterne ce au căpătat de-a lungul vremii expresii diferite. În strînsă legătură cu acestea intervine acțiunea altor cîmpuri, precum structurile sociabilității, regulile etice, cutumele familiale, de grup sau regionale, stereotipiile metodologice, canoanele estetice, spiritul de

imitație, practicile din viața privată, imaginea de sine și față de celălalt etc, toate meritând să rețină atenția, întrucât ele sînt rezultatul unor îndelungi elaborări, au fost achiziționate încă din perioada formării intelectuale și îmbogățite de-a lungul timpului, odată cu angajamentele sociale și profesionale.

Și pentru că în epocă toată lumea gîndea în termenii unui conflict între generații, în cadrul căruia s-au exprimat numeroase adevăruri și pe temeuri artistice, filosofice, istorice, sociologice ori psihologice, considerăm oportună încercarea de a descifra din această perspectivă emergența mișcării istoriografice românești la finele secolului XIX și debutul celui următor. De altfel, nu e vorba de un fenomen singular în contextul european, epoca - acest *Fin-de siècle* - aducînd cam peste tot în prim plan o nouă vogă, *revolta tinerilor*, în care ideologia și un nou tip de discurs se vor plina de rezonanța radicalismului, a schimbării cu orice preț.

În cazul nostru însă, a identifica o ruptură nu înseamnă neapărat că am izolat și definit o generație. Segregația din cadrul comunității istoricilor români a pus față în față două grupe în interiorul cărora au coexistat diferite clase de vîrstă. Cu toate acestea, am folosit termenul de *generație*, care acoperă în bună măsură și categoria *clasei de vîrstă*, pentru că rezultă dintr-o conștiință minimală a unei acțiuni colective, relativ ușor de circumscris. Deși acestei formule generale i s-ar putea aduce suficiente reproșuri - neconstituind întotdeauna un element cheie în înțelegerea faptelor și trebuind mereu să i se atașeze o sumă de alte variabile -, în cazul nostru este operatorie, *școala critică* fiind investită astfel, într-o manieră stabilă, cu un rol social în sînul unei comunități specifice (intelectuale), în virtutea capacității ei de a fi creat o memorie colectivă, de a fi omogenizat și alte clase de vîrstă în judecarea comună a trecutului și a societății românești.

Totodată, pentru a desluși cît de cît fidel evenimentele, am căutat să pătrundem mai adînc în miezul lor, într-o zonă apreciată ca "obscură" și nedemnă de atenția analiștilor. Un atare tip de anchetă a stîrmit deja comentarii nefavorabile, atunci cînd ne-am "atins" de unul din miturile istoriografiei noastre, de Nicolae Iorga³. Cu toate acestea, a privi un eveniment sau un individ pînă la indiscreție ne pare a fi una din principalele funcții ale științelor omului și societății - poate cea mai utilă -,

deoarece acest lucru este singurul instrument de identificare a multora din resorturile istoriei. Nu întâmplător, Honore de Balzac sugera în *Iluzii pierdute* că sunt două istorii: “L’histoire officielle, menteuse [...], puis l’histoire secrète où sont les véritables causes des événements, l’histoire honteuse”. În consecință, am considerat oportună utilizarea a cât mai multe citate din sursele primare, lăsându-le adeseori doar pe acestea să vorbească, cu un plus de culoare a epocii, pentru că numai astfel vom putea avea imaginea nuanțată, cuprinzătoare și complexă a mecanismelor ce au generat schimbări în câmpul istoriografiei române la cumpăna secolelor XIX și XX.

1. Paul E. Michelson, *The Birth of Critical Historiography in Romania: The Contributions of Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul and Constantin Giurescu*, în “Analele Universității din București”, istorie, 1983, p.59-76; Al.Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, Edit.Academiei, 1985.

2. N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed.Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, Edit.Minerva, 1984, p.203.

3. L.Nastasă, *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc la finele sec.XIX. Cazul Nicolae Iorga*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, coord. L.Boicu, G.Bădărău și L.Nastasă, Iași, Fundația Academică “A.D.Xenopol”, 1994, p.619-630. Vezi comentariile critice ale lui Andrei Pippide, în “Anuarul Institutului de istorie A.D.Xenopol”, Iași, XXXII, 1995 [1996], p.357-363.

IDEEA DE GENERAȚIE. AFINITĂȚI ȘI CONTRASTE INTERGENERAȚIONALE

Păstrînd o anumită distanță față de iluzia că s-ar putea explica îndeajuns schimbările din cultura română la cumpăna dintre veacuri doar din perspectivă generaționistă - iar acest lucru numai în virtutea reținerilor manifestate de Lucian Febvre și discipolii săi de la *Annales*¹ -, vom căuta să evidențiem cîteva din elementele care ar putea oferi soliditate demersului și să circumscriem specificitățile noii generații de istorici care au activat acum, vizavi de o gamă cît mai diversă de alte conjuncturi și motivații ce au contribuit la definirea unui nou curent istoriografic.

Noțiunea de generație a fost mereu utilizată, intervenind în discursurile asupra tinerilor, asupra bătrînilor, asupra schimbărilor familiale etc; a fost invocată cînd survineau transformări politice, sociale, economice sau apăreau noi producții intelectuale ori artistice. Mai mult decît o simplă localizare temporală, înscrierea indivizilor sau a operelor într-o "clasă de vîrstă" dă sens și imagine unui destin comun. Dacă din perspectivă biologică măsurăm în primul rînd limitele cronologice și schimbările datorate vîrstei (însă fără informații concrete asupra ființei socio-istorice), apartenența la o generație constituie totodată și un fenomen social. Unitatea internă a unui grup generațional este conferită nu atît de identitatea sau apropierea ca vîrstă (prin situația analoagă față de cursul biologic), cît mai ales de influențele sociale și spirituale comune. Așadar, cînd vorbim de *generație* nu trebuie să confundăm fenomenele biologice cu cele socio-intelectuale, între care există însă legături indisolubile. Individul este produsul influențelor și curentelor spirituale contemporane lui, dar care sunt în același timp familiare și cercului social căruia îi aparține. Sub acest aspect, doar evenimentele colective majore pot contribui la cristalizarea grupurilor generaționale, la contemporaneitate, prin formarea și omogenizarea unor idealuri directoare. Iar accelerarea dinamicii sociale, transformările rapide dintr-o anume societate, constituie de regulă una din principalele cauze ale

impulsurilor generaționale și evident, ale conflictelor. Pentru că în afirmarea noii generații, *opozitia* și *confruntarea* sunt inerente de cele mai multe ori; pentru a exista, ea trebuie să se autonomizeze și să se diferențieze de precedentă. În felul acesta se disting primele rudimente ale imaginii sociale ce caracterizează noua generație. Iată de ce punerea în evidență a efectelor de vîrstă și a fenomenului de generație în mediul intelectual depășește demersul descriptiv sau taxinomic, aceste efecte devenind angrenajele, uneori determinante, de funcționare a societății intelectuale².

Evident, în cadrul conflictului dintre generații, referințele se fac mereu la înaintași, cei care condiționează în fapt apariția noilor contestatari; iar cei din urmă reproșează îndeosebi imobilismul, dispoziția conservatoare, inhibitoare a “bătrînilor”, neputința de a vedea în perspectivă, faptul că sunt retrograzi și încăpățînați, cu aerul că ei știu totul iar deciziile lor au la bază experiențe îndelung verificate. Mai mult chiar, conjunctural, Ovid Densusianu (apropiat într-o primă etapă *triadei*) îi considera pe aceștia “apostoli mincinoși”, ca replică la calificativele atașate tinerilor intelectuali: “apatnici, sceptici și cosmopoliți”³. De fapt, aproape mereu tinerii au fost percepuți doar prin defecte, fără o identitate recunoscută și acceptată în manieră convenabilă, chiar fără autonomie. Nu întîmplător li se impută iresponsabilitatea, indisciplina, teribilismul, incapacitatea prin insuficientă inițiere, lipsa experienței, graba în ceea ce fac, aplecarea spre vicii etc. De aceea, vocea lor, inițiativele, apelurile cădeau mereu în gol, fără audiență semnificativă în cercul “bătrînilor”. Aproape întotdeauna șansa lor de a se impune a fost acțiunea în grup și, eventual, revolta (cu un rol important în sociabilizarea lor și stabilirea unor coeziuni durabile), sau adeziunea la un “bătrîn” (ori la un grup dintr-o altă clasă de vîrstă), adică la o forță socialmente activă și care ocupă deja poziții cheie într-un mediu specific. Această ultimă opțiune implică însă, în anumite cazuri, o perioadă de servituți și de obediență, ca mijloc de propulsare, care nici nu este totdeauna pe placul tinerilor și nici nu poate da naștere la efecte generaționiste majore. Pentru că cei ce au aplecare spre obediență, ca admiratori conjuncturali și lingușitori, ușor se lasă contaminați de aceleași trăsături de caracter ca ale “patronului”, devenind spre senectute chiar mai intoleranți și mai conservatori decît el,

ca o compensație parcă pentru așa-zisele - și de bunăvoie acceptate - umilințe în “așteptare”.

Ținând însă seama de disocierea netă pe care am operat-o între *noțiunea biologică* (clasă de vîrstă așezată într-un spațiu social) și *noțiunea intelectuală*, lucrurile ar putea căpăta un plus de nuanțe, întrucît sunt indivizi ce aparțin aceleiași generații biologice, dar altei generații intelectuale. A fi “bătrîn” biologic constituie un avantaj din multe puncte de vedere, în primul rînd prin experiența dobîndită⁴. Dar sunt “bătrîni” intelectualicește care în cadrul acumulărilor specifice vîrstei nu acceptă să-și apropie și alte experiențe mai recente, iar acest fapt s-a dovedit dramatic nu numai în confruntarea cu noua generație - care pur și simplu refuză “moștenirea”, refuză să se identifice cu modelele propuse -, cît mai ales în plan intim, personal. Cazul lui Gr.G.Tocilescu este revelator și explicat de Al.Lapedatu în *Memoriile* sale. Însărcinat de Ministerul Instrucțiunii să aleagă din arhiva fostului profesor, decedat, documentele ce aparțineau Muzeului Național de Antichități (în 1909), Al.Lapedatu constata puternica “criză de conștiință științifică” pe care a trăit-o Tocilescu în ultimii ani de viață. După o remarcabilă operă de tinerețe, acaparată treptat de însărcinări și demnități, “nu s-a mai putut ține în curent cu progresele specialității sale”, iar în lupta cu *noua școală* istoriografică a ignorat - în spirit de frondă - producțiile ei, informația depășindu-l treptat. De aceea, spre sfîrșitul carierei a preferat să țină mai multe comunicări verbale decît să publice; “în felul acesta el își întreținea, pe de o parte, faima sa de om de știință, iar pe de altă parte putea - cînd era cazul - să revendice prioritatea descoperirilor sale arheologice și epigrafice”⁵.

Această bivalență a noțiunilor (biologic-intelectual) a fost surprinsă de altfel în epocă - deși cu mare nedumerire, însă cu o deosebită abilitate a condeiului în a deturna sensul real - de V.A.Urechia, în articolul său *Tînăr-Bătrîn, Bătrîn-Tînăr*⁶. Ca unul puternic contestat de noua generație de istorici, el se întreba în final dacă a fi tînăr înseamnă: “a fi sceptic, cosmopolit, rece și indiferent la orice faptuire care nu servă plăcerii și mulțumirii mele”; “a fi insolent cu cei bătrîni, uitător și disprețuitor al muncii generațiilor din urmă”; “a fi obligat să-ți calomniezi țara, să arăți străinilor că e o țară de nemernici și că în ea nu există nimic bun”? Atunci, “dacă a fi tînăr însemnează a ști întrebuintarea *metodelor*

noi de a calomnia și de a insulta, lăsați-mă să rămân ceea ce sunt: ghiujul bătrîn”.

Pe de altă parte, cazul lui Titu Maiorescu este și el revelator în această direcție. El demonstrează evident că contemporaneitatea cronologică nu e suficientă pentru a constitui situații de generație analoagă. Dacă alături de Maiorescu așezăm pe cel invocat mai sus, V.A.Urechia, ori pe B.P.Hașdeu (deși în 1927 N.Iorga afirma despre acesta că “ar fi putut fi, prin entuziasmul său, șeful unei întregi generații”⁷), constatăm discrepanțe majore, la fel cum congeneri de-ai lui Iorga, D.Onciul și I.Bogdan - am numi aici pe G.I.Ionnescu-Gion, Anghel Demetrescu, G.Dem.Teodorescu, Tudor P.Rădulescu ș.a. - nu manifestau nicicum afinități cu *triada critică*. Așadar, într-un anumit interval de timp avem de-a face cu mai multe generații - cu o polifonie, am putea zice, împrumutînd un termen din muzicologie -, detectabile nu atât după vîrstă, cît mai ales după experiențe, angajamente politice, concepții ideologice, științifice și artistice etc.

Nu putem deci vorbi de generație identică decît în măsura în care cei ce intră simultan în viață participă la evenimente și experiențe care creează legături durabile și operaționale, individualizîndu-i față de alții și dă formă unui corp comun. De aceea, pentru a înțelege mai bine coeziunea grupului de care ne ocupăm trebuie să recurgem și la analiza *stratificării experienței*. Foarte bine a surprins aceste aspecte sociologul Petre Andrei, ceva mai tîrziu, în 1930, cînd societatea românească interbelică se confrunta și ea cu o mai puternică criză generală a juneții: “o generație e un mediu spiritual propriu creat nu prin știință, ci mai ales prin creație și idealuri”; iar cînd se referă la conceptul de *nouă* generație, aceasta “cuprinde nu numai tinerețe, ci pe toți aceia care simt nevoia de o nouă înțelegere a timpului, de o altă ordine și de alte soluții la problemele care se impun”⁸. Cu alte cuvinte, generațiile simultane pot fi circumscrise în funcție de reacția lor față de aceleași fenomene sociale.

Dintr-o altă perspectivă, asistăm în mod concret la o tensiune în transmiterea experienței, deoarece se uită adeseori că nu numai profesorul educă elevii, ci și elevii educă profesorul. În vreme ce unii din vechea generație dau dovadă de suplețe în însușirea sau lărgirea experienței, ori sunt conștienți că odată și odată locul lor va fi preluat de tineri, alții rămîn închistați în propriile tipare și exigențe, închipuindu-și că opiniile lor sunt

veșnice și inalterabile, că adevărul e numai de partea lor, că în nici un caz depășirea momentelor de criză s-ar putea face prin noua generație (de altfel, “bătrâni” evită utilizarea cuvântului de *criză* pentru un domeniu sau societate în ansamblu, în care ei au luat parte activă și au avut un cuvânt greu de spus, sau eventual îl utilizează doar când e de pus în sarcina tinerilor) etc. Cum am putea privi altfel atitudinea pozitivă a lui T.Maiorescu sau Al.Odobescu față de tineri, iar mai târziu a lui E.Lovinescu ori Nae Ionescu? Sunt fie personalități capabile de adaptare la noile exigențe intelectuale, sociale, politice, fie indivizi cu o fantastică viziune de perspectivă ce pot elabora strategii prin care să-și perpetueze și să-și permanentizeze concepțiile peste succesiunea generațiilor, producând sau gestionând stimulentele esențiale și potențiale apte a coagula un grup de interese.

Sigur că s-ar putea vorbi și despre generații intermediare, cele ce fac să se reducă decalajul dintre “bătrâni” și “tineri”, sau care caută să atenueze din radicalitatea atitudinilor. E și greu a defini concret un atare comportament generațional, dar el a existat și mereu s-a interpus între cele două categorii. Exemple precum cel oferit de Ioan Micu Moldovanu sunt lesne detectabile. Îl invocăm acum doar pe el pentru că se constituie într-o mostră de echilibru și de învățătură ce merită luare aminte. Adresându-se din Blaj, în 1879, lui I.Bianu, aflat deja în capitala României și preocupat de viitor, I.Micu Moldovanu ținea să-l atenționeze asupra a ceea ce se contura încă de pe atunci a fi un conflict între generații: “Mă supără mai mult că în epistola ta văd simptome de acel morb nefericit, care a cuprins și domnește inima multor juni talentați de ai noștri. Înțeleg dorul de-a dărîma și sfărîma puținul ce avem pentru că pot face dinșii toate din nou - iară pre bărbații ce au lucrat pînă aci a-i arunca în corfa cu fusele. Conced că multe nu s-au făcut bine, din care cauză e de lipsă ca să le reconstruim [...]. Las și aceea că unii dintre operatori au comis erori și nu totdeauna au purces corect. Dar pentru aceea tot și-au meritul, care judecătorul niciodată nu-l va putea denega. Ei au susținut coarda, pe cînd noi tineretul nu eram; ei au semănat sîmburii aceia, din care sub umbra lor am crescut și creștem noi, unii mai mici, alții mai mari poate decît ei”. Și încheia prin mesajul care nu va rămîne fără ecou în sufletul viitorului academician și profesor universitar: “Respect acestor bătrîni! Strică ce au făcut rău părinții tăi și edifică în loc după gustul și înaintarea timpului, dară cruță

pre edificatori, reflectînd la împrejurările în care au trăit și la mijloacele care le-au stat la dispoziție”⁹. Poate și datorită acestui îndemn, I.Bianu s-a manifestat mereu cu prudență în conflictul dintre istoricii de la cumpăna dintre veacuri, navigînd cu dibăcie atît alături de Hașdeu - căruia îi datora enorm -, cît și împreună cu *triada critică*.

Există așadar în mediul intelectual atît conflicte, cît și strînse legături intergeneraționale, acestea din urmă creînd un ansamblu al cărui sudură se realizează prin participarea la un destin comun¹⁰. În acest caz, procesele de transmisie culturală sunt esențiale: toate conținuturile, achizițiile, moștenirile care pot funcționa și în noile situații sunt preluate de tînăra generație. Este tocmai aspectul pe care îl surprindea G.Panu în *Studiul istoriei la români* (1874), de altfel o analiză extrem de critică a istoriografiei din acea epocă: “De multe ori o generație se înșeală asupra propriilor sale idei și crede că ceea ce urmărește este cu totul deosebit de ceea ce a urmărit generația dinaintea ei, fiindcă drumul pe care a plecat este creat de ea și mijloacele ce le întrebunțează îi sunt deosebite. Preocupată peste măsură de aceste forme, ea nu ia seama că același spirit o însuflețește și că fără să știe duce mai departe mișcarea cea veche. Înșelăciunea vine de acolo că cu lăsarea formelor vechi și întrebunțarea altora noi, legătura pare că se rupe între o generație și cealaltă”¹¹. Iar N.Iorga, încă student la 1890, remarcă și el în articolul *Bătrîni și tineri* că “literatura va trece înainte însă, și antagonismul etern dintre tineri și bătrîni nu-i va stăvila mersul. Nu fără necaz și fără dureroase deziluzii generațiile își trec din mînă în mînă făclia literaturii”¹².

1. L.Febvre, *Généralités*, în “Bulletin du Centre international de synthèse. Section de synthèse historique”, no.7, juin 1929, supplément à la “Revue de synthèse historique”, t.XXI, no.139-141, p.37-43; G.Duby, *Préface*, în M.Bloch, *Apologie pour l'histoire*, 7e édition, Paris, A.Colin, 1974; J.Le Goff, *L'Appétit de l'histoire*, în vol. *Essais d'Ego-histoire*, Paris, Gallimard, 1987.

2. J.Fr.Sirinelli, în *Généralités intellectuelles. Effets d'âge et phénomènes de génération dans le milieu intellectuel français*, Paris, 1987, p.5 (“Cahiers de l'Institut d'histoire du temps présent”, no.6).

3. O.Densusianu, *Patriotismul nostru*, în “Noua revistă română”, I, 1900, vol.1, p.107-110.

4. Vezi la S.Mehedinți, *De senectute. Bătrânețea în cadrul muncii pentru cultură* (1946), în vol. *Civilizație și cultură*, ed. G.Geană, Iași, Edit.Junimea, 1986, p.285-404.
5. Al.Lapedatu, *Scrisori alese*, ed.I.Opriș, Cluj, Edit.Dacia, 1985, p.192-193.
6. "Pagini literare", II, 1899, nr.5 (14 nov.), p.2-3.
7. N.Iorga, *B.P.Hașdeu. Cu prilejul comemorării lui la Cîmpina. Din conferința ținută la Ateneul de acolo (28 august 1927)*, Vălenii de Munte, "Datina românească", 1927, p.4.
8. P.Andrei, *Generația nouă și politica*, în "Adevărul literar și artistic", IX, 1930, nr.498 (22 iunie), p.1.
9. *Scrisori către I.Bianu*, II, ed.Marieta și Petre Croicu, București, Edit.Minerva, 1975, p.287.
10. Vezi K.Mannheim, *Le problème des générations*, ed.G.Mauger, Paris, Nathan, 1990, p.58.
11. În volumul lui E.Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, București, Casa Școalelor, 1942, p.283-284.
12. N.Iorga, *Pagini de tinerețe*, II, ed.B.Theodorescu, București, Edit.pentru literatură, 1968, p.33.

SFÎRȘIT DE SECOL ROMÂNESC. SPIRITUL EPOCII ȘI NEVOIA SCHIMBĂRII

Societatea românească din ultimul deceniu al secolului XIX apare disarmonică în multe din laturile sale. Fără a intra în amănunte, cunoscute de altfel pentru epoca ce ne interesează¹, reținem doar că vechile așezări economice, sociale, politice și morale intraseră pe panta unor prefaceri accelerate, pretutindeni întâlnindu-se contraste și situații nepotrivite. Se părea că sintagma *forme fără fond* își găsisse îndreptățirea, resimțindu-se acut impactul dintre formele noi și fondul local incapabil să absoarbă ceea ce venea de aiurea. Vechile moravuri contrastau puternic cu altele noi care acaparau viața publică, iar o serie de intelectuali - printre ei, nu întâmplător, și N.Iorga - vor lua o atitudine violentă contra înstrăinării. În acest context, liberalismul politic afișat de păturile conducătoare era îngrădit și contrabalansat de un conservatorism cultural din ce în ce mai puternic, cu toată tendința de a implanta formule moderne, cu tradiție în statele occidentale. România părea sortită să rămână și pe mai departe o țară "provincială".

După o suită de evenimente (Unirea, principele străin, constituția, independența, regalitatea etc) care au potențat încrederea românilor în șansele lor, dând o nouă valoare patriotismului, sfârșitul veacului aducea - sau mai curînd scotea în evidență ceea ce deja exista - imaginea unei societăți aflate în pragul convulsiilor sociale, în care personajele din vechea generație nu sesizau condițiile istorice ce au modificat viața și angajamentele tinerilor. Îndeosebi noii intelectuali păreau frustrați și iritați în fața eșecului liberalismului. Majoritatea dintre ei, cu o largă deschidere spre civilizația occidentului, erau în căutarea altor formule politice, dar și de noi temeuri filosofice și culturale care să poată înlocui raționalismul juridic al predecesorilor. Tînăra generație năzuia spre propriul ei discurs și dorea să-și enunțe propriile adevăruri. "Cer înainte de toate adevăr - spunea N.Iorga -, bunul, mănosul, curatul adevăr care purifică și trezește roada. Adevăr în inspirația poetului, adevăr în munca răbdătoare a

învățatului, adevăr în avântul către înălțimi al cugetătorului, adevăr în iubirea de neam al luptătorului politic”².

Așadar, identitatea noii generații din jurul anului 1900 se grefează pe eșecul înaintașilor, care nu au putut realiza în totalitate idealurile progresiste, dar și pe incapacitatea acestora de a fonda o comunitate cu cât mai puține contraste. S-a născut astfel o veritabilă criză de încredere, de critică acerbă a ceea ce însemna la noi justiție, armonie socială, prosperitate economică, moralitate publică etc. Nicolae Iorga vedea România ca o țară “care mai în toate își caută îndrumarea”, cu o “viață politică în care perspectivele sunt puține și înguste”, un “mediu de legături ce se încrucișează și se schimbă, într-o vreme aplecată încă și azi spre flecăriea ieftină și încrezută”³. Și nu părea deloc o exagerare, de vreme ce majoritatea intelectualilor se pronunțau aproape la unison în această privință, iar dacă observațiile se făceau din afara granițelor, dezamăgirea căpăta chiar cote alarmante. Duiliu Zamfirescu, aflat în capitala Italiei, vedea “țara fără patimă, cu bunurile și relele ei”, apreciind că “suntem o nație de chiacheroni [flecari]. Poporul de la orașe e stupid, iar clasa dirigătoare o gașcă de pehlivani. Mă apucă scîrba cetind pachetul de ziare ce sosește din țară și văzînd că nimic bun și prielnic nu se face”⁴.

În mod firesc, epoca pare să stimuleze mai mult ca oricînd manifestarea unui puternic spirit comunitar, specific perioadelor de criză socio-culturală, prin care indivizii caută să se rupă cu totul de moștenirile anterioare, de valorile căzute în desuetudine. Acest lucru a dus însă la acutizarea opoziției dintre naționalismul românesc și cosmopolitism, recursul deliberat la modelele și mișcărilor intelectuale din alte țări - Germania, Franța și Austro-Ungaria îndeosebi - fiind deja un aspect mult prea evident pentru a insista. Numai că adoptarea acestor modele și punerea lor în relație cu specificitatea culturii autohtone nu se făcea fără zguduirii. Ne putem explica astfel particularitățile literaturii și artei la cumpăna dintre veacuri, moderne la urma urmei, dar care în esența lor au fost profund anticapitaliste. Totul trecea parcă prin filtrul contradicției, a greutății reconcilierii dintre vechi și nou, oferind și atunci - ca de altfel mereu - imaginea unei păcătoase “epoci de tranzițiune” din care românii par incapabili să mai iasă. “De un secol facem patriotism pe spinarea lui Traian - îi scria în 1883 pașoptistul I.Ghica mult mai tînărului I.Bianu, căutînd să-i alunge descurajarea -, de un sfert de secol facem armatisme,

ar fi timp să facem și nițel intelectualism [...]; ar fi rîndul vostru celor tineri să faceți știință, literatură și arte, și nu vă este permisă descurajarea”; “oamenii epocii de tranzițiune” - care au făcut cîte ceva, “dar au păstrat și multe din trecut, din școala rapacelui” - vor trece, locul lor trebuind să fie luat de “oameni cu un capital intelectual mai mare și tot cu atîta zel patriotic”⁵.

Pe de altă parte, din toate teritoriile românești, chiar și acelea aflate în afara granițelor statale, tinere talente - cu un adevărat cult pentru profesiunile intelectuale, prin intermediul cărora aspirau la o ascensiune socială pe baza acțiunii principiului meritocratic - se îndreptau spre capitala țării, metropolă aflată într-o dezvoltare precipitată, fără echivalent ca ritm pînă spre anii '90 ai secolului trecut. În cele mai multe cazuri, găseau aici un mediu ostil, inapt să-i asimileze convenabil, trăind în nevoi, de pe urma jurnalismului, a unor umile sinecuri administrative sau în serviciul public (îndeosebi cariere didactice), fără să găsească o tradiție a mecenatului (ca în Ardeal bunăoară), nemulțumiți așadar de statutul lor și lipsiți de speranțe, considerîndu-se neînțeleși și izolați. Unul din acești tineri, Al. Antemireanu, într-un articol intitulat *Cetatea bătrînilor*, remarcă la 1899 că “de la o vreme încoace s-a săpat un șanț adînc, s-a stabilit o răceală de ghiață între generația actuală și cea imediat precedentă”; “Bătrîni s-au retras într-un fel de cetate inexpugnabilă, în care devorează în taină deliciul celebrității lor asigurate”, nepăsători față de întreaga cohortă de intelectuali provinciali avizi de a se pune în serviciul națiunii. Bîntuia parcă, printre atotputernicii zilei, o teamă față de noua generație, o teamă ce duse la “schimbarea armelor de luptă”, în care predomina trivialitatea și “pisma”, iar nu loialitatea și dorința sinceră de progres⁶. De altfel, Alexandru A. Beldiman, într-o epistolă adresată lui I. Bianu din Berlin, la 29 octombrie 1892, vedea lucrurile parcă și mai catastrofal - evident, nu este singurul -, superficialitatea și demagogia politică fiind parcă caracteristica întregii nații, aproape neputîndu-se vedea soluții: “Depravațiunea politică - spunea el - face niște progrese înspăimîntătoare și cu atît mai repezi, cu cît nu există nici măcar o încercare serioasă de opunere, și tare mă tem ca răul să nu ia dimensiuni, care nu s-ar mai putea combate mai tîrziu. Pierdem acum ani prețioși de pace, care s-ar putea întrebuița pentru întărirea internă a statului în toate direcțiile”⁷.

Este explicabilă așadar conturarea unor puternice legături între tinerii intelectuali, bazate pe criteriul clasei de vîrstă, a categoriei socio-profesionale, ca să nu mai vorbim de afinitățile întemeiate pe originea regională, ajungîndu-se la constituirea unor “minorități” active ce vor juca rolul de detonator sau, cel puțin, de revelator al anumitor tensiuni colective. Iar succesele cîtorva în a li se recunoaște meritul și capacitatea, nu fără umilințe sau angajamente politice, dobîndind controlul asupra diverselor pîrghii de putere, au stimulat nu numai încrederea multor congeneri, dar a contribuit la întrajutorare, la alte promovări pe baza solidarității de grup și interese. Acest model simplist de schimbare intergenerațională la cumpăna dintre veacuri, pe temeiul unei acute tensiuni între diversele clase de vîrstă, este sesizabil de altfel la cele mai diverse paliere socio-politice și culturale⁸.

Așadar, nici chiar în fața gravelor probleme sociale de la finele secolului XIX nu se prea întrezăreau soluții, sau poate doar una părea cea mai viabilă: predarea ștafetei noilor forțe ce se considerau apte a reforma societatea. În felul acesta, chestiunea țărănimii - pentru a da un exemplu - se transforma pe cale intelectuală nu numai într-o problemă psihologică, ci și într-una generațională. Dincolo de puternica influență a etnopsihologiei apusene, recunoaștem interesul general al societății românești și îndeosebi al tinerilor față de acest subiect. Nu întîmplător tinerii cărturari insistau mereu asupra superiorității instinctului poporan, ce părea să devină în concepția lor noul liant fraternal susceptibil de a transforma o națiune. Iar preocupările față de această temă sunt relevante: Al.Philippide publica, în 1896, *Încercare asupra stării sociale a poporului român în trecut*, pentru ca un an mai apoi Pană Popescu să ofere *Psihologia poporului român după literatura poporeană*. Erau amplificări necesare ale unor abordări în care se afirmaseră anterior M.Eminescu, A.D.Xenopol (care prin etnopsihologie încerca să imprime o nouă direcție istoriografiei) ori I.Crăciunescu, acesta din urmă elaborînd în limba franceză o excelentă lucrare - *Le peuple roumain d'après ses chants nationaux. Essai de littérature et de morale* (Paris, Hachette, 1874) -, prin care face o cuprinzătoare caracterizare a românilor pe baza textelor populare publicate de V.Alecsandri⁹.

În acest context, nu lipsită de semnificație a fost lansarea chestionarului din “Noua revistă română” (la 15 iunie 1900, sub

semnăturile lui G.Coșbuc, Anghel Demetrescu, Ov.Densusianu și C.Rădulescu-Motru), ce urmărea o definiție a specificității etnice românești și la care oamenii de cultură consacrați aproape că au lipsit, în vreme ce tinerii, studenți îndeosebi, s-au grăbit cu răspunsuri. Printre aceștia aflăm pe Vasile Pârvan, încă elev la liceul din Bîrlad, produs și exponent mai apoi al *școlii critice* care tocmai începuse să se manifeste pe tărîm istoriografic¹⁰. Ori apariția *sămănătorismului*, care glorifica poporul român și crea o viziune asupra comunității noastre arhaice într-o manieră naționalistă și populistă ce seducea intelectualitatea în formare¹¹. Un curent de idei, mai mult decît unul literar, care îndemna la totala asimilare a trecutului și a valorilor naționale, la excluderea “vînturătorilor de fraze goale” ce umilesc limba română în școli, teatre, presă etc¹². Asemeni *sămănătorismului* și sub impulsul acestuia se va afirma ceva mai tîrziu, din 1906, *poporanismul*, definit de G.Ibrăileanu nu ca o teorie, ci ca “un sentiment, sentimentul de recunoștință, de simpatie și de datorie față de țărănimea. În politică, acest sentiment va îndemna pe cineva să se lupte pentru revendicări politice și economice. În chestii culturale, îl va îndemna să se jertfească pentru cultivarea țărănimii”¹³.

Se căutau așadar modele pentru înnoirea societății, iar starea de spirit, ce părea să accentueze confuzia valorilor, a fost fructificată ideologic și politic. Este suficient să amintim rolul *antisemitismului*, care a contribuit la realizarea unor coeziuni de grup, îndeosebi în mediul universitar. Pentru că în dezvoltarea acestui puternic spirit comunitar, antisemitismul a fost un factor decisiv care a atras grupuri de tineri spre o nouă mișcare naționalistă și spre propovăduitorii ei. Dezbaterile privind destinul României erau mereu transpuse în termeni politici și raportate la dimensiunea etnică și religioasă. Principalele teme ale disputelor ideologice, preocuparea mereu actuală și urgentă de a defini și realiza specificul etnic s-au interferat cu “problema evreiască”, percepută nu numai ca o chestiune politică, economică și socială, ci și ca o problemă vitală a culturii românești. În acest context, din ultimul pătrar al veacului trecut, antagonismul față de evrei a fost promovat și teoretizat de o importantă direcție a naționalismului românesc, *mitul național*, cu componenta sa xenofobă și antievreiască, consolidîndu-se ca un element dominant al vieții noastre spirituale. În jurul anului 1900, nenumărate studii juridice, sociologice, istorice și economice au luat în discuție și au

analizat “problema evreiască”, din care cele semnate de D.Arțăreanu, (*Condițiunea juridică a străinilor în România*, București, 1899), A.C.Cuza, (*Despre populație. Statistica, teoria, politica ei*, Iași, 1899), A.D.Xenopol (*La question israélite en Roumanie*, Paris, 1902) și Radu Rosetti (*La Roumanie et les juifs*, Bucarest, 1903) au fost frecvent invocate. Iar un istoric precum N.Iorga fonda împreună cu A.C.Cuza, încă din 1895, o “Ligă Antisemită Universală”¹⁴, pentru ca în preajma primului război mondial cel dintâi să tipărească *Histoire de Juifs en Roumanie* (Bucarest, 1914). Și nu întâmplător, chiar studiile sociologice au căpătat amploare tot în umbra acestei probleme.

Așadar, o multitudine de aspecte ce evidențiază în primul rând existența unei situații de *criză* - cuvânt aflat aproape la ordinea zilei și folosit în toate compartimentele vieții politice, economice, sociale și culturale -, dar și o expansiune rapidă a tendințelor *moderne*, exprimând o nouă atitudine în fața vieții și o nouă viziune asupra lumii. Sunt frământările inerente ieșirii din *istorism*, pentru ca prin intermediul acestui “fin de siècle” să se intre în modernitate. Asistăm acum la un conflict major între *istorie* și *viață*, între conștiința istorică și subiectivitate, cu corespondențe în plan generațional. Și pentru că junețea are alte unități de măsură era firească frământarea ei de a concilia greutatea trecutului, a istoriei, cu vecinătatea momentului trăit.

Deși înțelegerea istorismului este suficient de complicată în cazul nostru mai ales, datorită multiplelor utilizări ale termenului¹⁵, el constituie totuși trăsătura fundamentală a ideologiilor ce au dominat societatea românească în a doua jumătate a veacului trecut, dar și alte spații europene. Conceperea cursului istoriei după principiile mecaniciste anterioare fusese înlocuită de o teorie ce pune în prim plan dinamica întregii ființe istorice. În efortul de a stabili legături complexe între trecut și prezent, orice structură istorică, orice instituție, orice idee era considerată ca un moment pasager ce asigura continuitatea spre viitor. Conștientizată ori nu, această dogmă o aflăm atotprezentă în spațiul nostru cultural: toate inițiativele, idealurile de viitor erau subsumate trecutului, istoria oferind mereu argumente, fiind principalul mijloc referențial. Istorismul, însă, a instaurat un timp fără scop, sau mai exact cu un scop

care a fost mereu același: istoria. Studiul trecutului a fost singura manieră de înțelegere a prezentului, de a-l justifica și de a pregăti viitorul națiunii. Când generația pașoptistă și cea a unirii au simțit nevoia de a lega acțiunea lor de a strămoșilor, ele nu au ezitat să mobilizeze întregul utilaj mental pentru a scrie istoria¹⁶, oferind astfel profesioniștilor în materie de la finele secolului XIX o exemplară tradiție. Numai că tot acum se afirma *modernitatea*, ca instrument îndreptat contra istorismului, ceea ce va genera pentru moment o puternică criză intelectuală care va pune la probă capacitatea de adaptare atât a “bătrânilor”, cât și a “tinerilor”. Că în cazul nostru constatăm un efort susținut în concilierea celor două aspecte, că înlăturarea istorismului nu s-a produs complet nicicând, prin punerea lui în serviciul vieții - este unul din elementele ce conferă un plus de specificitate.

Un alt aspect ce trebuie evidențiat pentru acest “fin de siècle”, care coincide și cu afirmarea “noii școli” istoriografice, este nevoia acută a bilanțurilor. Aproape mereu s-au făcut și se fac evaluări, în pornirea firească de a fixa periodic câștigurile și eșecurile unei societăți. În *contra direcției de astăzi în cultura română* (1868), *Direcția nouă în poezia și proza română* (1872) și *Literatura română și străinătatea* (1882), cu adaosurile din 1893, ale lui Titu Maiorescu¹⁷; *Tranzițiunea*, ce cuprindea caracteristicile epocii de după Unire¹⁸; *Generația de la '48 și Era Nouă* (1889) a lui A.C.Cuza; *Noi în 1892* a lui B.P.Hașdeu¹⁹ - mai mult o încercare de filosofie a istoriei - și răspunsurile lui Al.Odobescu, *Un leac pentru copilăria noastră*²⁰, și N.Petrașcu, *Noi în 1892*²¹; *Istoria filologiei române, 1870-1895. Studii critice* (1895) de Lazăr Șăineanu; *Mișcarea literară și științifică* a lui C.Dobrogeanu-Gherea²², ce aprecia momentul ca unul de “secetă” culturală; *Mișcarea artelor plastice în România de la 1848-1878* de C.I.Stăncescu și *Mișcarea literară în cei din urmă ani*²³ - sunt doar câteva din estimările făcute periodic pe seama evoluției noastre culturale.

Era firesc însă ca un sfârșit de secol să ofere mult mai multă vigoare unor atari demersuri. La 1899, N.Petrașcu publica un tablou al dezvoltării culturii românești din ultimul sfert de veac, *Mișcarea literară și artistică contemporană în România*²⁴, în care punea la loc de frunte

contribuțiile lui B.P.Hașdeu, V.A.Urechia, Gr.G.Tocilescu, L.Șăineanu; D.C.Ollănescu dezvoltă în iunie 1900 conferința *România de 50 de ani încoace*²⁵, o imagine sintetică asupra progreselor noastre politice; despre *Evoluțiunea producțiunii românești de la 1884 la 1901* s-a ocupat François Rubin, oferind semnificative tablouri statistice și pertinente analize de natură economică²⁶. În 1901, dr.C.I.Istrati a prezentat la Societatea de științe din București câteva reflecții asupra *Caracteristicii secolului trecut și probabilități relative la secolul actual*²⁷, identificând ca specificitate impunerea “științelor pozitive”. Din această perspectivă, românii au beneficiat de patru talente “superioare”: V.Alecsandri, N.Grigorescu, B.P.Hașdeu și Iulia Hașdeu. S-a săvârșit însă și o mare greșeală: “am deschis brațele prea mult străinilor. Evreii, prigoși de soartă de pretutindeni, i-am primit în număr prea mare. Nu indivizi, nu mii, ci sute de mii”²⁸. Iar “greșeala” fusese solid argumentată de A.C.Cuza în lucrarea sa *Despre poporație. Statistica, teoria, politica ei*, apărută la Iași în 1899, lucrare ce va fi premiată de Academia Română în anul următor, în baza raportului întocmit de Vicențiu Babeș. Sfirșitul de secol marchează totodată și prima mare anchetă statistică de la noi, recensământul din 1899²⁹. La toate acestea trebuie adăugate, firește, și lucrările destinate străinătății, precum cele ale lui G.Benger³⁰ și A.A.Sturdza³¹, ca să nu le mai amintim pe cele elaborate cu ocazia Expoziției Universale de la Paris și care aveau menirea de a oferi o imagine prosperă României, aflată în plin proces de modernizare.

În acest efort de evaluare se înscrie și proiectul lui Titu Maiorescu de a-și tipări laolaltă *Discursurile parlamentare* (primul tom apărând încă din 1897), nu numai pentru că începuse să se instituie un obicei al vremii în astfel de inițiative. Faptul este semnificativ întrucât Maiorescu își propunea prin aceasta să analizeze, din perspectivă personală, câteva decenii esențiale din istoria contemporană a țării, la care fusese nu doar martor, ci un element activ al vieții politice și culturale. Prefetele celor șase volume, adunate și publicate mult mai târziu de I.A.Rădulescu-Pogoneanu sub titlul *Istoria contemporană a României* (1925), constituie o veritabilă frescă a epocii în care a trăit autorul, acoperind ultimele patru decenii ale veacului trecut. Apariția *Discursurilor* a stîrnit totodată, în rîndurile tinerilor simpatizanți ai ilustrului gînditor și om politic, nenumărate gesturi de adevărate și pretexte

în a-și face cunoscute idealurile. Nicolae Iorga bunăoară, reproducînd îndemnul lui Maiorescu, rostit la 3 decembrie 1894 (“suntem convinși că numai prin cea mai rodnică muncă națională, prin dezvoltarea caracterului nostru etnic, în limbă, în literatură, în munca fizică, în costum, în istorie, în forma socială și în forma de stat trebuie să meargă înainte ținara aceasta”), afirma că “acest crez e și al nostru, al acelorora, tot mai mulți, din tinerii de astăzi care, și ei în mijlocul insultelor, calomniilor și intrigilor nemernice, pe un teren sau pe altul, și fiecare cu temperamentul și mijloacele sale, dar cu o încredere în neapărata biruință finală care e - o mărturisim - mai puternică decît aceea pe care o avea d.Maiorescu, luptă pentru același scop mîntuitor”³². Și nu întîmplător, în 1905, N.Iorga intitulează partea a VII-a din *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen* (Gotha, 1905): “Starea poporului român la 1900”, scoțînd în evidență toate contradicțiile unei societăți care, sub aparența de belșug și prosperitate, era amenințată de zguduirii interne, “cea mai mare primejdie pentru viitor”³³. Pe tărîm cultural, însă, Iorga întrezărea o *renaștere*, “noua generație” de la 1900 afirmîndu-se nu numai printr-o “școală literară” (Șt.O.Iosif, O.Goga, P.Cerna, M.Sadoveanu ș.a.), ci și una științifică, “prin care se înlăturau nimicurile și se împărțășea neamului cunoștința necesară a limbii sale (O.Densusianu) și a istoriei sale (I.Bogdan, D.Onciu)”³⁴.

Deși bilanțurile ofereau de cele mai multe ori o perspectivă optimistă pentru începutul de secol, dominantă era totuși obsesia schimbării. Parcă mai mult ca oricînd se face simțită ambiția întocmirii de noi forme și imagini, diferite de epocile anterioare. Tinerii intelectuali intrați acum în arena culturii par mai degrabă înclinați să vorbească de un “fin du monde”, în care lor le revenea datoria reconstrucției unei alte lumi, o lume ce aplica o grilă mult mai exigentă și realistă în aprecierea predecesorilor. “Mi s-a părut atunci, în 1899 - nota N.Iorga spre senectute -, cînd eram acuma pornit pe harță pentru ceea ce mi se părea că ar putea să aducă o regenerare a spiritului public, că prezentarea fără rezerve și fără cruțare, orice ar fi să fie pe urmă, a stării intelectuale a românilor în acel moment n-ar fi un lucru fără folos. Am urmărit-o deci sub toate aspectele, țintind un scop mai înalt decît lămuririle științifice de pînă atunci: acela de

a afirma credința că noi, cu tradiția noastră, cu puterile noastre, aruncînd deprinderi urîte, care duraseră prea mult și făcuseră atîta rău, am putea să creăm o civilizație, una adevărată, originală, corespunzînd și firii noastre reale și celei mai bune și mai nobile moșteniri”³⁵.

Nu întîmplător, cumpăna dintre veacuri este marcată de apariția unui număr impresionant de publicații periodice, în care tinerii intelectuali sunt atotprezenți și deosebit de activi, publicații ce-și asumau înalte funcții de reformare culturală, socială și politică: *România jună*, ce urmărea să contribuie la “îndrumarea politicii noastre pe adevărata cale a binelui public”; *Dochia*, susținătoare a mișcării feministe; *Floare albastră*, care se întreba în articolul-program “Unde-i eminenta critică?” și anticipa ideile sămănătoriste; *Foaia populară*, editată contra “trîntorilor sociali care se erijează în critici, în calomniatori” și militînd pentru “purificarea atmosferei sociale de respirația insalubră a acestor paraziți” (34/1898); *Forța morală*, publicație modernistă cu un larg orizont enciclopedic; *Generația nouă*, apărută la inițiativa unui grup de studenți în frunte cu Corneliu Botez; *Literatura și arta română*, care își propunea să scoată din stagnare mișcarea noastră intelectuală; *Litere. Științe. Arte*, fără pretenția de “a regenera” sau de a crea o anume direcție culturală, însă cu scopul declarat de a cultiva “încrederea în generația tînără”; *Moș Teacă*, publicație umoristică ce ironiza pe cel care “se crede atotștiutor, atotfăcător, atotputernic și nu admite alte păreri decît pe ale lui” (“Primul atac”, 1/1895); *Pagini literare*, ecou direct al frămîntărilor sociale din acest sfîrșit de secol; *Progresul*, cu al său articol-program “Care este idealul de mîine?”; *România ilustrată*, ce a publicat, printre altele, și eseul lui O.Goga, “Generația nouă”; *Actualitatea*, promotoare a simbolismului și “decadentismului”; *Revista modernă*, *Albina*, *Era nouă*, *Veac nou*, *Apărarea națională*, *Revista ideei*, *Noua revistă română* ș.a. marchează o epocă de efervescentă intelectuală fără echivalent pînă atunci.

Nimic însă nu era specific doar spațiului românesc; climatul cultural și politic general european reclama schimbare. Mircea Eliade, de pildă, a subliniat semnificația revoluției artistice începută în primii ani ai secolului XX³⁶, perioadă marcată de ambiția de a oferi noi imagini, diferite de epocile anterioare. Iar ceea ce s-a petrecut în arte nu era un fenomen izolat și fortuit. Pretutindeni și pe toate palierele se manifesta aceeași tendință spre o schimbare radicală. Chiar *progresul*, această religie

a veacului XIX, părea a stîrni semne de întrebare și nedumeriri. Într-un asemenea context, Nietzsche a putut să-și construiască filosofia sa de constatare a crizei culturii europene moderne, idei repede asimilate și în spațiul românesc³⁷. De altfel, încă din 1874, gânditorul german denunța “maladia istorică” de care sufereau contemporanii, și în mod deosebit compatrioții săi, generînd o veritabilă stare de pesimism, de confuzie, de neîncredere. Se năștea astfel o filosofie a contestării valorilor consacrate³⁸, pentru că totul fusese îndreptat spre istorie: *filosofia*, prin Hegel, Comte sau Marx se dorise în primul rînd profund istorică; la fel *lingvistica*, prin Fr.Bopp de pildă; ca să nu mai vorbim de *literatura* epocii romantice din prima jumătate a secolului XIX, care a exercitat o extraordinară influență și asupra istoricilor din a doua parte a veacului.

Exista așadar și la noi, la cumpăna dintre veacuri, o opinie favorabilă schimbării în general, a primenirii de cadre. Iată de ce apariția articolelor lui N.Iorga, la 1899, în *L'Indépendance roumaine* - “cea mai severă critică a epocii sub unghi cultural și social”, cum le aprecia un exeget al fenomenului de care vorbim³⁹ - capătă valențele unui conflict între generații, cu amplitudinea unei mișcări culturale puternic mediatizată și de mare virulență prin ieșirea în arenă a celui mai fecund din reprezentanții noii școli istoriografice.

Deși în cadrul acestei mișcări de “renovație”, *estetica* părea terenul cel mai propice pentru a se căuta noile formule (să ne gîndim doar la debutul lui M.Dragomirescu cu lucrarea sa de referință: *Critica “științifică” și Eminescu*, 1894, și care propunea construcții “în contra metodei istorice în literatură”⁴⁰), totuși nu artiștii și literații au acutizat conflictul dintre generații, anunțînd o nouă conștiință intelectuală, un nou val de primenire culturală, ci istoricii și alături de ei toți aceia care au apelat la șocul socialismului, naționalismului și antisemitismului, punînd în lucru sociologia, dar cu efecte ceva mai tîrzii.

Într-un articol din ianuarie 1903, intitulat *Semne bune*, Ilarie Chendi constata că în această epocă de criză, în care prezenți sunt doar “epigonii”, singurul domeniu ce “a început să înflorească este *istoria națională*”. “Este o reacție firească - argumenta autorul -, poate și o simplă coincidență, dar publicul își îndreaptă atenția spre noul drapel. În vremuri

de decadență spirituală au existat totdeauna asemeni reacțiuni, totdeauna istoria a fost chemată, cu cartea sa de înțelepciune străbună, să facă ordine și să ridice sufletele către un ideal pozitiv. Într-adevăr, bărbații cei mai serioși, gânditorii cei mai adânci și cei mai concentrați ai timpului nostru sunt istoricii⁴¹. Și evident, făcea referință doar la acea microsocietate a istoricilor autointitulați *școala nouă* sau *școala critică*.

Așa cum s-a avansat deja, influența ei a fost enormă prin fermentația ce a declanșat-o nu numai în istoriografie, ci în toate compartimentele vieții politice, sociale și culturale. Istoricul era cel ce întruchipa virtuțile omului politic, a patriotului pus în slujba propășirii nației, a intelectualului, iar modelele erau lesne de aflat în trecutul apropiat. În toată această epocă de “criză”, de “confuzie creatoare”, aflată în căutarea unui model stabil de societate, în care să-și găsească toți membrii colectivității locul spre care aspirau, intelectualilor, istoricilor îndeosebi, le revenea un rol de prim rang. Un ardelean precum P. Mușoiu, stabilit în metropola României și confruntat cu un anume pasivism și letargie a regătenilor, nu se putea abține în a nu impulsiona tînăra generație de cărturari, relevînd rosturile ei în schimbarea spiritului public: “Trebuie o stăruință neîntreruptă, aparte, pentru a scoate din întrebuintare, pentru a scoate din deprinderile oamenilor, toate acele practici ce fac ca acțiunea lor să fie cu desăvîrșire sterilă. Și dacă masa e mai inertă și-i greu de scos din rutină, în împrejurările actuale de viață, privirile noastre sunt îndreptate către acea mică minoritate, ce pare a avea o chemare aparte⁴²”.

Așadar, după 1890 asistăm în principal la conturarea unei conștiințe colective a intelectualilor, ca grup bine determinat, iar efectul ieșirii istoricilor în arena publică sub forma “apostolatului” va constitui unul din aspectele de maxim impact asupra societății. Și totuși, nu s-ar putea spune despre acest grup de istorici universitari - I. Bogdan, D. Onciul și N. Iorga (“triada”) - și toți cei intrați în constelația lor, că au fost radicali, rupînd în totalitate cu trecutul, cu vechea generație, chiar dacă la acea vreme Iorga a atribuit acțiunii sensul de “revoluție⁴³”. De altfel, în cartea sa de memorialistică, *O viața de om așa cum a fost*, N. Iorga mărturisește că “față de istoriografia din 1890, care continua, obosită, fără nici o dorință de a găsi noi informații și de a prezenta explicații noi, nu m-am gândit un singur moment să proclam un crez de refacere”; “nu putea să fie vorba de o <școală nouă> în istorie, iar <luptătorul> pe care l-au

creat unii din pușinii mei prieteni [...] n-a existat niciodată”⁴⁴. Este și explicația succesului durabil și cu efecte îndelungate al *școlii critice* în câmpul vieții culturale. S-au impus istoricii și nu esteticienii deoarece epoca reclama pe cei dintii.

Dintr-o altă perspectivă, *școala nouă* a urmărit și scopuri cât se poate de firești: accesarea la pîrghiile de putere în domeniu și păstrarea lor cât mai mult posibil. Pentru că, oricît ar părea de trivial, dobîndirea *puterii* (autorității) într-un anumit domeniu este mecanismul vital prin care acesta poate fi controlat, structurat și gestionat prin proiecte coerente, printr-un surplus de forță activă și dinamică. Comportamentul și mentalitatea reprezentanților ei nu au fost cu nimic diferite sau mai imorale decît ale adversarilor, cu toții utilizînd cam aceleași procedee și fiind stimulați de același *libido dominandi*. Ceea ce a contribuit la impunerea și succesul cauzei a fost perfectă organizare a grupului, coeziunea lui, știința utilizării celor mai variate tehnici în obținerea credibilității față de contemporani, speculînd orgolii, ambiții, slăbiciuni, susceptibilități, conjuncturi politice și sociale etc.

Noul tip de discurs, ce venea după atîta estetism, temperamentul protagoniștilor - mult mai incisiv, mai “obraznic” am putea spune - se bucurau într-adevăr de adeziunea generației începutului de secol XX, a cărei clasă de vîrstă poate fi situată între 18-25 ani. Eugen Lovinescu explică, credem, suficient atmosfera: “Pe la 1900, N.Iorga se impunea atenției tinerimii prin două aspecte: pe de o parte, un neobosit adunător de documente, cu o autoritate misterioasă și necontrolabilă și cu un ciclu de legende asupra activității și memoriei sale; pe de alta, un iconoclast al valorilor consacrate. Totul i se părea superficial în instituțiile noastre culturale: în Universitate, la Academie, la Ateneu, totul era de reformat; cu alte mijloace, el voia să repete lupta lui Maiorescu împotriva formei fără fond [...]. După douăzeci de ani, tînărul istoric continua, așadar, opera distructivă a criticului de la Iași și, de nu avea autoritatea lui Maiorescu, avea verva, pasiunea, tinerețea comunicativă și stăruința de a reveni asupra aceluiași lucru, neobosit, lovind și dărîmînd - spectacol impresionant al unei adevărate gigantomahii intelectuale: trăiam în crepusculul zeilor. Departe de noi, zeii lui Maiorescu ne interesau mai puțin, pe cînd zeii profesorului nostru erau zeii la care ne închinam și noi; ne bucuram, deci, vîzîndu-i rostogolindu-se de pe socluri. Trecea

duhul răzbunării deasupra măririlor și din ruina lor speram poate să ne înălțăm noi, din instinctul obscur ce aduce pe tineri în jurul catastrofei înaintașilor. Se prăbușeau Tocilescu, Urechia, Xenopol și chiar Hașdeu, se despica pământul; în bubuitul tunetelor, din rotocoalele de fum și în mirosul de pucioasă se desprindea, totuși, încetul cu încetul, o nouă statuie ridicată din sfărâmiturile celorlalte. E povestea mai tuturor reputațiilor; viața vine pe căile morții”⁴⁵.

1. I.Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Edit. Eminescu, 1984; idem, *Atunci când veacul se năștea*, București, Edit. Eminescu, 1990.
2. N.Iorga, *Schimbări în spiritul public*, în “Sămănătorul”, II, 1903, nr.41, p.645.
3. “Sămănătorul”, III, 1904, nr.5, p.65.
4. D.Zamfirescu, *Opere*, VII, Corespondență, ed. Al.Săndulescu, București, Edit. Minerva, 1984, p.199.
5. *Scrisori către I.Bianu*, I, ed. Marieta și Petru Croicu, București, Edit. Minerva, 1974, p.535.
6. Al.Antemireanu, *Cetatea bătrînilor*, în “Floare albastră”, I, 1899, nr.15 (17 ian.), p.1.
7. *Scrisori către I.Bianu*, I, p.91.
8. Vezi, de pildă, C.Rădulescu-Motru, *Generațiunea tînără și vechile partide politice*, în “Noua revistă română”, I, 1900, vol.I, nr.6, p.241-243.
9. L.Nastasă, *Preocupări de etnopsihologie*, în vol. *Eminescu: Sens, timp și devenire istorică*, coord. Gh.Buzatu, I.Saizu și Șt.Lemny, Iași, Universitatea “A.I.Cuza”, 1989, p.769-782.
10. “Noua revistă română”, vol.II, 1900, supliment la nr.16 (15 aug.), p.51-52.
11. Z.Ornea, *Sămănătorismul*, București, Edit. Minerva, 1970 (ediție nouă, București, Edit. Fundația culturală română, 1998)
12. *Primele vorbe*, în “Sămănătorul”, I, 1901, nr.1 (2 dec.), p.1.
13. “Viața românească”, I, 1906, nr.2 (martie). Asupra acestui curent vezi Z.Ornea, *Poporanismul*, București, Edit. Minerva, 1972.
14. Carol Iancu, *Les juifs en Roumanie (1866-1919). De l'exclusion à l'émancipation*, Université de Provence, 1978, p.220-225; V.Neumann, *Istoria evreilor din România*, Timișoara, Edit. Amarcord, 1996, p.161-191.
15. C.Antoni, *L'histoire*, Genève, 1963 (în seria “Travaux d'histoire éthico-politique”, I). Vezi și Henri Lefebvre, *La fin de l'histoire. Epilégomènes*, Paris, Les Editions de Minuit, 1970.
16. Cf. Al.Zub, *A scrie și a face istorie (Istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Edit. Junimea, 1981.

17. Texte incluse în T.Maioreescu, *Critice*, ed.P.Georgescu și Domnica Stoicescu, București, Edit.pentru literatură, 1966, p.73-146, 389-414.
18. În "Convorbiri literare", XXII, 1888, nr.7, p.545-559 (semnat: A.C.).
19. În "Revista nouă", IV, 1892, p.129-133: conferință ținută în februarie 1892 la Ateneul Român (Reprodusă în vol. *Cultură și civilizație. Conferințe ținute la tribuna Ateneului Român*, ed.Gh.Buluță, București, Edit.Eminescu, 1989, p.256-261).
20. În "Revista pedagogică", I, 1892, nr.3-4, p.112-113. Vezi și replica lui Hașdeu, *Noi și voi*, în "Revista nouă", V, 1892, nr.10, p.371-378.
21. N.Petrașcu, *Noi în 1892*, reprodus în vol. *Cultură și civilizație. Conferințe ținute la tribuna Ateneului Român*, p.262-270.
22. În "Literatură și știință", 1893, nr.1, p.1-28.
23. În C.I.Stăncescu, *Ce este frumusețea. Artele plastice în România între anii 1848-1878*, București, Librăria C.Müller, 1896, p.42-73 și, respectiv, în Al.Macedonschi, *Opere*, IV, *Articole literare și filosofice*, ed.T.Vianu, București, Fundația Regală pentru literatură și artă, 1946, p.3-29.
24. "Literatura și arta română", III, 1899 (și extras). Articolul a apărut și în revista franceză "L'Humanité nouvelle" din 10 nov.1899.
25. *Ibidem*, IV, 1900, p.671-680.
26. Fr.Robin, *Evoluția producțiunii românești de la 1884 la 1901*, în "Convorbiri literare", XXXVI, 1902, nr.8, p.707-715; XXXVII, 1903, nr.8, p.731-783.
27. "Literatura și arta română", V, 1901, p.190-197.
28. *Ibidem*, p.197.
29. Leonida Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al populațiunii României de la 1899*, cu o prefață de Sabin Manuilă, București, Institutul central de statistică, 1944.
30. G.Benger, *Rumänien, ein Land der Zukunft*, Stuttgart, 1896; cu o nouă ediție, *Rumänien im Jahre 1900*, Stuttgart, 1900.
31. A.A.Sturdza, *La terre et la race roumaine*, Paris, 1904.
32. N.Iorga, *Discursurile d-lui Maioreescu* (cu prilejul apariției volumului al IV-lea), în "Sămănătorul", III, 1904, nr.5, p.69.
33. Idem, *Istoria poporului românesc*, ed.G.Penelea, București, Edit.Științifică și Enciclopedică, 1985, p.732.
34. *Ibidem*, p.753.
35. Idem, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed.Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Edit.Minerva, 1984, p.200.
36. M.Eliade, *Aspects du mythe*, Paris, 1963.
37. T.Vianu, *Introducere în știința culturii. Idei fundamentale ale culturii moderne*, București, 1931.
38. În scrierea sa autobiografică, *Ecce Homo* (1888), Fr.Nietzsche milita pentru o "reevaluare a tuturor valorilor", declarând război la tot ceea ce era consacrat și, deci, dominant (în vol. *Götzendämmerung, Der Antichrist, Gedichte*, Leipzig, Alfred Kroner, 1930, p.79).
39. Al.Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, Edit.Academiei, 1985, p.106.

40. În "Convorbiri literare", XXVIII, 1894, nr.7, p.626-638; nr.8, p.677-701; XXIX, 1895, nr.1, p.41-58; nr.3, p.252-261; nr.4, p.342-354. Din aceasta s-a dezvoltat sistemul său estetic, finalizat prin *Integralismul*, București, Edit.Institutului de literatură, 1929. Vezi și Al.Tudorică, *Mihai Dragomirescu, teoretician al literaturii*, București, Edit.Minerva, 1981.
41. "Sămănătorul", II, 1903, nr.1, p.2.
42. P.Mușoiu, *Spiritul de dispută*, în "Revista ideei", II, 1902, nr.XVI(6), p.81.
43. N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția III, București, 1944, p.43.
44. Idem, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p.196.
45. E.Lovinescu, *Scrieri*, II, Memorii, ed.Eugen Simion, București, Edit.Minerva, 1970, p.21-22.

MAIORESCIANISMUL ȘI ETHOSUL COMUNITAR AL “TINERILOR” ISTORICI

Debutul tumultuos al *școlii critice* nu poate fi disociat de influența covârșitoare exercitată, încă, în societatea românească de *junimism*. Este indiscutabil faptul că începuturile ei se plasează - ca de altfel ale întregii generații ce o avem în vedere - în jurul acestei tradiții deosebit de fecunde, a cărei figură centrală era Titu Maiorescu. Avem de-a face însă cu o altă *junime*, al cărei ethos comunitar căpătase o nouă semnificație spre 1900, mult diferită de cea anterioară. Căzută într-un con de umbră în anii '80 ai secolului XIX, junimismul afișează în deceniul următor o altă relație între politică și cultură, o nouă strategie în catalizarea aspirațiilor tinerilor intelectuali, mai multă coerență în acțiune prin acel *spiritus rector* care a fost Titu Maiorescu¹. Perioada contestatară trecuse, își împlinise misiunea; urma etapa organizării, prin care junimiștii - politizați - căutau noi semnificații acțiunii lor de grup, a cărei temă preferată a rămas “regenerarea culturală”.

Mai degrabă putem vorbi acum de *maiorescianism* decât de *junimism*. Maiorescu este cel ce se adaptează din mers noilor exigențe, el pune în lucru un nou tip de acțiune socială și culturală, promovînd o nouă forță - intelectocrația². Cînd se vorbește despre “declinul” Junimii după 1885, se săvîrșește fără îndoială o eroare, apreciindu-se rigid un moment ce nu-și află prea multe similitudini cu etapa anterioară, ieșeană. În realitate, Junimea (în fapt, Titu Maiorescu) se acomodează la noile realități, trecînd, evident, printr-o perioadă de tranziție. Abia de acum, din deceniul nouă al veacului trecut, Junimea exercită o dominație simbolică și reală, furnizînd multe din cadrele înalte ale națiunii, nenumărați fondatori și aderenți deținînd privilegii și pîrghii decisive în gestionarea diverselor paliere ale societății, reunind membri cu veritabile puteri politice, economice și mai ales intelectuale. Este un grup socialmente recunoscut, care a produs și protejat o elită ce a utilizat strategii diverse de reproducere și impunere în cadrul societății românești. Faptul că Duiliu Zamfirescu găsea în 1891 pe “convorbelnicii” bucureșteni “împeștrițați”

cu V.A.Urechia, B.P.Hașdeu ș.a. (foști și viitori adversari redutabili)³, reflectă mai degrabă încercarea lui Maiorescu de a atrage și alte forțe intelectuale ale momentului. Pentru că același Zamfirescu, în anul următor, referindu-se la tinerii din preajma lui Maiorescu (M.Dragomirescu, D.Evolceanu, S.Mehedinți și Rădulescu-Pogoneanu), constata că “hotărâtor, se ridică o generație serioasă, luminată, față de care celebritățile improvizate nu vor mai găsi trecere. E o mare mângâiere pentru viitor”⁴.

Așadar, în primul rînd, T.Maiorescu este atent în selecția tinerilor: le canalizează energiile în direcția concepută de el; supraveghează lecturile acestora; îi invită acasă, făcîndu-le intrarea în lumea influentă; îi poartă în călătorii de vacanță pe cheltuială proprie, iar unora chiar le găsește soții din familii bune; profită de poziția sa politică și socială, oferindu-le cu generozitate burse, posturi, șanse de afirmare; înlocuiește vechea “strategie a contestației” cu știința preluării puterii⁵ - admirabil continuată și de reprezentanții *școlii critice*. “O scrisoare din partea d-lui Maiorescu [...] - îi relatează Teoharie Antonescu lui N.Iorga la 4 octombrie 1893 - cere să-i spunem precis în ce direcție sunt studiile noastre, și de ce anume materie am fi în stare să dăm lecții pe la Universitate, ca să se instituie prin buget atari catedre, la care prezentîndu-ne, prin concurs, se înțelege că le luăm”⁶. Este aceasta doar o mostră din maniera în care se punea problema vizavi de relația dintre mentor și tinerii ce-și dovedeau adevărul față de el.

Era deci firesc ca adolescenții să fie atrași de Maiorescu, găsind protecție și sprijin în ascensiunea socială. În felul acesta s-au adunat în jurul său tineri de mare valoare, precum C.Rădulescu-Motru, Pompiliu Eliade, Mihai Dragomirescu, P.P.Negulescu, Teoharie Antonescu, Simion Mehedinți, I.Atanasescu (I.S.Floru), I.Al.Rădulescu (-Pogoneanu), François Rubin, G.Bogdan-Duică, I.Al.Brătescu-Voinești, C.Lizica, N.Basilescu, I.Dianu, G.Murnu, Ch.Drouhet, Al.Philippide, D.Evolceanu, N.Săveanu, Em.Pangrati, Al.Tzigara-Samurçaș, D.Onciul, I.Bogdan, C.Giurescu ș.a. Îi vom regăsi de altfel în volumul *Lui Titu Maiorescu omagiu, XV februarie MCM* (București, Socec, 1900, 663 p.), semnul tinerilor de prețuire a magistrului, ce a reunit peste 50 de autori și care i-a fost oferit de o delegație în frunte cu I.Bogdan, M.Dragomirescu și D.Onciul.

Nu întâmplător, la 1894, M.Dragomirescu îl socotea pe Maiorescu drept “părintele meu spiritual”⁷, iar S.Mehedinți a văzut mereu în el pe “îndrumătorul generației noastre”⁸. Că maiorescianismul a însemnat ceva, dovadă este tocmai perpetuarea cultului său de-a lungul întregii perioade interbelice, discipolii fiind mereu atenți să organizeze comemorări, aniversări, să-i reediteze opera, să-i scrie biografia etc. Așa cum va rememora mult mai târziu C.Rădulescu-Motru, Titu Maiorescu “era un iscoditor de talente. De îndată ce le afla, le încuraja, le îndemna, le ridica la suprafață”; “acolo unde vedea că mijeste un talent, își îndrepta toată atenția și aducea tot sprijinul său”⁹. Chiar dacă opera lui scrisă nu cunoaște o întindere semnificativă, Maiorescu s-a realizat însă mai mult prin alții. Marea lui creație a fost grupul de intelectuali de la finele secolului XIX, pe care i-a format, selectat, cultivat și înălțat. Indiferent cât de lingușitoare și de interesate ar părea uneori scrisorile lui Duiliu Zamfirescu adresate lui T.Maiorescu în ultimul deceniu al veacului XIX, convingerile lui intime nu pot decât să surprindă o realitate greu suprimabilă în corespondența cu diverși alți interlocutori epistolari: “Orice s-ar zice - îi declara lui Mihai Dragomirescu la 2/14 decembrie 1899 -, parcă o opinie publică există și la noi, care, cu cât e mai inertă, cu atât poate deveni mai puternică, atunci când o forță superioară ajunge să deștepte și să pună în mișcare conștiințele adormite. Trebuie făcut tot pentru ca mișcarea de acum să devie națională, spre a răsplăti astfel pe bărbatul care, de 40 de ani, personifică geniul românesc în tot ce are el mai luminos, *il fulgido genio dei latini del Danubio*, ar zice un italian. Talentul, onoarea, cultul pentru frumos, echilibrul facultăților sufletești, vigoarea vieții, un anumit entuziasm juvenil plin de farmec [...], fac din d-l Maiorescu tipul rasei noastre”¹⁰.

Cît privește spiritul *Junimii*, acesta intrase în legendă, și deși unii din noua generație îl doreau revitalizat (T.Antonescu, P.P.Negulescu)¹¹, nici chiar mentorul ei nu mai gândea în astfel de termeni: “Junimea din Iași a fost - spunea Maiorescu în 1890, la moartea lui Leon Negruzzi - și acum putem vorbi de ea ca de un lucru trecut, o adunare privată de iubitori ai literaturii și științei, de iubitori sinceri”¹²; dorea o nouă construcție, cu alți oameni. De la vechea Junime se păstrase însă un veritabil factor de putere culturală, determinant în atragerea talentelor: revista *Convorbiri literare*. Pentru mulți din tînăra generație, “Convorbirile” au constituit poarta de

intrare în mediul intelectual, antecamera unde de cele mai multe ori se elaborează și prin care, întotdeauna, se difuzează modelele culturale și ideologice cele mai durabile. În impunerea unui tînăr, revista constituie un compartiment strategic major: pe de o parte ea reprezintă o instanță de legitimare, dar și un factor de adeziune și de excludere; pe de alta, prin periodicitate, este mijlocul cel mai util și adaptat prin care se poate interveni în domeniile culturii și ideologiei. Astfel, revista *Convorbiri literare* a servit noului val de intelectuali la pătrunderea în rețeaua “specialiștilor”, a celor de la vîrf, iar aspirația precoce a unora dintre ei de a se erija în conducători redacționali - nu fără dispute interne - indică gustul pentru posturile de influență și pîrghiile de putere intelectuală. Și ca în cazul oricărui periodic, tinerii “convorbiriști” au creat fiefuri, reflectînd atitudini de grup specifice și promovînd o politică elitistă indiscutabilă, deși Teoharie Antonescu îi sugera lui T.Maioreșcu - în noiembrie 1896 - că “împrejurul revistei trebuie să se alcătuiască o grupare care, deși cu o sumă de idei împărtășite mai de toți, să nu fie tocmai exclusivistă sau să pară cel puțin”; trebuie neapărat să atragă în jurul ei celelalte “elemente străine și nesigure” ce pot servi intereselor de grup¹³. Iată de ce *Convorbiri literare*, prin imensul prestigiu ce și-l cîștigase pînă spre sfîrșitul secolului XIX, concentrînd în timp toate evenimentele ideologice, prin tolerarea - în general - a pluralismului opiniilor, a fost un puternic factor de catalizare a noilor talente, care-și vor asuma în planul culturii programul critic al *Junimii*.

Dorința lui Maioreșcu de a revitaliza publicația și a o adapta noului climat intelectual a coincis cu intrarea în orbita sa a unei excelente generații de studioși ce va ilustra cultura română în toată prima jumătate a veacului XX. Nu va ezita ca începînd cu 1893 să predea treptat conducerea revistei tinerilor cărturari, conducere remaniată de cîteva ori, pentru ca în 1902 să fie încredințată istoricului Ion Bogdan, ce-l va coopta în 1905 și pe N.Iorga. *Convorbiri literare* va deveni astfel una din principalele pîrghii care au contribuit la propulsarea spiritului “noii școli” istoriografice. O mărturisește și N.Iorga, ceva mai tîrziu, în 1939, nu fără a-și manifesta bucuria că directoratul lui Bogdan a marcat ascendentul istoriei în dauna esteticului: “un imens cîmp de lucru se ridica înaintea mea, mii și mii de documente trebuiau prezentate, sute de probleme cereau o rezolvare”¹⁴; toate acestea însemnau nu numai reconstrucție istorică, ci

și “critică istorică, aducînd cu dînsa și o pornire tinerească, al cărei ascuțit distrugător îl simt și acum, nu pentru slăbiciunea, dar pentru lipsa de onestitate a lucrărilor atacate”¹⁵.

Așadar, dominată între 1893-1898 mai ales de estetism, la începutul veacului următor revista acordă tot mai mult prioritate științelor sociale și naturale, dar și problemelor de interes mai larg menite a schimba spiritul public (chestiunea proprietății funciare, a muncitorilor, a naționalităților, a evreilor, a reformelor administrative și școlare etc)¹⁶, devenind împreună cu *Noua revistă română* a lui C.Rădulescu-Motru un levier ideologic de primă mărime și cu o reală autoritate. Schimbarea se datorează poate și constatării lui T.Maioreșcu, din 1898, că “societatea română, cu unicul ei interes literar, a ajuns astăzi mai jos de nivelul mijlociu, e *in cadente domo*, cum se zicea în astrologia medievală”¹⁷. Și nu întâmplător, în ce privește istoriografia, tot Maioreșcu este acela care, într-o scrisoare adresată lui Simion Mehedinți, observa la 1893: “E un scandal cultural ca după începuturile *Magazinului istoric* al lui Șincai, după publicarea *Documentelor Hurmuzachi* și a *Arhivei* lui Hașdeu... stă toată tinerimea universitară cu limba scoasă după apa din izvoarele istorice și, în loc de apă îmbelșugată, ne dau picături dintr-un pahar mic de epigrafie à la Tocilescu și din sticla de doftorii sifilitice ale lui Xenopol și din ținutul lui Ureche. Nici un tînăr de valoare de la noi din țară n-are să se destine istoriei naționale? E numai Onciul din Cernăuți ! Pentru D-zeu, numai unul?! *Unus este nullus*”. Iar intenția sa era ca tocmai Mehedinți să se specializeze în acest domeniu, devenind “profesorul profesorilor”: “Asta ne lipsește în prima linie [...], dar o istorie în sensul școlii lui Ranke, nu fântasmagorii à la Hașdeu, Xenopol, N.Densușeanu”; “Cultura tinerimii noastre e atrofiată, are foamete de istoria națională mai ales. Aici e punctul principal al viitorului universitar”¹⁸.

Tinerii intelectuali au găsit deci în Titu Maioreșcu și revista ce o patrona un veritabil bagaj genetic care putea exercita forța coagulantă a celor mai multe din aspirații, *Convorbirile literare* constituind totodată un excelent deșeu pentru noua istoriografie reprezentată prin *triada critică*. Sub directoratul lui I.Bogdan, revista a devenit o publicație destinată mai ales istoriei, fapt remarcat cu mult mai devreme și nu fără invidie de M.Dragomirescu, încă din 1899, într-o epistolă către Maioreșcu: “Hotărît,

activitatea istorică devine copleșitoare, precum altădată devenise cea estetică-filosofică. Acest fapt se datorește cred, în primul rând, activității asidue a tinerilor istorici, a căror dragoste de adevăr le indică un loc în jurul *Convorbirilor*. Nu vorbesc numai de Onciul și Bogdan, dar și de, și mai cu seamă, de Iorga, care, totuși, cum o începuse, se părea departe, prea departe de direcția croită de d-voastră”¹⁹.

Se împlinea astfel o aspirație mai veche a lui Maioreșcu, de a crea o *școală istoriografică*, în jurul unui program coerent, care să combată superficialitatea științifică născută din entuziasmul epocii revoluționare, care să pună în lucru - aidoma istoricilor germani - examenul riguros al surselor scrise, expunerea clară și sistematică a faptelor, aspirație mult înăbușită după eșecul avut cu A.D.Xenopol și G.Panu. Iar spiritul combativ manifestat de tinerii istorici cerea în mod evident schimbări la *Convorbiri literare*, chiar o “reformă”, întrucât era revitalizat criticismul mentorului, ce conferise atîta prestigiu publicației. “Se desinează - își continua Dragomirescu remarcile - și direcția de luptă în contra lui Urechia, pe de o parte, și în contra lui Tocilescu pe de altă parte. Lupta e pornită de dragoste de adevăr și în mod natural, și în mod tot atît de natural va uni sub steagul ei pe numiții istorici. Un semn al posibilității acestei uniri e și faptul că Iorga a început în *L'Indépendance roumaine* o serie de articole în care atacă trinitatea Hașdeu-Urechia-Tocilescu, care au pus mîna pe arhive, muzeu, Ateneu și Academie și care nu dau pas celor mai tineri să lucreze și să puie un *fond* unde superficialitatea de acum 30 de ani nu pusese decît niște *forme*”²⁰. Nu întîmplător, Vasile Pârvan constata în 1906 că: “singura revistă enciclopedică, mai veche, existentă azi la noi, *Convorbiri literare*, a devenit sub amenințarea de a muri în timpul din urmă, aproape o revistă de specialitate. Ea reprezintă școala nouă istorică română, a cărei dezvoltare a fost dintre cele mai înfloritoare și productive pe terenul cercetărilor științifice din ultimii 15 ani”²¹. De altfel, spre sfîrșitul anului 1899, la propunerea lui I.Bogdan - care preconiza că “de acum înainte istoria va avea o parte preponderentă” -, revista era cît pe ce să-și schimbe titlul în *Convorbiri istorice și literare*, pentru a fi mai aproape de noua ei înfățișare²². Doar opoziția fermă a celorlalți membri din colegiul de redacție, care nu doreau să rupă cu o tradiție fecundă, a făcut ca tentativa lui Bogdan să eșueze și chiar să stîrnească ironii pe seama istoricilor. Vor

mai fi prezenți în paginile revistei atât filologi precum Al.Philippide, Sextil Pușcariu, I.A.Candrea, Lazăr Șăineanu, cât și geografi, naturaliști, filosofi, etnografi, psihologi, medici și economiști. Mai mult chiar, din 1907, sub conducerea lui Simion Mehedinți, publicația va avea o netă alură științifică, pînă și celebra rubrică de critică literară fiind dominată de materiile... neliterare. Între timp, istoria promovată de “triada critică” se detașase sensibil de *Convorbirile literare*, creîndu-și propriile organe de expresie sau acaparînd ale periodice, mult mai coerent controlate îndeosebi de N.Iorga. Schimbarea echipei redacționale în 1907, prin plecarea istoricilor, nu a adus așadar modificări semnificative revistei. Ea s-a datorat și intervenției lui T.Maioreșcu, care dorea să scape de I.Bogdan, “cu toată brașovenia, frate-său Duică, Mușoiu etc”, pentru ca să iasă revista “din mitocănime”²³.

Dar peste toate, așa cum s-a remarcat deja, dominantă a fost ideea identității de grup și de generație, a valorii și eficacității unei acțiuni bine concertate. Iar Maioreșcu s-a ocupat cu asiduitate de a inocula discipolilor săi, pînă la obsesie, aceste idei. Mărturiile din epocă sunt cît se poate de concludente: “Mi-a părut peste măsură bine că s-a întîmplat să gîndesc unele lucruri ca și d-voastră - declara N.Basilescu lui T.Maioreșcu la 3 iulie 1893. Întotdeauna am socotit că, pentru propășirea unui început de civilizație, e absolut necesar a întrupa cît se poate mai mulți indivizi, pentru o direcție sănătoasă și de adevărat progres; că pentru a lupta cu succes, mai ales în condițiile actuale ale țării noastre, nici o forță nu trebuie neglijată: ci încercate toate mijloacele ca să fie atrase toate (care sunt active) în cîmpul luptătorilor celor sănătoși și asta se înțelege de la sine că eu socotesc astfel tabăra noastră”²⁴. Iar eficiența promovării solidarității ideologice, a acțiunii bine dirijate, aptă a controla principalele compartimente ale culturii, rezultă mai ales din epistola lui P.P.Negulescu către mentorul său, T.Maioreșcu, la 8 februarie 1894: “M-am gîndit că de făcut e pretutindeni cîte ceva, și la Iași mai mult decît oriunde [...]. O concentrare a forțelor tinere - a tuturor - ar fi poate foarte necesară, atît pentru propagarea și întărirea direcției noastre literare, cît și pentru însănătoșirea mediului în general”; “Iășii sunt, în țara noastră, un centru socialist [...]. Și ceea ce agravează încă importanța Iașilor, ca centru socialist, e că posedă și o universitate, din care se răspîndesc apoi în țară,

ca profesori, adepții acestei direcții. Iată pentru ce cred că o concentrare a tinerilor la Iași, ar fi poate foarte necesară²⁵. Și nu întâmplător, doi din favoriții lui Maiorescu (semnatarul rîndurilor de mai sus și arheologul T. Antonescu) au fost numiți în acel an profesori la Universitatea ieșeană, în fond, mereu acest stabiliment jucînd rolul de antecameră pentru Universitatea din București.

Sunt doar cîteva exemplificări ce reflectă, alături de altele anterioare, atitudini și strategii, trasînd totodată vectorul noii generații grupate în jurul *Convorbirilor literare*, vector care indică cel puțin două dimensiuni de natură diferită: una sociologică (mediul intelectual) și alta culturală (spațiul ideologic), ce s-au întrepătruns mereu și au conferit o anume distincție tinerilor maiorescieni.

Evident, nu au lipsit nici reacțiile în fața unui asemenea spirit comunitar. Încă din 1891, I.L. Caragiale - multă vreme beneficiar al protecției junimiste, dar acum mai mult cu simpatii pentru Dobrogeanu-Gherea -, într-o conferință la Ateneu, intitulată *Gaște și giște*, ținea să ridiculizeze acea "societate literară în care erau numai vreo 6 oameni de litere, dintre care unul a murit nebun [Eminescu], iar altul într-o bortă în mizerie [Creangă]" și care de la o vreme "a început a face politică, din care cauză numărul membrilor creștea foarte tare, mai cu seamă cînd era aproape de a veni la putere"²⁶. Sau, după cum constata în 1913 D. Nădejde într-o epistolă adresată lui I. Bianu, profund nemulțumit de eșecul numirii la Universitate, că "meritele muncii" altora nu vor putea nicicum ieși "în lumina ce ar merita-o din cauza atmosferei de mistificare în care se zbate la noi biata filosofie, sub influența din culise a șefului junimismului decadent, d. Maiorescu, și-a epigonilor săi; dar e clară ca lumina zilei sentința acestora (atîta vreme cu cea mai mare înlesnire înfăptuită prin sprijinul cîtorva oameni pe care nu i-au putut niciodată suferi: Haret, Dimitrescu-Iași, Bogdan) de a identifica interesele universității cu ale coteriei lor și de a transforma în special facultățile de litere în debușee pentru <destinații> și predestinații..., căsuțe înconjurate cu zid din str. Mercur 1"²⁷. Și nu întâmplător, într-o caricatură de pe coperta revistei *Pagini literare* (I, 1899, nr. 12), "Cea mai nouă direcție" este simbolizată de un Titu Maiorescu în fruntea unei cete de ciomăgași.

Cu toate acestea, nu trebuie să ne imaginăm că solidaritatea celor din jurul lui Maiorescu a fost perpetuă și fără asperități, ajungîndu-se

adeseori la rupturi și crearea altor centre de “putere”, dar nici una de vigoarea celei patronate de T.Maiorescu. În mod bizar însă, tocmai istoricii au rămas cel mai mult în preajma lui Maiorescu, poate și datorită faptului că s-au bucurat de o anume independență, spre deosebire de filosofi și literați. Și nu în puține cazuri, chiar istoricii au constituit motivul unor rupturi din grupul maiorescian, aceștia formînd - după expresia lui Al.Philippide - o “gașcă radicală” în care “șeful bandei” era I.Bogdan²⁸. Abia după 1907, cînd conducerea *Convorbirilor literare* este încredințată lui Simion Mehedinți, se va putea constata o distanțare între Maiorescu și “triada critică”, iar după cooptarea lui Eugen Lovinescu în colegiul de redacție, N.Iorga a încetat chiar orice colaborare. Dincolo de animizitățile personale ce s-au acumulat de-a lungul timpului, o deosebire majoră făcea incompatibilă conviețuirea: în vreme ce T.Maiorescu voia doar să adîncească ceea ce începuse încă de la debutul *Junimii*, N.Iorga aspira la “o nouă epocă de cultură”, prin trecerea de la “criticismul sterp” la un “realism constructiv”²⁹. Cînd acest “realism” s-a manifestat în forme violente (demonstrația studentescă din 1906, sub conducerea lui Iorga), T.Maiorescu a încetat orice angajament sufletesc față de acesta³⁰. De altfel, mult mai tîrziu, Iorga va oferi un portret al șefului *Junimii* deloc măgulitor, dar care trebuia să motiveze oarecum despărțirea dintre ei: mînat de “patima exclusivismului autoritar”, Titu Maiorescu “nu putea cunoaște decît ucenici și vasali”³¹. Dar cît de mult i se potrivește, în fapt, acest “portret” lui Nicolae Iorga !... În mod evident, nu puteau încăpea două săbii în aceeași teacă. Oricum, istoricii au învățat cel mai bine “lecția” maioresciană, punînd în practică în termeni aproape fără cusur acțiunea eficientă de grup și strategia stăpînirii pîrghiilor de putere intelectuală, supunînd pe toți cei din preajmă la presiunea conformității, creînd o solidaritate de multe ori cu caracter coercitiv.

1. Pentru evoluția *Junimii* vezi Z.Ornea, *Junimea și junimismul*, București, Edit.Eminescu, 1978.

2. Sorin Alexandrescu, “*Junimea*”: *discours politique et discours culturel*, în vol. *Libra. Etudes roumaines offertes à Willem Noomen à l'occasion de son soixantième anniversaire*, éd.par I.P.Culianu, Groningen, Presses de l'Université, 1983, p.47-79.

3. Cf. scrisoarea către I.Negruzzi, din martie 1891; în Torouțiu, *Studii și documente literare*, I, București, Institutul de arte grafice "Bucovina", 1931, p.72.
- 4.D.Zamfirescu, *Opere*, VII, Corespondență, ed.Al.Săndulescu, București, Edit.Minerva, 1984, p.271.
5. Sorin Alexandrescu apreciază Junimea ca o "școală de cadre ce produce partizani și îi distribuie sistematic în toate domeniile vieții publice, o infrastructură socială sau, cu alte cuvinte, o mafie care asigură membrilor ei funcții și promovări sociale" (*op.cit.*, p.51).
6. *Scrisori către N.Iorga*, I, ed.Barbu Theodorescu, București, Edit.Minerva, 1972, p.168-169.
7. *T.Maioreșcu și prima generație de maioreșcieni. Corespondență*, ed. Z.Ornea, București, Edit.Minerva, 1978, p.124.
8. S.Mehedinți, *Civilizație și cultură*, ed. G.Geană, Iași, Edit.Junimea, 1986, p.273. Vezi și idem, *Locul Junimii în istoria neamului românesc*, în "Convorbiri literare", LXX, 1937, p.42-50.
9. C.Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Edit.Minerva, 1990, p.28.
10. D.Zamfirescu, *Op.cit.*, VII, p.73.
11. Cf.Teoharie Antonescu, *Jurnal*, în Arhiva Muzeului de literatură a Moldovei, Iași, mss.8569/3, nepaginat.
12. T.Maioreșcu, *Critice*, II, București, ed.P.Georgescu, Editura pentru literatură, 1967, p.357.
13. *T.Maioreșcu și prima generație de maioreșcieni. Corespondență*, p.13.
14. N.Iorga, *Momente de apropiere cu "Convorbiri literare"*, în "Convorbiri literare", LXXII, 1939, nr.2, p.127. Din acest text rezultă și satisfacția lui Iorga de a fi înlocuit estetica cu istoria, deoarece prin 1892-1893 congenerii săi de pe lângă "Convorbiri literare", esteticieni și literați, îl cam "luaseră puțințel de sus", fapt ce-l determinase să publice niște versuri ironice: "O, șefi ai unei generații/ Mândrie a României nații/ Luceferi răsărind lunar/ Rog convorbiți mai literar" (p.126).
15. *Ibidem*, p.127.
16. Vezi și N.Petrescu, *Critica societății românești la "Junimea"*, în "Convorbiri literare", LXX, 1937, p.103-131.
17. T.Maioreșcu, *Critice*, II, p.357.
18. *T.Maioreșcu și prima generație de maioreșcieni. Corespondență*, p.458-459.
19. *Ibidem*, p.129.
20. *Ibidem*.
21. V.Pârvan, *Este nevoie la noi de o revistă istorică?*, în "Viața românească", I, 1906, nr.10, p.591 (reprodus în vol. V.Pârvan, *Scrisori*, ed. Al.Zub, București, Edit.Științifică și enciclopedică, 1981, p.130).
22. *T.Maioreșcu și prima generație de maioreșcieni. Corespondență*, p.662.
23. T.Maioreșcu, *Jurnal*, la Biblioteca Centrală de Stat, Manuscrise, 11376, caiet 26, f.41.
24. *T.Maioreșcu și prima generație de maioreșcieni. Corespondență*, p.29.
25. *Ibidem*, p.285.

26. Nu s-a păstrat textul conferinței, însă avem un rezumat în varianta lui V.Tassu (cf. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.81-82). Pentru atitudinea lui I.L.Caragiale față de mai vechiul său protector T.Maioreșcu, în 1891, vezi M.Bucur, *O biografie a lui I.L.Caragiale*, București, Edit.Carte românească, 1989, p.347-361.

27. *Scrisori către I.Bianu*, III, ed. Marieta și Petre Croicu, București, Edit.Minerva, 1976, p.14.

28. *T.Maioreșcu și prima generație de maioreșcieni. Corespondență*, p.355.

29. N.Iorga, *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p.447.

30. Cf. Z.Ornea, *Viața lui Titu Maioreșcu*, II, București, Edit.Viața românească, 1987, p.154-156.

31. N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed.Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Edit.Minerva, 1984, p.168.

DOUĂ CONCEPȚII ISTORICE. ARGUMENTE PENTRU DEZBATERE PUBLICĂ ȘI RENOVAȚIE ISTORIOGRAFICĂ

Ultimul deceniu al secolului XIX și anii de pînă la prima conflagrație mondială marchează, în mod indiscutabil, o nouă etapă în evoluția istoriografiei române. Este o epocă ce prezintă multiple și semnificative mutații într-un domeniu care, mai mult ca oricare altul, înregistrează fidel întreaga dezvoltare a societății și își pune temeinic în valoare vocația socială și politică. Nu întîmplător, istoricul perioadei de care ne ocupăm nu este doar un profesionist, un depozitar de idei și experiențe trecute, ci, în același timp, devine un magistru al conduitei colective, îndrumător complex al națiunii aflate uneori în derivă, alteori în căutare de imbolduri. Poate nicidecum în evoluția noastră statală nu s-a manifestat mai coerent și mai cu profit strînsa relație dintre istoriografie și societate, ca în primul deceniu al veacului XX. De altfel, aproape tot secolul anterior a stat la noi sub semnul legăturii intime dintre istorie și acțiune. Iar aspectul a dat și o anumită specificitate domeniului, prin coexistența la cumpăna veacurilor a două curente - în fapt, două maniere de a reconstitui trecutul - care, deși s-au succedat, mai mult au fost complementare decît contradictorii: *romanitismul* și *spiritul critic*.

Acest fenomen a rezultat din convergența a două procese definitorii pentru epoca la care ne referim: perfecționarea utilajului mental și transformarea structurilor sociale. Dacă în plan cultural, pe de o parte, asistăm la impunerea și consolidarea spiritului științific, mai ales sub aspectul metodei - suprapunîndu-se astfel și chiar eclipsînd critica filosofică -, în plan social, pe de altă parte, revoluțiile politice și industriale au creat un nou tip de societate, a cărei ruptură cu trecutul a fost atît de brutală încît a produs un puternic curent de istoricitate. Nu întîmplător, sfîrșitul secolului XIX și deceniile următoare cunosc schimbări importante în ce privește viziunea asupra lumii, noțiunea de "criză" fiind aplicabilă celor mai multe din disciplinele cunoașterii. Iar criza a condus la proliferarea eforturilor în direcția edificării ca științe a

unor discipline care pînă atunci se bucurau de un statut ambiguu. În acest context, istoriografia nu putea rămîne pe dinafară, fiind puternic marcată de evoluția generală a curentelor de idei. De altfel, Ion Bogdan ținea să sublinieze, în discursul său de recepție la Academie Română (1905), că “în istoriografie, ca în toate celelalte științe, fiecare epocă e supusă curentelor de idei contemporane”, indicînd totodată caracterul bivalent al disciplinei pe care o slujeau reprezentanții *noii școli*, acum, la începutul secolului XX: “ea tinde a deveni din ce în ce mai mult *sociologică*, fără să înceteze de a fi națională”¹.

Așadar, o epocă complexă prin tendințe divergente și care refuză prinderea ei într-o formulă simplă. Este vorba de o pluralitate de orientări și concepții istorice care interacționează nu prin simpla succesiune, ci printr-o coexistență dinamică, în cursul căreia unele pierd din importanță (dar nu dispar, precum “romantismul” istoriografic), în vreme ce altele se afirmă tot mai mult, dominînd spiritele la un moment dat. Fără îndoială, în a doua jumătate a veacului trecut, alături de interesul pentru istorie, ca știință, coexistă și un sentiment al istoriei. Este și explicația pentru care romantismul se prelungește mult după 1860, într-un climat politic efervescent, apropiindu-și însă și un anume grad de prudență și imparțialitate față de imperativele social-politice ale națiunii².

Pe de altă parte, în analiza istoriografiei române din această perioadă, este necesară distincția între tagma profesională, dominată de autori ale căror producții sunt prelungirea directă a poziției lor sociale, și cea a creatorilor ocazionali, fie pentru uzul publicului larg, fie pentru specialiști. Trebuie operată o asemenea nuanțare întrucît expansiunea acestor două categorii ale scrisului istoric spre diverse paliere sociale a accentuat dezechilibrul și ierarhiile interne ale domeniului, dezechilibru generat de un anume decalaj între vocația intimă a unora și rațiunile sociale reale, de climatul ideologic care solicita prin consumatori de istorie o producție conjuncturală (“patriotică”), sau de cei care, printr-o minimă calificare sau tradiții familiale, au intrat în concurență cu “specialiștii”. Existau așadar fie cărturari ce și-au revendicat autoritatea simbolică în domeniu, bazîndu-se pe uzul instrumentelor specifice istoricului, care se supuneau unei deontologii și își aflau legitimarea în cadrul social al tagmei profesionale (fiind autorizați printr-o diplomă), fie

amatori și erudiți care, deși nu erau calificați, pot fi apreciați prin lucrările lor ca aparținând breslei.

Așadar, conflict între diversele clase de vîrstă, între profesioniști și neprofesioniști ai materiei și, nu în ultimul rînd, greutatea concilierii spiritului romantic cu cel criticist, totul pe un fundal social, politic și cultural ce solicita revizuirii fundamentale - iată, în sinteză, doar trei din principalele elemente care au condiționat convulsiile schimbării în istoriografia română la cumpăna dintre veacuri.

Este o perioadă greu de surprins în doar cîteva trăsături; ea tolerează încă spiritul romantic din prima jumătate a secolului XIX, alături de manifestările “științifice” care se impun acum³, mai puțin pasionante, dar care sunt caracteristice unei societăți întrucîtva mai stabile și cu o zestre culturală ce nu poate fi ignorată. Avidă de modernizare, istoriografia română adopta formule de pretutindeni, care s-au impus modificînd aspectul și spiritul domeniului. Fără a neglija alte filiere, exemplul statistic oferit de Lucian Boia în ce privește ponderea traducerilor în periodicele românești din intervalul 1859-1918 este sugestiv, arătînd interesul și receptivitatea deosebită față de realizările istoriografice din alte spații geografice⁴. Așadar, spectaculoasa transformare a cîmpului intelectual din a doua jumătate a veacului XIX nu este doar rezultatul unei evoluții firești, ci și un produs al împrumuturilor și impulsurilor venite din apusul Europei. Din această perspectivă, o realitate se impune a fi menționată: aproape toți istoricii profesioniști de la cumpăna celor două secole (iar istoricii universitari în totalitate) își datorează formația intelectuală marilor centre științifice europene, devenind astfel cei mai autorizați agenți de transmisie ai curentelor istoriografice occidentale. Asta explică și multe din sursele transformării societății românești în ansamblu și cum s-a reușit, sub influența modelelor apusene, modificarea aspectului și spiritului culturii naționale, pînă atunci de factură orientală și ortodoxă.

Pentru istoricii din ultimul pătrar al veacului XIX (și nu doar pentru ei), trecerea printr-o universitate occidentală a fost mereu considerată ca un bun indice de formație ambițioasă și de calitate⁵. Obținerea unei diplome în străinătate, ca instrument al carierei, a devenit astfel obiectivul esențial al tinerilor cu aspirații elevate, atestatul indiscutabil al competențelor intelectuale și garantul reușitei sociale.

“Oricine avea un titlu universitar, mai ales luat în străinătate - spunea C. Rădulescu-Motru în *Mărturisirile* sale, referindu-se la anii 1890-1900 -, găsea înaintea sa cariera deschisă gata”⁶. În consecință, apusul Europei a fost marea atracție pentru tinerii români, singurul spațiu ce putea să ofere nu numai șansele împlinirii umane și intelectuale, ci și suficiente elemente de referință, modele culturale care au jucat un rol fecund și mobilizator, surse de terapie și idealuri de regenerare națională. În acest scop, s-au pus în lucru strategii diverse, mai ales în ceea ce privește locurile și branșele de studii, pentru a optimiza la maxim rentabilitatea investiției în titluri și diplome. S-a născut astfel un nou ideal meritocratic care a pus în cauză vechile reguli, tradiționale, de reproducție și de recrutare a elitelor. Acest exod se explică nu numai prin mirajul reprezentat de apusul continentului, ci și prin carențele învățământului superior românesc care nu putea nici pe departe să satisfacă exigențele educației moderne europene din a doua jumătate a secolului XIX. Era nevoie de reforme profunde înainte de a se emite pretenția identității calitative dintre universitățile românești și cele occidentale. Sub acest aspect, o stare de fapt incontestabilă era surprinsă în 1905 de Pompiliu Eliade, cu studii temeinice la Paris și devenit apoi profesor universitar la București, autor al celebrei lucrări *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle* (2 vol., 1905 și 1914): “Liceul și Universitatea din București - se destăinuia mentorului său spiritual, Titu Maiorescu - reușiseră numai să mă dezguste și să mă ostenească. Școala Normală de la Paris mi-a înprospătat toată inteligența”. “Am stat în străinătate - motivează el în continuare - aproape șapte ani și în acest timp cea dintâi grijă a mea a fost să-mi refac educația mea literară și științifică. Studiile mele secundare și superioare din țară fuseseră superficiale, din cauza greșitei direcții ce se dădea pe atunci învățământului nostru și din cauza slăbiciunii profesorilor”⁷. Din această perspectivă, contactul cu Europa și cultura ei imprimă profunde sentimente de deprimare: “Suntem așa de înapoiți, noi românii - scria în 1889 C. Rădulescu-Motru tatălui său -, că orișice specialitate aș lua, nu voi putea ajunge la ceva de seamă... Iordache Golescu, cu toate că se gândea la sărăcia spirituală și materială a României, era totuși un om fericit, fiindcă avea credința că, prin bunăvoință, starea românului se poate îndrepta. Eu nu am această credință. Eu cred că suntem meniți să rămânem printre popoarele etern sărace. Roata norocului nu se va învîrți niciodată pentru

noi. Alții, care au deschis înaintea noastră ochii la civilizație, ne-au furat tot norocul... La București mă credeam învățat; acum văd că nu știu nimic”⁸.

În tot acest cadru, istoriografia română a cunoscut totuși progrese remarcabile ce pot fi comparate, indiscutabil, cu realizările din celelalte arii europene: efortul dominant de lărgire a bazei documentare a fost însoțit mereu de asimilarea unor metode riguroase de investigare a faptelor istorice, precum și de introducerea a noi domenii care au extins cadrul cunoașterii; istoria națională era tratată în strânsă legătură cu cea universală; s-a cultivat deopotrivă critica textelor, întocmirile monografice, studiile de mare acribie restitativă, teoria și filosofia istoriei etc; sociologia este implicată tot mai mult în anchetarea trecutului, pentru ca în perioada interbelică să atingă apogeul și să se revendice din tradiția sfârșitului de veac; s-au creat pîrghiile instituționale adecvate cercetării, care să favorizeze și să individualizeze domeniul etc. Cu alte cuvinte, istoriografia noastră participă activ la mișcarea științifică internațională, integrîndu-se ei prin realizări notabile și care au atras mereu luare aminte. Cazul lui A.D.Xenopol nu este singular, însă ilustrează prin proporțiile impactului ce l-a avut asupra gândirii istorice europene și sud-americane - prin a sa *La Théorie de l'histoire*⁹ - o realitate anevoie de escamotat.

Dar peste toate trona obsesia *criticismului*. Dacă fascinația pentru descrierea evenimentelor politice a rămas mereu o constantă a istoricilor din acea epocă, criticismul a devenit un instrument al cercetării ce elimina, pe cît posibil, erorile de interpretare. Că la finele secolului XIX asistăm deja la exagerări sub forma hipercriticii, ce împiedicau racordările firești între analiză și sinteză, este un fapt constatat de numeroși tineri români aflați în capitala Franței pentru desăvîșirea studiilor. “Puterea profesorilor de aici - îi scria M.Dragomirescu lui T.Maioreșcu la 15 iunie 1893 - în critică stă. Într-atît a ajuns de dezvoltată critica, încît distrugînd construcții făcute, ajunge la concluzia că nu se poate face altele, ba ceva mai mult: într-atît spiritul de critică urmărește orice manifestare a cugetării încît chiar construcțiile ce cineva ridică îl fac în același timp să recunoască fragilitatea ei”¹⁰. Sau remarca lui D.Evolceanu, tot într-o epistolă către Maioreșcu, din același an: “E de neiertat pentru noi luxul de a avea filologi ca cei de la Hautes Etudes sau din Germania a căror filosofie și întreg chip de a vedea lumea e de a tot emenda textele, de a umbla după

vreo greșeală ce s-ar găsi în disertația cuiva, ca după piatra filosofală”¹¹. Cu toate aceste constatări ale tinerilor intelectuali, ce oscilau între uimire și panică, criticismul a devenit arma lor privilegiată în conflictul cu vechea generație, iar reflecțiile dezvoltate de Matteo Bartoli într-o scrisoare către Ov.Densusianu (în 1902)¹² par a fi culese dintr-un îndreptar comun al scrupulozității și intoleranței, pentru că le întâlnim în mai toate luările de poziție contra “bătrânilor”.

În fapt, atitudinea nu era nicicum nouă, una din cele mai importante publicații franceze, *Revue des questions historiques* - atât de cunoscută istoricilor români -, deținind încă din 1869, în scurtul avertisment semnat de G.du Fresne de Beaucaurt, scopul și metoda: se va întreprinde “o mare lucrare de revizuire istorică” prin fructificarea condițiilor oferite de “spiritul timpului care este esențialmente critic”. “Noi vom ataca faptele - se arăta în programul revistei; vom căuta să restabilim adevărul istoric cu ajutorul surselor originale, cercetate cu asiduitate, prin intermediul textelor studiate în mod scrupulos și a mărturiilor sever controlate”¹³. Erau enunțate așadar regulile unei prudențe metodologice care au definit pozitivismul istoriografic al sfârșitului de veac XIX - față de care au fost atât de atașați și “tinerii” noștri istorici - și pe care Ch.-O.Carbonell îl va califica: “Critique donc, mais critique... de l’hypercritique”¹⁴. Până și un “romantic” precum B.P.Hașdeu, sub influența imperativelor criticiste ale vremii, își va intitula una din cele mai importante lucrări ale sale *Istoria critică a românilor* (2 vol., 1873-1875), care deși nu acoperea convenabil pretențiile conținute în titlu, a promovat în schimb interdisciplinaritatea, fără tradiție la noi în acea vreme. Nu întâmplător, a fost și una din puținele lui lucrări care au stîrnit ecouri favorabile pînă și la Junimea¹⁵. Toate acestea au dus la întărirea spiritului de responsabilitate în reconstrucția istoriografică, iar ca un corolar, la specializare și competență, criticismul devenind la finele secolului XIX apanajul și instrumentul esențial al istoricului de meserie.

Cu toată tendința de profesionalizare a istoriografiei, esența ei politică a rămas încă dominantă, chiar dacă s-a încercat uneori escamotarea acestui aspect de către reprezentanții “științifici” ai materiei, grupați în jurul *școlii critice*. Este cît se poate de adevărat că romantismul s-a reînnoit și a asimilat, începînd cu ultimul pătrar al veacului trecut, arsenalul științific cel mai modern al timpului. Însă contradicțiile și

limitele s-au manifestat puternic, istoria, declarată adeseori apolitică, fiind - cînd împrejurările o cereau - mai politică decît oricînd, chiar la reprezentanții noii școli. Istoricii acestei perioade (romantici și ne-romantici) au fost cu totul devotați spiritului național ce părea să renască odată cu fiecare generație. Ca pretutindeni, s-a dorit redescoperirea moștenirilor uitate, restituirea unei identități cît mai corespunzătoare cu idealurile vremii și în nici un caz mai prejos decît ale popoarelor vecine. Iar N.Iorga formula în 1911 chiar o definiție în acest sens, conferind materiei și celui ce o slujea rosturi care și pentru “romantici” puteau constitui un crez: “Istoricul e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, el e dator să vorbească, ținînd la dispoziția contemporanilor învățături culese în vastul cîmp al trecutului studiabil”¹⁶.

Așadar, epoca este dominată deopotrivă de romantism și de spiritul critic, curente reprezentate de două *școli* care coexistă și se înfruntă. Sunt atitudini care în plan generațional și istoriografic s-au succedat, interferat și completat. Demarcația între acestea este realizabilă nu atît din perspectiva curentelor și școlilor istorice, cît mai ales a personalităților, din punct de vedere ideologic diferențele între romantism și criticism atenuîndu-se adeseori simțitor. Temperamente romantice care au dominat istoriografia epocii au îmbogățit enorm materia, furnizîndu-i o imensă cantitate de informații exacte, în vreme ce, alături de ei, istoricii cei mai minuțioși nu s-au putut abține de la construcțiile ipotetice și formulări cu tentă romantică, de cele mai multe ori, poate, involuntar. Apoi, deși *noua școală* a elaborat programe ample și entuziaste de reformare a disciplinei, cu abordări globale care să nu ignore nimic din realitățile economice și demografice, pînă la cele mai subtile manifestări ale vieții spirituale, finalitățile au fost sub așteptări, îndeosebi la ceilalți doi din “triada critică”: I.Bogdan și D.Onciul. Mai mult chiar, cazul lui Onciul - cercetător metodic și oferit ca pildă de seriozitate și imparțialitate istoriografică - este elocvent. Nu întîmplător, subiectele abordate de el (geneza și continuitatea românilor, întemeierea statelor feudale) se circumscriu imperativelor politice de moment, permițînd justificarea drepturilor noastre naționale. Iar concluziile sale sunt aproape identice cu ale lui Hașdeu, metoda fiind singura ce-i deosebește. Nu e singurul caz. Marile teme ale istoriei românilor (originea, continuitatea, unitatea) au fost supuse aceluiași spirit și acelorași deziderate, oricare ar fi fost profilurile

teoretice și metodice. Așadar, nici critica cea mai severă practică de noua școală istoriografică nu i-a scutit prea mult pe reprezentanții și discipolii ei de impulsuri romantice.

Cel care a produs fractura terminologică între istoricii ce au activat la finele secolului XIX - și pe baza căreia se operează în analiza istoriografiei -, făcând o distincție netă între “școala romantică” și “noua direcție”, critică (deci științifică), a fost Nicolae Iorga. Discursul său de recepție la Academia Română, *Două concepții istorice*, rostit la 17 mai 1911¹⁷ și care avea să consacre efigia de “școală romantică” pentru toți istoricii grupați în jurul lui B.P.Hașdeu, V.A.Urechia și Gr.G.Tocilescu, discipoli sau congeneri, este printre ultimele intervenții ale lui Iorga în campania - începută încă din 1899 - de discreditare a vechii direcții și de înlocuire a ei cu o alta, “de metodă și cugetare, de construcție și de formă istorică”¹⁸.

Se încheia astfel un îndelungat ciclu de contestare a hașdeiemilor care au dominat materia aproape patru decenii, dar care au avut de înfruntat mereu adversități provenite îndeosebi dinspre câmpul junimii și al “Convorbirilor literare”. *Direcție veche* de prin deceniul șapte al veacului trecut¹⁹, *școală romantică* la cumpăna dintre secole, B.P.Hașdeu, V.A.Urechia, Gr.G.Tocilescu, G.I.Ionnescu-Gion ș.a. au trebuit să facă față asprelor contestații din partea unor polemisti precum T.Maiorescu, G.Panu, I.Bogdan, D.Onciul, N.Iorga ș.a., autodefiniți mereu ca reprezentanți ai unei noi direcții. Iar calificativele lui Iorga par a se fi impus definitiv, repetate cu obstinație în perioada interbelică și mai apoi. În 1928, de exemplu, P.P.Panaitescu aprecia pe Hașdeu drept “un romantic în cel mai rău înțeles al cuvântului, într-o epocă [...] de critică sănătoasă”, pedagog al unor istorici “fără multe scrupule, doritori de senzațional și lipsiți de comparație”²⁰.

Sintetizând în 1911 toate erorile școlii romantice, N.Iorga afirma totodată programul de reformare a materiei. Dacă Hașdeu și Tocilescu, îndeosebi, se remarcaseră prin falsa erudiție, neînțelegerea legăturilor cauzale dintre evenimente, stilul greoi și lipsa noutăților informaționale, prin adevărul istoric subordonat sentimentului patriotic și înlocuirea criticii cu o “viziune personală”, N.Iorga concepea istoria ca o disciplină întemeiată pe documente și pe critică. Cuvântul de ordine al *noii școli* era

utilizarea unei metode riguros istorice, asemeni imperativului sugerat de E. Bernheim în *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* (1894): “Geist ohne Methode schädigt die Wissenschaft nicht minder als Methode ohne Geist”²¹. Mai târziu, într-o conferință ținută la École des Hautes Études din Paris, *Romantism și naționalism în istoriografia românească* (1933), N. Iorga căuta să precizeze mai bine - într-o vreme când tocmai propria sa activitate era contestată și apreciată ca “romantică” de o a doua “nouă școală”, alcătuită din foști discipoli - distanța ce-l separa de hașdeieni: “Generația căreia-i aparțin - afirma el tranșant - nu are totuși nici o legătură cu această școală romantică; dimpotrivă, această generație a început prin a combate tendințele romantice”, “printr-o ruptură hotărâtă”²².

În fapt, *triada critică* a pus în lucru cu mare eficiență două direcții complementare de investigație, în care acribia restituției și interpretării s-a împletit admirabil cu marile construcții, cu sintezele, ce au utilizat demersurile analitice ale celor care au rodit sub semnul acestei școli. Așadar, exigență și rigoare în cercetarea trecutului, iar nu “frază panegirică” și “discursuri de retorică fabricată” - sunt imperatiivele noii direcții istoriografice.

În mod firesc s-ar pune întrebarea dacă *școala romantică* a existat doar prin erorile ei, doar din perspectiva discrepanțelor dintre proiecte și împliniri, a eșecului în a concilia greutatea trecutului cu spiritul științific și criticist al epocii? Fără îndoială că ea a însemnat mai mult decât au căutat să acrediteze “tinerii” istorici, că a avut nu numai umbre, ci a răspândit și multă lumină. De altfel, chiar N. Iorga, în mai multe rânduri, a căutat să mai estompeze din radicalismul său juvenil, apreciindu-l bunăoară pe B.P. Hașdeu drept “un om genial”²³, ce “a tipărit un șir de acte de mare însemnătate, editate cu priceperea și îngrijirea pe care nici un om cuminte nu poate gândi să i le tăgăduiască”²⁴. Sau recunoașterea de mai târziu, din 1939, a meritelor lui Ionescu-Gion: “Nu se poate tăgădui acestei opere [*Istoria Bucureștilor*], despre care am făcut cândva o dare de seamă puțințel glumeață în *L'Indépendance roumaine*, folosul ce rezultă din cercetări personale sau cu ajutorul altora a materialului destul de bogat care se află răspândit în deosebite condice și colecții de documente din Arhivele Statului”²⁵. Sunt doar câteva exemplificări ce merită luare aminte și îndeamnă la extinderea motivațiilor care au dezlănțuit puternica mișcare

contestatară de la cumpăna dintre veacuri. Nu putem ignora afirmațiile lui Iorga din excelentul său articol intitulat *Doi bătrâni senini și venerabili: B.P.Hașdeu și A.D.Xenopol*, care oferă și o altă dimensiune a conflictului intergenerațional: “Era și vina tinerilor, desigur, căci eram cu toții prea grăbiți pentru a ne face reclamă și a ne agonisi bogăție în locul unor bătrâni care nu mîntuiseră niciuna, nici alta, și erau departe de a fi sătui”²⁶.

Aidoma lui Titu Maiorescu, deși nu cu posibilitățile acestuia, B.P.Hașdeu a jucat și el rolul de factor catalizator al talentelor, de veritabil descoperitor al tinerilor, pe care i-a sprijinit, i-a trimis la specializări în străinătate, le-a oferit posturi etc. A fost mereu conștient de lucrul acesta, și chiar satisfăcut, avînd neîndoielnic vocația de a stîrni entuziasme greu de reținut. Cînd în 1885 Lazăr Șăineanu își prezenta teza de licență în litere, Hașdeu ținea să precizeze, nu fără orgoliu: “Ca istoric, ca filolog, ca lingvist, las trei <ucenici> de care am tot dreptul de a fi mîndru; Tocilescu este astăzi coleg al meu, și aș dori ca și ceilalți doi, Bianu și Șăineanu, să-mi fie de asemenea colegi cu o zi mai curînd”²⁷, lista completîndu-se de-a lungul timpului cu alte și alte nume. Că este vorba de o școală, nu încapă nici o îndoială²⁸, iar evidențierea ei o face chiar Hașdeu într-o epistolă adresată lui N.I.Apostolescu, în 1904: “Toate scrierile mele, fără excepție, au fost o școală de românism, o școală din care au ieșit cîțiva elevi ai mei de care sunt mîndru”²⁹. Și poate nu întîmplător, cel care a prelungit cu asiduitate cultul lui Hașdeu ca discipol, N.I.Apostolescu, este considerat și acum unul din promotorii comparatismului literar românesc prin disertația sa doctorală din 1909, *L’Influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, o excelentă și complexă analiză printr-o multitudine de direcții (pensioane, edituri, librării, exilați, călătorii, presă etc), apreciată la superlativ de Emile Faguet.

Este adevărat că exagerările și erorile au abundat în scrierile istoricilor “romantici”, Maiorescu, G.Panu, I.Bogdan, N.Iorga ș.a. amendînd fără menajamente întreaga lor producție, pornind adeseori doar de la ceea ce era de criticat. Însă respingerea în bloc a tuturor scrierilor acestora, fără a evidenția și meritele incontestabile și fără a ține seama de condiționările impuse de evoluția istoriografiei noastre în secolul XIX este un fapt mai mult decît păgubitor. În fond, școala romantică nu a fost altceva decît un curent de idei și un “atelier” istoriografic suficient de complex, ca și epoca în care s-a manifestat, promovat prin grija lui

B.P.Hașdeu și, într-o oarecare măsură, V.A.Urechia, în jurul cărora s-au grupat istorici, folcloriști, filologi, scriitori și gazetari. Ceea ce le-a stimulat exercițiul intelectual a fost conceptul de *românism*, prin grila căruia au analizat și întreprins toate actele de cultură. Din această perspectivă, ei s-au situat în contra curentelor de la Junimea și *Contemporanul*, punându-i mereu în vizorul critic al acestora.

Ceea ce irita la sfârșitul secolului XIX era deosebitul prestigiu de care se bucurau "romanticii", faptul că istoria se scria și se impusese în afara *Convorbirilor literare*, patronate de Iacob Negruzzi și Titu Maiorescu, că ei dețineau o veritabilă putere intelectuală și controlau levierul de comandă din sfera culturii. Vorbind despre Gr.G.Tocilescu, N.Iorga sublinia că puterea "vechii școli" stă în faptul că "are la dispoziție reviste, gazete, societăți, prieteni, ciraci, asociați, care duc un război de moarte pentru apărarea falsului templu unde se câștigă bine cu știință proastă"³⁰. În școlile secundare, la Universitate și Academie, la congresele internaționale etc, romanticii erau atotprezenți, bucurându-se de un mare prestigiu științific și patriotic.

În fond, revolta tinerilor istorici de la cumpăna dintre veacuri, conflictul ireconciliabil la prima vedere dintre *școala critică* și cea *romantică* pare mai curînd, la o analiză pe termen lung, a nu fi meritat proporțiile și radicalitatea acțiunii. Ca peste tot, școala critică a succedat celei romantice - oricum s-ar fi întîmplat lucrul acesta, și fără impetuoșitatea "triadei" -, preluînd în plan ideologic ideile de naționalitate, patrie, românism, unitate politică și culturală, cu tot cortegiul de manifestări grandilocvente, continuate de N.Iorga și ceilalți istorici din "Liga Culturală" pînă la înfăptuirea Marii Uniri.

Impresionant a fost însă ritmul schimbării, agresivitatea care a traumatizat, fără îndoială, pe reprezentanții vechii istoriografii, scoțîndu-i fără menajamente pe "linie moartă" și stîrnind adeziunea unui impresionant public. Iar sentimentul lor de frustrare pare să fi fost de neîmpăcat, convinși că nedreptatea s-a produs din ignoranța și lipsa de recunoștință a societății intelectuale românești, inaptă a manifesta cît de cît înțelegere față de "bătrîni", de marile ei spirite. Aluziile evidente făcute de B.P.Hașdeu în ședința Academiei din 30 noiembrie 1901, în finalul unei cuvîntări despre răposatul V.A.Urechia, sunt pline de rezonanță: "Bătrîni se duc unul cite unul; cîți mai rămîn încă pe pămînt, să nu le amărîm

ultimele lor momente. Un vechi proverb românesc zice < cine n-are bătrîn, să-și cumpere >. Sunt timpuri în istorie cînd tineretul dictează, iar moșnegii cată să asculte: așa este într-o epocă de revoluțiune. Sunt alte timpuri cînd tineretul trebuie să urmeze ascultător după povața moșnegilor: Așa este într-o epocă de progres normal [...]. Oricînd însă, fie în revoluțiune, fie în evoluțiune, tinerii și bătrînii să pășească braț la braț, cu dragoste și în armonie”³¹.

Poate că un plus de sugestie în aprecierea conflictului ireconciliabil dintre cele două școli și finalitatea acestuia l-ar oferi aprecierile lui Ilie Bărbulescu, din 1921: “După ce, împreună cu alții, prin violența și neproporționalitatea atacurilor sale, a izbutit să bage în groapă pe Hașdeu și Tocilescu, s-a constituit dînsul [Iorga] însuși într-o oligarhie științifică [...]. Rezultatul acestui sistem oligarhic, în știință, nu-l poate duce și nu l-a dus, evident, decît la *greșeli științifice* și, din pricina acestor greșeli, la întronarea nerealităților și neadevărurilor în știință”³². Vom căuta așadar să deslușim cîteva din elementele definiției ale celor două școli, în ce măsură s-au manifestat discrepanțele și care au fost modalitățile care au dus nu numai la schimbări în evoluția istoriografiei, ci și la constituirea unei veritabile intelectocrații în materie.

a) “Școala veche” de istorie și perspectiva ei romantică

Școală veche sau romantică, în viziunea tinerei generații de istorici ce s-a afirmat la cumpăna dintre veacuri, sintagma caută să definească, ambiguu uneori, întreaga producție istoriografică din România elaborată în a doua jumătate a secolului trecut în afara “Convorbirilor literare” și caucionată intelectual de B.P.Hașdeu, V.A.Urechia și Gr.G.Tocilescu. În fapt, ea a devenit “școală” mai mult fortuit, ca o reacție firească la *Direcția nouă* junimistă, care prin anii ‘70 a supus pe cei grupați în jurul “Revistei contimporane” (apropiați ai lui Hașdeu) unor aspre rechizitorii. Titu Maiorescu îndeosebi, în *Beția de cuvinte* și *Răspunsurile “Revistei contimporane”*, viza exagerările patriotarde, aiureala ideilor, inadvertențele de ordin istoric și literar ale lui

V.A.Urechia, P.Grădișteanu, D.A.Laurian, Pantazi Ghica, G.Marian, G.Sion ș.a. Evident, ofensele nu au rămas fără replică, generînd animozități și consistente polemici asupra cărora nu e locul a insista aici. Esențială rămîne antiteza dintre cei grupați în jurul lui T.Maioreescu, pe de o parte, și B.P.Hașdeu, pe de alta, reflectînd astfel contradicțiile unei epoci de înnoire ce reclama fundamentări ideologice în concordanță cu interesele de moment și de durată ale societății românești.

În mod paradoxal însă, deoarece hașdeienilor li s-au adus serioase obiecții mai ales pe tărîmul istoriei - nu atît cele datorate lui T.Maioreescu, prea generale și formulate totuși de un nespecialist, cît mai ales prin analiza lui G.Panu, *Studiul istoriei la români* (1874) și polemicile “tinerilor” de la cumpăna secolelor - s-a impus idea că “școala” lui Hașdeu este în principal de factură istoriografică și, evident (ținînd seama de context), de tendință romantică, etichetă ce a rezistat de-a lungul timpului fără amendări serioase. În esență, ea a fost însă o *școală filologică*, parțial și *istorică*. Doar că această ultimă fațetă a fost cea mai supusă criticii, îndeosebi după 1892, odată cu apariția lucrării lui W.Rudow, *Geschichte des Rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*, scrisă pe baza informațiilor obținute de la cîțiva junimiști, dar pe bună dreptate aspru criticată de B.P.Hașdeu, Lazăr Șăineanu și G.I.Ionnescu-Gion în “Revista nouă” sub titlul *Eine Trilogie* (V, 1892). Este, de altfel, momentul cînd T.Maioreescu va începe să-și apropie pe toți acei “tineri” istorici care la finele secolului se vor autointitula *noua școală* (expresie consacrată în tradiția junimistă), alcătuiind vîrful de lance convorbirist care după două decenii abia acum găsește resursele intelectuale apte să facă față dominației istoriografice hașdeiene și, dacă se poate, s-o desființeze. Iar acțiunea s-a dovedit plină de eficacitate nu numai în plan istoriografic, ci și într-un cadru mai larg, socio-cultural.

Manifestările direcției “romantice” coincid, sub aspect mental și socio-profesional, cu tendința definerii tot mai precise a meseriei de istoric, care pînă spre finele secolului XIX părea destul de ambiguă. Sub impulsul patriotic din prima jumătate a veacului trecut, “istoricul” întruchipase în sine nu atît “savantul”, cît mai ales omul politic, militantul. Personalități precum N.Bălcescu, C.A.Rosetti, D.Bolintineanu, George Barițiu, Alexandru Papiu-Ilarian, M.Kogălniceanu ș.a. au constituit

simboluri în această direcție, istoria fiind arma necesară în lupta politică imediată. Nu întâmplător, două teme erau majore în preocupările cărturarilor amintiți: studiul originilor, pentru a dovedi vechimea și continuitatea românilor, și prezentarea faptelor glorioase ale evului mediu, în care lupta pentru independență și unitate erau cvasiprezente. Ele au constituit temele favorite ale unei istoriografii romantice profund ancorată de realitățile noastre politice și naționale. Amintirea marilor evenimente era un factor de emulație și o sursă de revitalizare, iar observația că întregul proces de redeșteptare și de constituire a statului român modern s-a făcut sub semnul istorismului este așadar pe deplin întemeiată. Că la mijlocul secolului trecut preocupările istoriografice propriu-zise sunt întrucâtva difuze, fără direcții ferme, doar cu scînteieri individuale și subsumate îndeosebi sentimentelor naționale, că cea mai mare parte a producției constă în texte de popularizare, scrieri didactice sau cu caracter polemic - constituie un adevăr adeseori evidențiat. Dar tot de atunci au fost puse în discuție temele mari și complexe ale disciplinei, ca să nu mai vorbim de eroicul efort colectiv în recuperarea zestrei documentare (M.Kogălniceanu, Aug.Treboniu-Laurian, N.Bălcescu, Th.Codrescu ș.a.). Totul însă sub semnul precarității, datorită insuficienței organizatorice și a exigențelor critice scăzute.

Din această perspectivă, școala hașdeiană succede istoricilor pașoptiști, o vreme chiar coexistînd, fără a se pune o clipă problema vreunui conflict intergenerațional. Mai mult chiar, hașdeienii și-au revendicat mereu legitimitatea prin descendența "sacră" din generația de la 1848, manifestînd un adevărat cult pentru reprezentanții ei de seamă. Nu întâmplător, Gr.G.Tocilescu este autorul unei semnificative lucrări asupra lui *Nicolae Bălcescu. Viața, timpul și operele sale, 1819-1852* (București, Noua tipografie a laboratorilor români, 1876), cu entuziasm primită în cercul hașdeienilor. Pe de altă parte, se poate constata nu numai un puternic atașament față de revoluționarii pașoptiști, ci și o pronunțată identificare între *liberalismul* politic, care după unirea din 1859 intra într-o etapă nouă, și *romantismul* ce se adaptează din mers la noile exigențe culturale ale societății. În acest context, romantismul istoriografic, strălucit reprezentat de M.Kogălniceanu și N.Bălcescu îndeosebi, s-a prelungit mult după 1850, într-un climat politic efervescent. El nu rămîne imobil,

cîștigînd în precizie, în științificitate, dar menținîndu-și cît de cît din fantezia și imaginația predecesorilor. Istoriografia din a doua jumătate a veacului trecut s-a reînnoit așadar, asimilînd treptat arsenalul științific al vremii, dar manifestîndu-și în același timp limitele și contradicțiile. Iar suma tuturor acestor moșteniri și reînnoiri a fost ilustrată, indiscutabil, de B.P.Hașdeu și de toți aceia aflați în constelația sa.

Departa de a reprezenta o etapă de stagnare sau chiar de regres, cum încerca să acrediteze *triada critică*, istoriografia acestei epoci achiziționează și sedimentează idei, concepții și tehnici moderne de investigare a trecutului, fără de care nu ar fi fost posibilă efervescența din perioada interbelică. O simplă analiză cantitativă, de exemplu, a citațiilor din producția *vechii școli* ar fi o bună măsură pentru a constata gradul de utilizare a ei în demersurile de după 1918, dar și de dinainte de această dată. Pe de altă parte, chiar numai elementara și, uneori, aparenta opoziție dintre romantism și criticism era suficientă în a mobiliza progresul materiei care, totuși, nu venea pe un teren gol și fără edificii trainice, măcar sub raportul restituirilor documentare.

Dintr-o altă perspectivă, transformările survenite în mentalul societății românești în ultimul pătrar al veacului trecut au impus o situație oarecum inedită, în care vechea reprezentare ideologică a istoricului ("militantul") coexista cu imaginea savantului izolat de patimile politice ale timpului său, preocupat doar de știința "pură". Sunt anii marilor mutații socio-economice și cultural-politice, anii reformării învățămîntului superior, a organizării muncii de echipă și a creării cadrelor instituționale propice cercetării. Înnobilarea "științifică" a condiției istoricului, ca profesor și fondator de *școală*, se pune cu acuitate și nu fără roade. Imaginea savantului - B.P.Hașdeu constituind o bună pildă - tinde a fi idealul profesional al unui mare număr de tineri ce pătrund în universități sau merg în străinătate pentru specializare. Scrisorile lui Pompiliu Eliade, G.Dem.Teodorescu, N.I.Apostolescu, I.Bogdan, N.Iorga, V.Pârvan, N.Bănescu, Ilie Bărbulescu, Al.Philippide, S.Mehedinți și mulți alții, trimise magiștrilor din țară, înregistrează "efuziuni intelectuale" profund străine de tumultul străzii. Faptul că mai apoi mulți dintre ei nu vor rămîne departe de patimile vremii este un specific ce s-a perpetuat. Important rămîne "divorțul" mental între vechile reprezentări, încă dominante, și noua situație creată prin expansiunea cîmpului intelectual, cu tendințe spre

specializare și autodefinire, care pune în acțiune un nou ideal profesional ce comportă și o dimensiune colectivă. Imboldul educativ al savantului-model, care descoperă vocații, stimulează talente și inspiră conduite, nu trebuie omis deci din analiza istoriografiei acestei perioade.

Așa cum s-a afirmat deja, B.P.Hașdeu ilustrează perfect istoriografia romantică din a doua jumătate a secolului trecut și locul ocupat de ea în cultura epocii. Profesor de filologie comparată la Universitatea din București, istoric, filolog, literat, Hașdeu a fost un romantic prin temperament, dublat de un veritabil om de știință, la curent cu cele mai recente descoperiri și ipoteze științifice, ceea ce stârnea entuziasme și atașamente ușor de imaginat³³. Prin 1903, B.Șt.Delavrancea îl considera pe Hașdeu “omul care știe mai mult decât toți românii laolaltă, care a iubit mai mult decât noi toți, și în istorie, și în etică, și în filologie, și în artă”³⁴. Până și adversarul său cel mai redutabil de la cumpăna veacurilor, N.Iorga, a avut cuvinte de uimitoare delicatețe, prinse în volumul din 1934, *Oameni cari au fost*, încercînd astfel să facă uitată atitudinea sa din jurul anului 1900: “A fost un om genial (cine i-a putut tăgădui serios această însușire?), a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile, așa încît oricînd putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic cum cu greu s-ar mai putea găsi altul și pe lîngă aceasta, pătrunzător, ascuțit [...]. Chiar biruit în fața lumii, el își înconjura retragerea de o strălucire meșteșugită, care silea ochii să se închidă și lăsa totdeauna impresia unei superiorități omenești netăgăduite”³⁵.

Ceea ce a deranjat în epocă, oferind pretexte “tinerilor” istorici, a fost romantismul exuberant promovat de Hașdeu și discipolii săi, prin exagerarea sentimentului patriotic, prin obsesivul apel la naționalitate și românism, prin transformarea istoriei naționale în obiect de cult și continuă preamărire. Trăind într-o “eră cosmopolită” - după expresia lui Mircea Eliade³⁶ - B.P.Hașdeu se opune de timpuriu junimiștilor din “școala germană cea antinaționalistă a pesimistului Schopenhauer”³⁷. Polemicile dintre cele două grupări, suficient de bine surprinse pînă acum prin două cărți de referință³⁸, în care T.Maiorescu s-a dovedit mai aproape de spiritul epocii și cu o judecată mai echilibrată (“naționalitatea în marginile adevărului”), au avut însă darul să tempereze oarecum zelul patriotic al hașdeienilor. Și totuși, în numele românismului și a prețuirii valorilor autohtone, exagerările nu au lipsit, figurile noastre istorice

căpătînd adeseori însușiri ce le plasau acolo unde, în realitate, nu le era locul. Lucrările acestor istorici sunt pline de afirmații risipite fără prea multe scrupule și care vor fi sancționate de criticismul junimist și de noua școală istoriografică de la 1900. Este adevărat că nici discipolii lui Maiorescu n-au manifestat mereu prudență, lansînd și ei cu ușurință uneori formulări și ipoteze ce ar putea părea fanteziste. Dacă hașdeianul G.Dem.Teodorescu se încumetase în 1871 să afirme latinitatea clasică, etruscă, a românilor³⁹, maiorescianul Teoharie Antonescu a publicat în "Convorbiri literare", la 1895, *Dacia, patria primitivă a popoarelor ariane*⁴⁰ (putînd să-l considerăm astăzi drept "părinte" al tracomaniei), studiu ce se plasează, oarecum, pe aceeași linie cu *Dacia preistorică* a unui alt hașdeian, N.Densusianu. Numai că în vreme ce ideile lui T.Antonescu au rămas nesancționate în epocă, cartea celui din urmă s-a impus contemporanilor și posterității drept un "roman fantastic" - după expresia lui V.Pârvan -, o construcție excentrică, prea deschisă orizonturilor mitologice și care nu poate provoca entuziasm decît diletanților.

În realitate însă, reprezentanții vechii direcții au știut mereu să facă distincție între efuziunile romantice, denaturarea adevărului istoric în slujba modelării de conștiințe, și spiritul științific, rigoarea metodologică, la care toți discipolii șefului de școală nu omiteau să facă referință. Hașdeu ținea să afirme răspicat, încă de la 1875, această bivalentă funcție a producțiilor istoriografice: "Noi înțelegem patriotismul ca o pîrghie prin care să se miște cineva a studia istoria; dîndată însă ce a intrat în știință, un alt mobil vine de-l împinge înainte: dorința de a afla adevărul. Dacă se întîmplă într-o chestiune oarecare ca ambele aceste impulsuri să poată merge în armonie, este negreșit o fericire; dacă însă veritatea nu se-mpacă cu interesul național, nu rămîne decît a sacrifica pe aceasta din urmă, ori a zice adio istoriei, una din două"⁴¹. V.A.Urechia, cel mai blamat reprezentant al acestei școli ("văzdoaga națională", cum îl numea P.Fîntînarul într-o scrisoare către Iorga, în 1890⁴²), afirma și el că "istoria are altă menire decît de a crea în mod nedocumentat oameni mari și eroi. Facem deci istorie, cînd curmăm șirul legendei"⁴³. Iar Gr.G.Tocilescu, în prefața la *Dacia înainte de romani* (1880) - prima încercare de sistematizare a informațiilor istorice, arheologice, lingvistice și literare privitoare la protoistoria dacilor -, premiată de Academia Română, declara

că principala sursă de reconstrucție au fost izvoarele, utilizate pe baza “adevărului metod științific” și fără a lua în seamă “arguțiile eronate, aberațiile ridicole și demonstrațiile specioase”⁴⁴. De altfel, chiar T. Maiorescu a ținut să se pronunțe asupra acestei lucrări, la puțină vreme după apariție, considerând pe Tocilescu drept un “autor care are destulă metodă și destulă erudiție pentru a fi un scriitor de istorie”⁴⁵. Evident, nu putem omite sub acest aspect replica deja antologică a lui Ionnescu-Gion la criticile aduse lui de către Melchisedec, ce constata prea multe apropieri între Constantin Brâncoveanu și Ludovic XIV: dacă diplomații Regelui Soare “or fi mințit”, atunci “a mințit” și el⁴⁶.

A urmări adevărul în istorie nu înseamnă însă a nu și greși. Disciplina e plină de capcane și de erori provenite din varii motive - ca să nu mai vorbim de “păcăleli”; importante sunt prudența și onestitatea care trebuie să domine, ideea că nimic nu poate constitui “ultimul cuvânt”, acceptând cu resemnare limitele cunoașterii și eventualitatea demontărilor ulterioare. Iar atitudinea lui Hașdeu în cazul faimoasei *Diplome bîrlădene, 1134* este revelatoare, când tocmai unul din foștii elevi și detractori de mai târziu, Ioan Bogdan, argumentează pe baza unui meticolos studiu istorico-filologic falsitatea documentului⁴⁷, fără ca șeful de școală să ia lucrul ca un afront personal. Sau decizia lui Hașdeu de metodele lui V.A. Urechia - pe care destinul i-a așezat de aceeași parte a baricadei abia în ultimul deceniu al secolului trecut, și numai în fața atacurilor “triadei critice”, pînă atunci fiind chiar subiect de ironie în *Duduca Mămuca*, de pildă -, puse sub semnul diletantismului. Recenzîndu-i volumul II al ediției de *Opere complete* din Miron Costin, Hașdeu se dovedește extrem de critic și din nou ironic la adresa lui Urechia⁴⁸. O atitudine mai incisivă față de acesta regăsim în tomul IV din *Etymologicum Magnum Romaniae* (cap. II, par. 18), care-i risipește lui V.A. Urechia orice iluzie că este deopotrivă “geograf” și “latinist” de seamă.

Așadar, romantismul istoriografic nu era cîtuși de puțin refractar față de exigențele spiritului critic, iar acceptarea pozitivismului poate sta dovadă în acest sens. Aprecierile deosebit de elogioase ale lui Hașdeu pe seama lucrării lui N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784-1785* (1884), alcătuită după cele mai riguroase metode științifice, indică indubitabil atașamentul total al șefului de școală față de întocmirile de acest gen: “Iată cea dintîi și singura pînă acum lucrare -

afirma B.P.Hașdeu - pe deplin serioasă asupra istoriei moderne a românilor, adică nepărtinitoare, scrisă cu spirit rece, combinând elementele sale într-un mod critic și, mai presus de toate, lucrare întemeiată pe cunoașterea directă a tuturor fînînilor⁴⁹. Din această perspectivă, însă, și autorul avea o înaltă concepție despre reconstrucția istorică, cu nimic diferită de a școlii critice, dar care nu-l va menaja nicicum pe hașdean la cumpăna dintre secole: “eu nu sunt omul ipotezelor - mărturisea N.Densusianu lui I.Bianu în decembrie 1887 -, nu sunt omul istoriei de focuri artificiale, că cerc o sută și o mie de probe pentru fiecare fapt pînă cînd, în fine, constat adevărul să-mi pot forma o convicțiune”⁵⁰.

Romanticii au refuzat cel mai adesea formulele generale agreate de junimiști, în profitul erudiției, a construcțiilor grandioase care căutau să împace imperativele timpului (militantismul, angajarea pentru cauza “românismului” etc) cu exigențele rațiunii, ale științei. Ideologic, prin producția lor istoriografică ce continua spiritul generației de la 1848, hașdeienii au urmărit să scoată la lumină din tenebrele trecutului acele fapte care puteau contribui la revitalizarea tradițiilor sănătoase ale națiunii. Prin ei, *românismul* s-a fundamentat ideologic, intrînd în vocabularul excelentei generații de intelectuali din perioada interbelică, fiind îmbogățit, evident, cu noi și noi semnificații. Mircea Eliade a publicat mai multe studii asupra lui Hașdeu și “naționalismul creator”⁵¹, C.Rădulescu-Motru și-a intitulat una din cărțile sale *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități* (1936), iar alături de ei mai pot fi citați N.Crainic, D.Stăniloae, N.Roșu ș.a.⁵²

Cu toate scăderile istoriografiei romantice din a doua jumătate a secolului XIX, mai presus de orice se situează realizările, iar acestea merită într-adevăr luare aminte. Din această perspectivă, febra documentară ce a caracterizat pe istoricii “vechii direcții” constituie poate cea mai remarcabilă trăsătură a lor. Conștienți că orice efort de reconstrucție se întemeiază în primul rînd pe mărturiile scrise și nescrise ale trecutului, romanticii acestei epoci manifestă un cult aproape bolnăvicios pentru investigarea arhivelor și anchetele arheologice, pentru întocmirea unor opere monumentale care să formeze zestrea *Corpusului* național de izvoare. Nu întîmplător, la originea Academiei Române a stat tocmai inițiativa constituirii unei comisii pentru adunarea și publicarea

documentelor istorice⁵³, inițiativă la care au fost părtași nimeni alții decât “bătrâni” istorici.

Și cum misiunile științifice în străinătate constituiau modalitatea cea mai eficientă de îmbogățire a instrumentarului istoriografic, acestea au reprezentat o direcție deosebit de fertilă și cu rezultate valorificabile încă și azi. Seria călătoriilor a fost inaugurată chiar de B.P.Hașdeu, în Polonia (1861 și, mai apoi, 1876), de unde va cumpăra, fotografia, copia și excerpta o imensă cantitate de documente pe care le-a valorificat parțial în *Arhiva istorică a României*. Au urmat apoi: Gr.G.Tocilescu, mai întâi în Bulgaria (1877), de unde s-a întors cu un important material epigrafic și cu observații pe care le-a publicat într-o broșură⁵⁴, mai pe urmă în Rusia (1877-1878), unde va transcrie numeroase manuscrise cantemiriene, și capitala Franței (1878-1880), rezultatul ultimei călătorii fiind un volum de documente apărut în colecția Hurmuzachi; N.Densusianu cercetează vreme de 15 luni un număr de 12 biblioteci și 16 arhive din Ungaria (1878-1879), cu excelente rezultate, prezentate în raportul său către Academie⁵⁵, pregătind și tipărind totodată un volum de *Momente pentru istoria Țării Făgărașului* (1885) și alte șase tomuri în colecția Hurmuzachi (1887-1897); Ioan Bianu adună materiale prețioase din Polonia și Italia (1881, 1883); G.I.Ionnescu-Gion investighează Biblioteca Națională din Paris (1880-1883); Ilie Bărbulescu poposește la Zagreb, Praga, Leipzig, Berlin și Viena, enumerarea putând fi și mai mult extinsă. Se remarcă însă, din aceste itinerarii, interesul sporit față de mărturiile provenite din lumea slavă, mai puțin cercetate pînă atunci de români, dar care va deschide noi orizonturi în cunoașterea trecutului, îndeosebi a evului mediu. Sub acest aspect, Hașdeu a jucat un rol de prim rang în îndrumarea tinerilor, urmărind acțiuni mult mai practice și eficiente, spre deosebire de Titu Maiorescu, bunăoară. Faptul a fost remarcat și de Vasile Alecsandri, într-o epistolă către I.Negruzzi, din 15 septembrie 1875: “M-am mirat de procedeul lui Maiorescu [...] de-a trimite la Paris pe Panu, Lambrior și Slavici, cînd noi avem nevoie de oameni care să cunoască limba slavă. Atîtea documente stau ascunse și neexaminat în bibliotecile din Polonia și Rusia. Chiar în Moscova și la Kiev se găsesc o mulțime, foarte importante pentru noi și pe care guvernul Rusiei ar învoi să le consultăm...Și cu toate acestea, un singur literat avem în toată țara, care să

cunoască limba slavă... Hajdeu..., și Hajdeu nu poate să pună piciorul în Rusia de frică de-a nu merge mai departe [în surghiun]⁵⁶.

Evident, nu putea lipsi anchetarea propriilor arhive, hașdeienii fiind favorizați în acest caz chiar de șeful lor de școală, director general al Arhivelor Statului aproape un sfert de veac (1876-1899). Iar dacă ar fi să ne luăm după spusele lui N.Iorga, instituția devenise un monopol al acestora, în care nimeni din afară nu era agreat - și acesta un motiv de nemulțumire al tinerilor istorici. Însă pasiunea documentară nu s-a limitat doar la strângerea mărturiilor ci, prin B.P.Hașdeu, s-au făcut progrese însemnate pe calea tehnicii de editare - fapt apreciat mai târziu chiar de I.Bogdan⁵⁷ -, devenind una din trăsăturile definitorii ale acestei școli. Dacă culegerile de documente ale lui T.Cipariu, P.Teulescu, Aron Pumnul, Al.Papiu-Ilarian ori T.Codrescu se remarcă prin imprecizia criteriilor de editare, cu ortografii bizare, fără note sau cu explicații prea lapidare, eforturile lui Hașdeu și ale discipolilor săi filologi au lăsat urme durabile, chiar dacă criteriile stabilite de ei nu au fost întru totul aplicate de majoritatea membrilor grupului. Astfel, în preajma lui Hașdeu s-au format excelenți paleografi care s-au afirmat nu numai în știința istoriei, ci și în filologie, pe baza spiritului interdisciplinar promovat de mentor. În acest context, s-au elaborat lucrări meritorii, în care sursa documentară constituie elementul de bază, Moses Gaster și Lazăr Șăineanu reprezentând culmi de necontestat acum pentru filologia românească, deși tratamentul la care au fost supuși în epocă poate fi calificat drept execrabil⁵⁸.

Toată această febră de valorificare a surselor istoriei și-a aflat debușul mai puțin în lucrări de sine stătătoare, mai greu de întocmit și nu la îndemâna oricui, ci mai ales în publicațiile periodice scoase de Hașdeu ori de discipolii săi, publicații ce au constituit veritabile pîrghii de putere intelectuală care i-au impus și le-au atras azeziuni. Dacă *Arhiva istorică a României*, cu subtitlul "Colecțiune critică de documente asupra trecutului român", era mult prea specială, limitată cronologic și tematic, avînd de altfel și o viață prea scurtă, o altă gamă de reviste avea să-i succedă cu mult mai mare profit prin regularitatea aparițiilor, însușirile grafice, sfera de interes mai largă, numărul colaboratorilor și gradul de difuzare: *Columna lui Traian* (1870-1877 și 1882-1883), care s-a impus prin cultivarea în principal a trei discipline definitorii în cadrul școlii romantice ("istorie, lingvistică și psihologie"), dovedindu-se cea mai durabilă

publicație a lui Hașdeu, cu apariție lunară, în care au apărut o bună parte din operele sale cele mai valoroase; *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, sub direcția lui Gr.G.Tocilescu, care deși nu a avut apariții regulate (doar zece tomuri: 1882-1885, 1891, 1894, 1902-1903 și 1909) s-a impus imediat printr-o ținută de excepție, iar sub aspectul sumarului pare să fi impulsionat lumea științifică a epocii, devenind în același timp și o rampă de lansare a tinerelor talente care vor ilustra istoriografia interbelică și la rândul lor vor forma “școală” mai ales în universitățile provinciale; *Revista nouă* care, departe de a fi erudită, a constituit începând cu 1877 o altă etapă în evoluția școlii hașdeiene, în care spiritul enciclopedic al *Columnei* este perpetuat în noile împrejurări ale sfârșitului de secol XIX. În paginile acestei publicații este reînviat secolul fanariot, de pildă, prin evocările lui Ionnescu-Gion, adunate apoi în două volume mult apreciate în epocă: *Din istoria fanarioților în România* (1891) și *Portrete istorice* (1894), primul dedicat lui B.P.Hașdeu, celălalt lui Al.Odobescu.

Dispariția *Revistei noi*, în 1895, a marcat totodată începutul dispersării grupului de hașdeieni, mulți din aceștia activând la alte publicații precum *Viața, Vatra, Pagini literare* și, îndeosebi, *Literatură și artă română*, nu fără a le imprima câte ceva din spiritul “școlii”. Încercarea lui Tocilescu de a perpetua coeziunea acestora prin *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* nu a reușit prea mult atât datorită neregularității aparițiilor, cât și a caracterului ei prea doct, prea special. Iar “Societatea istoricilor români” înființată pe lângă această publicație, în 1902, deși își propunea vaste proiecte, a eșuat prin manifestări “romantice” festive, comemorative, excursii și ședințe de comunicări etc. Forța școlii slăbise simțitor sub tirul “triadei critice”, care-i prelua autoritatea după 1900, iar din cei ce o ilustraseră au rămas prea puțini. O “societate” atât de pretențios intitulată, a “istoricilor români”, dar din care majoritatea erau la senectute, fără prezență activă, iar alții nu aveau nici o legătură cu materia - reuniți formal doar prin zelul lui Tocilescu -, nu putea să dăinuiască multă vreme.

În paralel cu activitatea de restituție documentară și cu tipărirea de studii în revistele epocii, dar în strânsă legătură cu acestea, spiritul lor romantic îi împingea și spre marile construcții istoriografice sau istorico-lingvistice. Îndeosebi această formă de angajare cărturărească constituie titlul lor de glorie, “cartea de vizită” ce le conferea prestigiu printre

contemporani. Am putea spune că istoricii romantici caracterizează o epocă de grandioase, înspăimântătoare edificii scriitoricești, inegalabile pînă azi, dacă nu-i desprindem pe N.Iorga și M.Eliade de contextul tradiției hașdeiene. Este inutil să reproducem aici o lungă listă bibliografică a lui B.P.Hașdeu și a discipolilor săi pentru a ilustra în fapt lucruri atît de bine cunoscute. Esențial rămîne faptul că suma producțiilor acestora oferă imaginea unei școli istorice deosebit de fertile și care a lăsat urme durabile în evoluția domeniului.

Sigur că s-ar putea reproșa reprezentanților acestei grupări, în afara atașamentului exagerat față de idea *românismului*, o mare risipă de erudiție, mergînd pînă la exces și chiar ridicol, poate și datorită îndemnurilor lui Hașdeu - în fond cît se poate de oneste și bine intenționate -, din 1874, ca scuză pentru numeroasele citațiuni; dar în concepția lui, la acea dată, dacă un profesor universitar nu indică sursele ideilor sale “este un fel de despot, care pe de o parte nu vrea să fie controlat, considerîndu-se ca alfa și omega în știință și pretinzînd ca toți să-l creadă orbește, iar pe de altă parte împiedică progresul studenților, mărginindu-i în caietul de lecțiune”⁵⁹. Obiceiul însă nu era specific numai spațiului românesc; istoriografia germană îndeosebi, dar și cea franceză constituiau deja situații analoage, iar G.Dem.Teodorescu ținea să-i atragă atenția lui I.Negruzzi, în 1877, despre această stare de fapt⁶⁰. George Panu relatează în amintirile sale că mania citării devenise o “adevărată boală”: “Pe atunci, un scriitor care n-ar fi citat într-un studiu măcar douăzeci de autori era un ignorant, s-ar fi crezut compromis în ochii publicului. Și, dacă citațiile erau făcute numai într-o singură limbă, lucrul era foarte jignitor”⁶¹. Acest aspect, al erudiției exagerate și sterpe, a fost aspru sancționat și supus ironiilor din partea junimiștilor, ceea ce a avut drept rezultat o diminuare a pornirilor “la modă”, după 1880 aplicîndu-se tot mai mult recomandările lui Hașdeu din prefața la *Istoria critică a românilor*, care vizau un soi de deontologie profesională: “Să nu se citeze niciodată ceea ce nu s-a citit, iar în caz de a fi împrumutată de aiurea vreo citațiune să se pună modestul *apud*, fără care nu se poate ști pe a cui responsabilitate se vorbește”⁶². Chiar și așa însă, reprezentanții *școlii critice* au găsit pe acest teren suficiente motivații de contestare, mania citării neacoperind lipsa de discernămînt în selectarea textelor, oferind

imaginea falsă a unor opere erudite, dar obositoare, inutile uneori și prost concepute.

La impunerea și la susținerea prestigiului acestei școli au contribuit enorm comemorările și aniversările, pe care reprezentanții ei le-au cultivat cu obstinație, contribuind astfel la formarea unei culturi istoriografice de sorginte romantică la nivelul tuturor categoriilor sociale. O analiză a acestor momente, care la vremea respectivă s-au bucurat de mare audiență, nu poate fi decât benefică, putând juca rolul de detector al unor situații din istoriografia română. Serbările sau aniversările, dezvelirea unor statui sau monumente, marcarea unui număr de ani de la un anume eveniment, au constituit tot atâtea ocazii de rememorare, de reevaluare și reconstituire a trecutului. În majoritatea cazurilor, festivitățile s-au plasat sub tensiunea a două intenții pedagogice: una istoriografică, folosită ca pretext; cealaltă, politico-rațională, care încerca să obțină maximum de profit propagandistic și care rămîne, în parte, fidelă unui anume tip de sărbătoare populară, mitică, cu o scenografie uneori “cîmpenească” (prin gesturi, rituri, simboluri etc). Pe de altă parte, acestea deveneau de fiecare dată ocazii pentru suplimentarea producției istoriografice, de coborîre a ei la nivelul marelui public, prilejuri de dispute și polemici, de multe ori profitabile în sfera erudiției și a numărului mare de cîrturari implicați. Un bun exemplu în acest sens îl constituie discuțiile asupra “adevăraturului” chip al lui Ștefan cel Mare cu prilejul executării statuii voievodului, ce trebuia amplasată la Iași⁶³.

Iată de ce, pentru istoriografia epocii de care ne ocupăm, atribute precum *imparțialitatea* și *obiectivitatea* au un destin particular, deoarece au fost considerate ca inerente științei istorice, lăsînd totuși loc suficient exagerărilor și fanteziilor atunci cînd era vorba de discursul naționalist. Cu toate acestea, școala romantică din a doua jumătate a secolului XIX - ce a încorporat un distins grup de istorici, scriitori, filologi și folcloriști - a reprezentat o etapă remarcabilă în evoluția istoriografiei române și a culturii noastre în general, puternic ancorată de realitățile timpului. Succesul demersurilor ei, chiar dacă ar putea părea tardive și au fost aspru criticate de reprezentanții școlii critice, își are explicația în efortul constant de a lărgi baza documentară, asimilînd totodată metode riguroase în investigarea faptelor istorice, ceea ce a dus la includerea a noi domenii care au extins cadrul cunoașterii istorice.

b) O legătură necesară: A.D.Xenopol

Situat la confluența dintre spiritul romantic al celei de-a doua jumătăți a secolului XIX și manifestările criticiste ale epocii, A.D.Xenopol a exercitat o influență covârșitoare asupra evoluției istoriografiei române⁶⁴. Personalitate complexă, întruchipând parcă vremea ce a traversat-o, Xenopol apare ca un istoric aproape total, de la romantici moștenind pasiunea marilor cuprinderi, enciclopedismul, râvna de a concepe ansambluri armonioase, în timp ce raționalismul și spiritul științific îl îndemneau spre prudență, spre o severă metodă a obiectivității, în sensul lui Ranke, “wie es eigentlich gewesen ist”. Nu întâmplător, A.D.Xenopol a căutat să îmbine cât mai funcțional rigoarea reconstrucției istorice cu teoria disciplinei, elaborându-și propriile concepte pe baza cărora să elimine arbitrariul. Iar noțiunea *seriilor* de pildă, elaborată de el la cumpăna dintre veacuri, în opoziție cu cea a *valorii* formulată de H.Rickert⁶⁵, nu urmărea în fond decât deplasarea istoriei din sfera pur reproductivă a faptelor în cea a înțelegerii și explicării ei.

Este o conduită pe care și-a impus-o încă de la început, pe când își desăvârșea studiile la Berlin: “Timpul cel scurt ce voi fi aici - îi mărturisesc în 1868 lui Iacob Negruzzi - îl voi întrebuința nu atât pentru studiul propriu al istoriei, aceasta e peste puțină, ci numai pentru a-mi deschide cu încetul calea pe toate ramurile necesare pentru cunoștința ei, a căpăta o știință solidă despre izvoarele de unde curge și mijloacele de a le cerceta, apoi întorcându-mă în țară, voi căuta să aplic ce voi fi adunat la istoria scumpei noastre țări”⁶⁶. Deși idealul său părea pus, asemeni contemporanilor “romantici”, în slujba unei istoriografii naționaliste, patriotice și militante - iar declarațiile n-au lipsit -, obiectivitatea și rigoarea științifică au fost mai presus de orice.

Discipol al celebrilor profesori germani Ranke, Curtius, Mommsen, Dühring, Steinthal și însușindu-și cele mai moderne tehnici și instrumente de lucru ale vremii, A.D.Xenopol a fost marea speranță a Junimii, sub oblăduirea căreia avea să-și publice de altfel primele studii asupra *Istoriei civilizațiunii și Culturii naționale*. Că finalmente s-a impus ca istoric în afara Junimii, Maiorescu manifestându-și mereu animozitatea

față de el după 1880, este și una din motivațiile care fac dificilă încadrarea lui Xenopol în vreo grupare culturală a epocii. Este unul din acele spirite care s-au impus și și-au dobândit titlurile de glorie cărturărească prin efort propriu, creîndu-și un organ de expresie care să-i cuprindă cea mai mare parte a producțiilor istoriografice, *Arhiva Societății științifice și literare*, conturîndu-și așadar de timpuriu o personalitate fermă, ceea ce a indispus sau a extaziat cînd pe istoricii romantici, cînd pe reprezentanții *școlii critice*.

Cu o vocație profundă pentru cunoașterea trecutului, A.D.Xenopol a fost atras de tot ceea ce putea servi proiectelor sale, în sens modern, interdisciplinar. Nici unul din curentele de idei ale vremii nu i-a fost străin, nimic n-a fost lăsat în afară. Xenopol și-a însușit astfel instrumentarul unei profesii deosebit de complexe, adăugînd mereu și mereu impulsuri de pretutindeni. Este interesat deopotrivă de criticism și panteism, de realism și idealism, abordează logica istoriei, teoretizează asupra raselor, combate socialismul, dar mai ales este atras de sociologie. Reușește astfel să elaboreze o nouă concepție asupra istoriei, într-o vreme cînd J.G.Droysen sau Sigwart, de pildă, afirmau că materia nu poate avea un fundament propriu, iar P.Lacombe căuta să-i confere statutul științelor exacte. Publicarea în 1899 a cărții sale *Les principes fondamentaux de l'histoire*⁶⁷, cu o nouă ediție, revăzută și întregită, în 1908, sub titlul *La Théorie de l'histoire*, marchează astfel definitiv legătura indisolubilă dintre practica istoriografică și teoretizarea domeniului. În cărțile sale filosofice, Xenopol nu face doar o teorie a istoriei, ci una mult mai amplă, a științei în general, punînd în relație toate sferile cunoașterii care se interesează de schimbările succesive ale fenomenelor și dezvoltînd un întreg sistem, apreciat la vremea respectivă de G.Monod, Ch.Seignobos, B.Croce, H.Rickert, P.Lacombe, E.Seillière ș.a. Prin traducerea spaniolă întreprinsă de Domingo Vaca în 1911, *Teoria de la historia*, s-a asigurat concepțiilor sale o răspîndire și mai mare; Ortega y Gasset pare a fi fost influențat de sistemul xenopolian⁶⁸, în timp ce Francesco Elias de Tejada, Rodrigue de Nozera, Francesco Saverio Varano, Francesco de Ayala comentează pe larg ideile gînditorului român.

Preocupat așadar de fundamentele teoretice ale istoriei, A.D.Xenopol și-a elaborat în paralel propria operă de restituție a trecutului, încercînd mereu să păstreze echilibrul între evenimentul brut și

enunțurile generale, stabilind conexiuni ingenioase între cele mai diverse aspecte ale evoluției societății. Din această perspectivă, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, apărută în șase volume, între 1888 și 1893, urmată apoi de un compendiu în limba franceză (2 vol.), cu același titlu și o prefață semnată de Alfred Rambaud, constituie una din cele mai de seamă realizări ale istoriografiei române din a doua jumătate a veacului XIX. Apărută într-un ritm alert și într-o perioadă în care imperatiile junimiste conviețuiau atît cu promisiunile neonorate ale lui B.P. Hașdeu, bunăoară, care anunțase o impresionantă *Istorie critică a românilor*, cît și cu penuria informațională și lipsa studiilor analitice, sinteza lui Xenopol era totuși așteptată și corespundea nevoii epocii respective. Pe de o parte făcea concesii spiritului romantic ce domina încă materia, pe de alta se supunea exigențelor criticiste ale acestui *fin de siècle*. Conștient de scăderile inerente ale întreprinderii sale, autorul avertiza însă pe cititori în *Precuvîntare*, ce avea o clară tentă polemică, că “dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale; căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se întind și se adîncesc, mărind fără încetare orizontul istoriei”; “Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățișează, cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui”⁶⁹.

De asemenea, sinteza xenopoliană se dorea “încălzită de focul iubirii de țară”, autorul nefiind insensibil la “priveștiștea faptelor mărețe, sau la trecutul de durere al poporului”⁷⁰. Astfel, concepția romantică a epocii poate fi regăsită în întregime: gloria antichității este mai mult decît evidentă; opinia că dacii ar fi fost “un popor tînăr și viguros” învins de un alt popor “bătrîn și în mare parte istovit”, precum cel roman, era și ea o constantă a mentalității din acea epocă. În istoria mai apropiată lui, Xenopol nu vede decît declinul, însă glorifică luptele politice ale vremii. Și totuși spiritul critic își spune cuvîntul, autorul nemenajînd cîtuși de puțin sensibilitatea națională atunci cînd trebuie să judece sever unele personaje ale istoriei românilor.

În fond, funcția bivalentă a sintezei lui Xenopol (științifică și patriotică) explică longevitatea valorii ei, statutul de monument acordat de contemporani și posteritate⁷¹. Era prima sinteză completă a istoriei românilor și care răspundea cel mai limpede și cuprinzător la toate

interogațiile epocii; de aceea a și rămas un element de referință pentru toate realizările ulterioare. Interesul marelui public pentru această operă a făcut ca o ediție populară, în 12 volume, să apară doar după câțiva ani, în 1896, pentru ca în perioada dintre cele două războaie mondiale o alta, “revăzută de autor, îngrijită și ținută la curent de I.Vlădescu”, să vadă lumina tiparului în 14 tomuri (1925-1930). Mai mult chiar, începând cu 1985 s-a trecut la a IV-a reeditare, coordonată de Al.Zub, apărând deja patru volume.

Se încheia astfel secolul XIX cu o reușită de factură monumentală atât în plan aplicativ, cât și în cel al sistematizării metodologice. Revenea de acum altor generații sarcina de a o duce mai departe, A.D.Xenopol deplasându-și după 1896 tot mai mult interesul spre alte sfere ale cunoașterii istorice, îndeosebi spre teoria disciplinei. A privit oarecum cu seninătate obiecțiile ce se aduceau sintezei sale. Dacă reconstrucțiile de amănunt le considera chiar el perfectibile, amendabile pe măsura progreselor din istoriografie, era însă convins că ideile fundamentale cuprinse aici vor fi elemente de rezistență pentru demersurile ulterioare. Între invidia lui Hașdeu, care aprecia opera drept “șase tacîmuri de papară tachigrafică”⁷², și scepticismul lui D.Onciul și I.Bogdan, ce considerau mai necesare studiile monografice decât abordările globale, se interpune N.Iorga, care a știut să facă distincție între informația perisabilă și marea temeinicie a lui Xenopol “în ce privește liniile generale”⁷³. Din această perspectivă, relațiile lui A.D.Xenopol cu reprezentanții *școlii critice* merită un plus de atenție, prin atitudinea oarecum particulară manifestată de contestatarii de la cumpăna dintre veacuri față de “bătrînul” istoric.

În cazul *triadei*, Xenopol a jucat pentru fiecare protagonist în parte un rol major în formarea și atingerea aspirațiilor profesionale. Dar mai ales pentru N.Iorga, Xenopol a însemnat marea șansă, uneori poate unica ce apare în viața unui om. Ca profesor la Universitatea din Iași, unde a avut ca studenți atât pe Iorga cât și pe I.Bogdan, A.D.Xenopol a fost încă de la începuturi artizanul “fenomenului Iorga”, el a dat formă și conținut reușitei tînărului istoric în ierarhia sistemului. Bucurîndu-se de un real prestigiu intelectual și politic, cu evidente veleități de mentor la Universitate și în cadrul “Societății științifice și literare” - în al cărei organ publicistic, *Arhiva*, avea să tipărească N.Iorga începînd cu 1890 -,

Xenopol înfruntă o parte influentă a corpului profesoral pentru scurtarea stagiului de studii al tînărului cu *dispoziții geniale* (cum aprecia “Era nouă” din 24 decembrie 1889) și tot el are ideea organizării unui banchet în cinstea lui Iorga, la care au participat toți universitarii în frunte cu rectorul N.Culianu⁷⁴. Mai mult chiar, Xenopol aranjează proaspătului absolvent o audiență la Th.Rosetti, ministru al cultelor și instrucțiunii pe atunci, asigurîndu-i-se astfel mult rîvnitul stipendiu pentru studii în străinătate. Și tot el este mijlocitorul și susținătorul căsătoriei lui Iorga cu Maria Tasu, factor favorabil lărgirii legăturilor cu mediul intelectual și politic ieșean, legături de mare importanță în acel moment⁷⁵.

Anii de pînă la sfîrșitul veacului au marcat strînse legături între magistrul și istoricul în formare⁷⁶. Dacă în 1891 încercarea lui Xenopol de a aduce pe Iorga la una din catedrele vacante ale facultății de litere din Iași a eșuat din motive “birocratice” (în realitate de sorginte politică, dar invocîndu-se și “tineretea” celui vizat)⁷⁷, nu mai puțin interesat se va arăta profesorul în 1894, cu ocazia concursului de la București, ce va marca debutul lui Iorga ca universitar⁷⁸. În plus, de-a lungul întregii perioade se constată grija lui Xenopol față de istoricul în formare, corespondența abundînd de povește și sugestii de o rară delicatețe, indicînd însă și o colaborare pe picior de egalitate. Asistența acordată lui Iorga a fost mai mult decît profitabilă: în 1896, pe cînd acesta își publica *Actes et fragments relatifs à l’histoire des roumains* (3 vol., 1895-1897), cu sprijinul ministerului de instrucțiune publică, dar exista riscul sistării la un moment dat a tipării, Xenopol intervine și rezolvă în chip fericit sincopa; nu întîmplător, lucrarea a fost închinată magistrului. Tot A.D.Xenopol propunea în 1898 alegerea lui Iorga ca membru activ al Academiei, în locul lui Al.Odobescu, alegere amînată atunci și nerealizată decît mult mai tîrziu, în 1911.

Nici Iorga nu și-a neglijat susținătorul. În 1893 este entuziasmat de finalizarea sintezei *Istoria românilor din Dacia Traiană*, evidențiind în “Timpul” marea valoare a operei, însă subliniind totodată necesitatea adunării izvoarelor și publicarea lor după criterii științifice⁷⁹. Aceeași lucrare este recenzată și în “Revue historique” din Paris⁸⁰. Iată ce relatează Teoharie Antonescu în *Jurnalul* său, referitor la felul cum privea N.Iorga, în intimitate, intervenția în celebra revistă franceză: Iorga “începe să mi se plîngă că Xenopol e nemulțumit de articolul lui din *Revue historique* făcut

ca recenzie asupra voluminoasei istorii asupra românilor. Aceasta nu mi-o spunea decât să știu că a scris în *Revistă*. <Și mă mir de ce ar fi supărat contra mea, căci tocmai eu, prin articolul meu (Iorga vorbește), i-am făcut să se vîndă cîteva mii de exemplare; căci ce enormă influență n-are un articol, recenzie bună, pentru vinderea cărții!> Și să nu mori de dragul recenziunii?”⁸¹. Este un prim rudiment al caracterului lui Iorga pe care, mai tîrziu, o caricatură din *Pagini literare* îl va imagina în postura de Don Quijote luptîndu-se cu morile de vînt⁸². Apariția aceleiași sinteze în versiune franceză, de două volume, și cu o prefață de A.Rambaud (1896), oferă din nou lui N.Iorga prilejul să o prezinte de data asta în *Revue critique*⁸³. La toate acestea, se pot adăuga mărunte servicii profesionale, reciproce, folositoare îndeosebi pentru Xenopol, în chestiuni de informații documentare.

Sunt doar cîteva repere ce marchează evoluția unor relații fericite pînă spre 1900, evident nelipsite fiind și asperitățile. De pildă, la 15 iunie 1898, A.D.Xenopol îi reproșează lui Iorga că în prefața la volumul X din colecția Hurmuzachi și în *Chilia și Cetatea Albă* nu i-a citat îndeajuns contribuțiile, deși autorul își însușise observații și concluzii pe care anterior le enunțase savantul ieșean. “Înțeleg pe marele Onciul să nu pomenească nimic despre ceea ce s-a scris înaintea lui - reflecta Xenopol -, căci este un om atît de mare, încît nu e chip ca vreun muritor să-i stea înaintea lui”⁸⁴, dar tocmai la Iorga, o atare atitudine îi părea greu de imaginat. “Închipuie-ți - continua el - că ar cădea asupra mea să fac raportul asupra Chilie [la premiul Academiei]. Voi spune că e bună, căci nu se poate altfel, dar cu ce inimă și cu ce gînd!”⁸⁵. Așa s-a și întîmplat de altfel, apreciind “munca vrednică de laudă”, în vreme ce B.P.Hașdeu o găsea “confuză” și rău concepută⁸⁶.

Nici în ceea ce privește relația lui Xenopol cu ceilalți doi istorici care au format nucleul *școlii critice*, D.Onciul și I.Bogdan, nu putem vorbi de existența unor tensiuni pînă spre 1900. Deși încă de la 1885, T.Maioreescu căuta să-l “monteze” pe istoricul bucovinean contra lui A.D.Xenopol și a lucrării sale *Teoria lui Roesler* - vorbindu-i despre fostul junimist care “este, ca mai totdeauna, pe cale greșită” și nu produce decât “elucubrații frivole”⁸⁷ - D.Onciul da dovadă de o anume onestitate în împlinirea comenzii pentru *Convorbiri literare*: “Felul criticii mele - scria el lui Maioreescu - este mai mult de-a îndeplini lipsele mai însemnate și de-

a corege erorile cu siguranță constatate, decît de-a le mustra sau de-a le respinge fără întemeiere mai de aproape”; “O critică aspră, cu scopul amintit pentru fixarea opiniei publice despre cartea cutare, cum aş crede-o şi eu după dorinţa d-voastră de bine şi de lipsă, nu pot încă întreprinde pînă ce nu-mi voi cîştiga dreptul la asemenea lucrare prin un nume de autor”⁸⁸. Cu toate că recenzia lui Onciul⁸⁹ ar fi putut irita o fire mai susceptibilă, Xenopol nu şi-a manifestat nicidecum insatisfacţia, cel puţin în mod public. Iar cînd în 1895 D.Onciul se va prezenta la concursul pentru ocuparea unei catedre la Universitatea din Bucureşti, evident, cu sprijinul lui Maiorescu şi în înţelegere cu I.Bogdan, Xenopol nu a ezitat să recunoască meritele ştiinţifice ale mai tînărului său coleg⁹⁰, deşi ar fi putut să-i împiedice sau să-i amîne numirea. Cît priveşte pe I.Bogdan, respectul faţă de fostul profesor s-a manifestat printr-o recenzie deosebit de favorabilă asupra cărţii lui Xenopol, *Memoriu asupra învăţămîntului superior în Moldova* (1885)⁹¹.

Aşadar, pînă pe la 1899, existau relaţii bune sau aparent cordiale între Xenopol şi reprezentanţii “noii direcţii” în istoriografie. Iată de ce radiografiile lui Iorga din *L'Indépendance roumaine*, de care ne vom ocupa mai tîrziu, ce au consfinţit procesul de segregare din cadrul comunităţii istoricilor români, au afectat oarecum pe A.D.Xenopol, surprins la “mijloc” în expresia din *Opinii sincere*: “Haşdeu inventează, Xenopol ignoră, Tocilescu nu înţelege decît prea puţin”⁹². Deşi toţi ceilalţi vizaţi de N.Iorga au acţionat în forţă aproape imediat (îndeosebi Tocilescu), A.D.Xenopol pare a fi trecut cu vederea actul de discreditare publică, punînd afirmaţia doar pe seama temperamentului nereţinut al lui Iorga. Continua să-i scrie, să-i trimită cărţile proaspăt apărute, să accepte invitaţia “trinităţii” de a servi masa la I.Bogdan acasă⁹³, mai mult chiar, în 1901 va susţine pentru premiere la Academie lucrarea lui Iorga, *Istoria literaturii române în sec.XVIII*, apreciind-o “de cea mai mare valoare, care rezumă tot ce se ştie pînă acum”, “una din lucrările cele mai însemnate ce s-au scris în timpul din urmă”⁹⁴ ş.a.

Toate acestea în vreme ce Iorga îşi continua acţiunea de contestare a istoricului ieşean, în mod public sau ocult. Într-o scrisoare a lui Karl Lamprecht către N.Iorga, de pildă, din 20 decembrie 1899, istoricul german se interesa în ce măsură A.D.Xenopol ar fi indicat să elaboreze o istorie a românilor, publicabilă la Editura Fr.A.Parthes de la

Gotha, în seria *Istoria statelor europene*⁹⁵. Răspunsul lui Iorga este suficient de revelator: “Nu cred cătuși de puțin că ar fi de așteptat ceva de ordin științific, ceva de valoare științifică de durată de la Xenopol. El e un om foarte inteligent și, de asemenea, harnic și sîrguincios, dar împrăștiat, fără persistență și răbdare, lipsit de atenție pentru exactitatea faptelor; întotdeauna neîndeajuns de informat, fără măsură în opiniile de ordin general, fără originalitate veritabilă în gânduri [...]; Pregătire istorică nu are: cunoaște toate aproximativ și nu în profunzime”. Iar despre *Istoria românilor* a lui Xenopol, “pot să vă asigur că noi nu o putem folosi niciodată, ea fiind mai mult o carte de popularizare”; mai curînd, propune Iorga, o prelucrare a cărții lui I.Ch.Engel, *Geschichte der Moldau und der Walachei* (Halle, 1804)⁹⁶. Și rezultatul nu va întîrzia: K.Lamprecht îi va încredința lui N.Iorga lucrarea mai sus amintită, finalizată la 1905, în două volume, sub titlul *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmenseiner Staatsbildungen*, colaborare ce va continua și în anii următori prin tipărirea celor cinci tomuri din *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt* (1908-1913). Așadar, o compromitere ocultă a lui Xenopol, dar care-i va aduce lui Iorga un profit enorm, îndeosebi prin pătrunderea pe “piața” istoriografică europeană, piață pe care Xenopol o controla de aproape un deceniu și în cadrul căreia se bucura de un prestigiu fără echivalent printre români.

Treptat însă, maniera în care N.Iorga își trata fostul profesor și protegitor capătă forme de exprimare mai mult decît ofensatoare. În *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, ediție apărută la 1900, în tiraj mare și cu un preț insignifiant, reeditată în anul următor sub titlul *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, N.Iorga nu se abține în a reproșa lui Xenopol că “păcătuiește însă, ca de obicei, prin informația neîndestulătoare”, fiind apreciat ca cel mai “de talent și mai bine pregătit popularizator al istoriei românești în țară și străinătate”⁹⁷. De data aceasta, Xenopol îi răspunde în *Arhiva*⁹⁸ “neobositului culegător de documente”⁹⁹ care, datorită grabei de a publica cît mai mult și cu orice preț, devine victima tocmai a ceea ce critica fără cruțare. Deja N.Iorga, supus propriilor exigențe, elabora lucrări în care “nămolul de detalii și digresii”¹⁰⁰ pe de o parte uimea, pe de alta făcea dificilă abordarea convenabilă chiar și în rîndurile specialiștilor. Mai mult chiar, numeroasele erori semnalate în operele sale, tendința de a îmbrățișa cît

mai variate domenii din spațiul culturii și politicii ofereau unora din contemporani prilejul de a-l aprecia drept un “V.A.Urechia al noii generații”. Cu marele său orgoliu și un talent polemic remarcabil, N.Iorga va declanșa de acum o lungă dispută cu profesorul său, considerându-se “nu tînărul care *vrea* să ducă mai departe zisa istoriografie, ci care a dus-o, o duce și o va duce, în ciuda interesaiilor dădători de sfaturi”¹⁰¹.

Dincolo de descalificarea opinentului, *triada critică* va încuraja orice disidență față de Xenopol, așa cum a procedat și în alte cazuri. Lui D.A.Teodoru, de pildă, care în “buletinele” tipărite împreună cu Xenopol în *Revue historique* din Paris a vorbit pentru întâia dată străinătății despre existența în România a unei *noi școli* istorice, D.Onciul îi promitea că la întoarcerea în țară îi va da “pe mîna și arhive și muzee”, iar în eventualitatea organizării unui serviciu bibliografic, tot lui îi va reveni; important era însă, în 1901, ca Teodoru să se debaraseze de Xenopol în elaborarea “buletinelor” și să facă cît mai multă propagandă *școlii critice*¹⁰².

În polemicile cu A.D.Xenopol (care, în fapt, s-au aflat în planul secund al conflictului dintre cele două generații de istorici), N.Iorga va aborda și chestiuni colaterale, încadrabile în sfera esteticului, dar care pentru mentorul Societății științifice și literare din Iași reprezenta mult. În *Literatura falsă*¹⁰³ sau *A.D.Xenopol și pepiniera de poeți de la Iași*¹⁰⁴, Iorga ridiculizează gusturile artistice ale fostului profesor care proclama “talente” pe Vojen și Riria, de exemplu. Îndeosebi asupra acestui ultim nume, pseudonimul literar al celei de-a doua soții a lui Xenopol (Coralia Gatovschi), insista Iorga, rupînd o tăcere unanimă, dar care crease falsa iluzie a unei “genialități” poetice. În toate acțiunile sale, N.Iorga se conforma unor principii pe care ținea să le facă publice: “Polemica înseamnă luptă. Polemizează omul cînstit care descoperă o faptă rea sau o socoteală șireată, o momeală cu meșteșug. Polemizează acela care se vede atacat fără dreptate și-și apără numele bun. Polemizează acela care înfățișează idei ce i se par mîntuitoare, dar a căror izbîndă o vede amenințată de cine nu înțelege sau nu *vrea* să înțeleagă. Polemizează omul de gust împotriva celor ce mint lumea cu frumuseți false și nesănătoase. Polemizează omul de știință serios contra flecarilor. Aceasta e polemica bună, pe care ai datoria de a o începe, de a o urmări, de a o duce la capăt. E ca un fel de poliție socială, literară, științifică”¹⁰⁵.

Dar principalul câmp al asperităților dintre Xenopol și *școala critică*, cu profituri metodologice în ambele cazuri, a rămas totuși istoria. În vreme ce Th.Săndulescu, într-un articol intitulat *Un sfat românilor din Ardeal*¹⁰⁶ afirma că: “Există un Iorga, dar nouă ni se pare că nu are nici o valoare. Singurul istoric pentru noi este Xenopol, căci el niciodată n-a fost dovedit ca găzduitor de erori istorice. Pentru noi, el este creatorul istoriei românilor, e singura autoritate”, I.Bogdan își prezenta discursul de recepție la Academia Română, *Istoriografia română și problemele ei actuale* (1905), omițând în mod deliberat orice contribuție a lui A.D.Xenopol pe acest tărâm. Evident, nu a lipsit nici reacția acestuia din urmă, poate cea mai tranșantă, propunând chiar nepublicarea textului în *Analele* instituției. Luînd apărarea lui I.Bogdan, de fapt a întregii *școlii critice*, Titu Maiorescu a ținut să se pronunțe în termenii următori: “De ce se plînge d-l Xenopol? Că discursul d-lui Bogdan și răspunsul d-lui Sturdza au ignorat meritele d-sale și ale d-lui Tocilescu? Dar tocmai în discursul său de astăzi d-l Xenopol a găsit prilejul de a-și restabili aceste merite în măsura pe care o crede indicată. Este evident că în aprecierea sa, d-l Xenopol se deosebește de d-l Bogdan; dar ce dovedește aceasta? Dovedește un fapt de notorietate publică și anume că în mișcarea actuală a istoriografiei române se arată două direcții deosebite, cea veche a d-lor Hașdeu, Xenopol, Tocilescu - pentru a nu mai pomeni de Urechia -, cea nouă și în multe privinți contrară, a d-lor Iorga și Bogdan”; conflictul între generații nu se rezolvă prin votul Academiei, continua Maiorescu; “Să ne felicităm totdeauna cînd vedem lupte de idei [...]. Progresul nu se poate face fără schimbare și antagonism: unele elemente se înlătură, altele se introduc”¹⁰⁷.

Acestea sunt doar cîteva momente ce ilustrează relația dintre Xenopol și *școala critică*¹⁰⁸, e drept, tensionate și cu mare audiență în epocă, dar motivate oarecum chiar de N.Iorga într-un excelent articol din “Sămănătorul”, amintit deja, intitulat *Doi bătrîni senini și venerabili: B.P.Hașdeu și A.D.Xenopol*: “Era și vina tinerilor, desigur, căci eram cu toții prea grăbiți pentru a ne face reclamă și a ne agonisi bogăție în locul unor bătrîni care nu mîntuiseră nici una, nici alta, și erau pe departe de a fi sătui”¹⁰⁹.

Sunt gînduri care explică multe din acțiunile “triadei” și care au redeschis punțile, ceva mai tîrziu, spre gesturi cît se poate de nobile. După

cum relatează *Secolul*, informație preluată de aproape întreaga presă, pînă la *Telegraful român* din Sibiu, cu ocazia sărbătoririi Unirii la Iași, 24 ianuarie 1909, “o scenă duioasă s-a produs în aula universității de acolo: în prezența tuturor profesorilor universitari și a studenților, d-l Iorga a cerut iertare d-lui A.D.Xenopol, apoi ambii s-au îmbrățișat cu lacrimi în ochi”¹¹⁰. Evenimentul marchează așadar o împăcare firească, plină de mărinimie în cazul marilor spirite. Cei doi vor fi de acum alături, Xenopol întocmind *Raportul* pentru alegerea lui Iorga ca membru activ la Academia Română, după o lungă și iritantă antecameră, tot el fiind și autorul *Răspunsului* la discursul de recepție, prilej cu care-și enunță principiile ce au stat la baza relației cu Iorga¹¹¹.

Pînă spre sfîrșitul vieții lui Xenopol, N.Iorga va da neînchipuite dovezi de afecțiune față de fostul său profesor: îl va invita să susțină diverse conferințe în cele mai rîvnite momente și locuri, va supraveghea reeditarea vol.VI din *Istoria românilor*¹¹², oferindu-se chiar să țină gratuit cursurile lui Xenopol la Universitatea ieșeană, în 1915/1916, cînd acesta suferea de o boală ce-i va aduce și sfîrșitul. Cu acest ultim prilej, Xenopol îi scria lui Iorga: “E frumos și măreț ceasul ! Alexandru Xenopol întinzînd mîna adolescentului genial care a fost să fie Neculai Iorga cînd pășea spre răsărit, N.Iorga făcînd aceeași mișcare față de A.Xenopol, cînd pășește spre asfințit”¹¹³.

c) “Școala nouă de istorie. Fizionomia unui grup

Reținînd aceste aspecte enunțate mai sus, și care au avut menirea doar să fixeze cîteva repere în ce privește situația istoriografiei române la finele secolului XIX, vom încerca să deslușim trăsăturile ce oferă specificitate noii generații de istorici care începe a se afirma de acum, pe măsură ce vor ocupa o catedră universitară și își vor formula programul, reliefînd atît puterea ei intelectuală și socială, cît și componentele strategiei puse în lucru de principalii reprezentanți. *Școala nouă* nu reprezintă doar o ruptură de vechea generație de istorici, ci și instituționalizarea unei alte clase de vîrstă și a unei noi maniere de acțiune,

care impune o conștiință de sine și dihotomizează noul de vechi, “tinerii” de ceilalți, conferind valoare și sens junilor intelectuali.

Apreciată în epocă drept “școala cea nouă, critică, a triadei Iorga, Bogdan, Onciul”¹¹⁴, acțiunea contestatarilor vechii direcții din istoriografia noastră este neîndoielnic produsul unor exigențe sporite în cercetarea trecutului și reacția firească împotriva exagerărilor patriotarde, cu toată suita de gesturi festivistice și grandilocvente impuse de un romantism întârziat. Și totuși, cum s-ar putea împăca activitatea contestatară furibundă a lui N.Iorga de la 1900 cu manifestările lui “patriotice” ulterioare și calificativul de “apostol al neamului”, pe care îl confiscase, hrănindu-i atât de bine orgoliul și pasiunile autoritare, și la care ținea atât de mult? Ori cu erorile pe care le cuprind și lucrările sale sau cu “erudiția” la care a ținut și el atât de mult, făcând ca cea mai mare parte din producția lui istoriografică să fie încărcată, pînă la oboseală, cu informații și digresiuni ce lasă în urmă mulți din “romanticii” blamați, cu citații anevoie de identificat și chiar greșite? Ca să nu mai vorbim de stilul greoi și neglijent, din care discipolii și umilii admiratori ai lui s-au străduit să extragă citate exemplare de frumusețe lingvistică, pline de subtilitate și încărcătură patriotică, dîndu-l pildă generațiilor viitoare. Pe de altă parte, aceeași *școală nouă* și-a creat, cum era firesc, instanțe de reprezentare mandatate a proteja interesele de grup (explicitîndu-se adeseori criteriile de apartenență), asigurîndu-și preeminența și permanența instituțională, prin controlul aproape total asupra pîrghiilor de putere.

Așa cum s-a sugerat deja, acțiunea “tinerilor” istorici a fost impulsivă nu numai de dorința renovării materiei, ci a cunoscut și o altă serie de stimuli, de altfel firești, care dau mult mai bine sens evenimentelor și merită să rețină atenția analiștilor. Ei au acționat totodată subiectiv și emoțional la o situație preexistentă, ce le dăduse sentimentul frustrărilor și insatisfacțiilor, a insecurității chiar, în fața unei gerontocrații intelectuale. Toți acești stimuli sunt rezultatul a numeroși factori socio-umani ce încarcă de conținut trăsăturile individuale ale protagoniștilor și devin instrumente utile în dobîndirea atuurilor pentru ascensiunea socială, stimuli lesne de circumscris în cazul reprezentanților *școlii critice*.

Ilustrative, din această perspectivă, sunt dezideratele și “proiectele” (veritabile întocmiri strategice în edificarea traiectoriei socio-intelectuale) cuprinse în epistolele lui Ioan Bogdan către mama sa încă din

1885. Ajuns profesor la Pomîrla cu sprijinul junimiștilor ieșeni, imediat după terminarea studiilor universitare (și cu o teză de licență apreciată de hașdeianul G.Ionnescu-Gion¹¹⁵, trăind “econom și retras”, renunțând “în floarea tinereții [...] la toate plăcerile ce mi le-ar oferi societatea [provincială], I.Bogdan era foarte atent “ca să știu tot ce se petrece și să pot surprinde momentele favorabile pentru a-mi crea o poziție asigurată și bună”; vital pentru istoricul în formare de atunci era să fie în legătură cât mai strînsă cu oameni cît mai mulți și cît mai influenți. “Deocamdată - mărturisea el un adevăr resimțit și de alți congeneri - multe nu voi putea, căci sunt om sărac și, cînd ești sărac, puțini te prețuiesc”; însă, continua el, “mai am și alt gînd tot atît de puternic și care mă stăpînește tot așa de tare: acela de a-mi crea și mie o poziție mai frumoasă, de a-mi satisface dorința nemărginită ce o am de a ajunge un om prețuit ca om de știință”¹¹⁶. Iar această “dorință nemărginită” a mers adeseori prea departe, știind să cultive orgolii, să se folosească de animozități, să se recunoască *junimist*, dar în același timp să-l fleteze cu asiduitate pe Hașdeu între 1887-1889 (cînd era vorba de stipendii pentru străinătate), să practice intriga cînd altcineva era vizat la o catedră universitară pe care, ulterior, o va ocupa el etc.

Correspondența sa cu diverși contemporani sugerează în mod evident abilitatea de a-și crea “legături” și de a se folosi de puternicii zilei (oameni politici îndeosebi), constituind un excelent exemplu de ardelean care a reușit să exploateze toate resursele în ascensiunea socială. Știe să utilizeze aranjamentele de culise, să se afle în preajma celor ce-i pot fi de ajutor, adresîndu-li-se respectuos, dar hotărît, afirmînd clar ceea ce dorește și chiar oferind soluții de o ingeniozitate aparent banală, însă cu finalitate sigură, pe baza unui principiu pe care îl enunță fără echivoc: “La noi nu este sigur de azi pe mîine și din nenorocire trebuie să urmăm încă în parte principiul epocii fanariote de a pune mîna pînă ce poți”, atitudine ce-i pare întru totul “morală și justificată”¹¹⁷. Prin sprijinul primit de Bogdan de la diverși oameni influenți ai vremii, acesta își asumă totodată angajamente vizavi de unul sau altul, dovedind loialitate, la fel cum mai apoi va pretinde și el de la alții în schimbul serviciilor făcute. Este devotat lui D.A.Sturdza, de pildă, “care se interesează de mine - mărturisea el în 1887 - și care mi-a făcut pînă acuma mult bine [...]. Pentru d-l Sturdza am o adevărată afecțiune; mi se pare că a făcut prea mult pentru mine, fără ca eu

să-i fi făcut nici un serviciu. Îi voi recompensa această părintească protecțiune prin o recunoștință sinceră și printr-un devotament ce-i voi păstra totdeauna”¹¹⁸, angajament ce nu va fi nicicum uitat. Totodată, I.Bogdan este adeptul ieșirii din anonimat, a ocupării de poziții înalte, supralicitând la nevoie calitățile și a nu aștepta acțiunea providenței, a împlinirii, pentru că “cu modestia la noi nu faci multă treabă”¹¹⁹. De aici o nemărginită încredere în capacitățile lui (doar aparentă) și o prea bună idee despre ceea ce face. Anunțând intenția de a scrie despre *Meșterul Manole*, dar aflând că și O.Lugoșianu se ocupa de același subiect, I.Bogdan nu ezită să blameze pe celălalt¹²⁰. Sau intriga ce o țese în jurul lui Polihron Agapievici Sîrcu (slavist, specializat în limba și literatura bulgară), potențial preferat la o catedră de slavistică a universității bucureștene: “Pe d-ta nu te are la stomac - îi relatea lui I.Bianu, în octombrie 1888; odată a zis că-i ești <dușman>; după ce a văzut însă că-s prieten cu d-ta, a zis că ești <om de omenie>; nu știu ce a avut el cu Academia, de nu i s-a împlinit dorința, căci batjocorește pe Academie, pe Hașdeu, pe d-ta, pe Sturdza [...]. În genere e un om cu foarte puțin tact și cu puțină creștere [...]. Ca om de societate e *unausstehlich*; brutal și prost vorbește numai prostii” etc, etc¹²¹.

Este doar o mostră dintr-o campanie de discreditare a lui Sîrcu, care nu avea alt scop decât blocarea ascensiunii acestuia în propriul profit: “la București vreau și eu să fiu [profesor], căci numai acolo poți lucra în specialitatea asta [...]. Pentru catedră mă socot destoinic și cred că nu mă înșel de fel în puterile mele socotindu-mă mai destoinic decât Sîrcu”; “mar jigni văzînd un astfel de om în universitatea noastră din București și dacă voi ști că se lucrează în adevăr pentru aceasta eu voi căuta a-l face cunoscut celor de la putere așa cum este. Prin aceasta îmi voi face numai datoria”¹²². Era într-adevăr numai “datoria”, în primul rînd față de P.A.Sîrcu, care în vremea stagiului de cercetare petrecut de I.Bogdan la Petersburg îl cazase o vreme, stăteau aproape mereu împreună, iar cînd lipsa banilor era acută tot Sîrcu acoperea sincopa financiară.

Multe din dezideratele sale însă - era conștient - nu se puteau împlini decât prin acțiunea conjugată și a altor congeneri ce manifestau aceleași idealuri, proveniți din categorii sociale modeste (de regulă intelectuali) și care ascultau parcă de niște reguli fixe în edificarea traiectoriei profesionale. Destăinuirile lui I.Bogdan, din 1887, într-o

scrisoare adresată lui I.Bianu, veritabil catalizator al energiilor intelectuale ardelenene și în conturarea unui puternic spirit comunitar al acestora în capitala Vechiului Regat, sunt revelatoare: “Ce companie am face amîndoi, cînd m-aș întoarce înarmat [din străinătate], contra șarlatanilor ! Ce companie, dacă ne-am grupa cu ceilalți, precum ne-a fost vorba. Este și interesul meu personal și interesul nostru comun, al celor ce voim să facem ceva. Înainte de a începe însă trebuie să ne pregătim bine, ca să nu fim expuși din nici o parte”¹²³. A reușit întru totul să-și împlinească dezideratele, fiind principalul artizan al grupului de istorici autointitulați *școala nouă*, pentru ca mai tîrziu - o mărturisește Iorga - înaltele poziții să-i dea și lui “acea tendință spre dominația prin oameni devotați, prin ciraci, pe care desigur că n-o avea de la început”¹²⁴.

Asemenea conduite și reflecții, precum la I.Bogdan, nu au fost străine nici celorlalți reprezentanți ai *școlii critice*. Referitor la N.Iorga, de pildă, P.Fîntînaru îi relatează acestuia, în 1890, opinia colegilor de facultate care, “bazîndu-se, pretind ei, pe precedente”, considerau că tot ceea ce făcea viitorul istoric “este numai o cerință în a satisface vanitatea ta”; “Ce să-i faci? - conchidea Fîntînaru. Așa-i lumea, din orișice își face subiecte de vorbă și cu deosebire lumea tînără în mijlocul căreia te-ai proslăvit un an și jumătate și care nu se simte bine pînă ce nu-și va descoperi inima în toată micimea și răutatea ei”¹²⁵. Numai că “bîrfitorii” de atunci nu erau departe de a intui dorința lui Iorga de a aduce în sprijinul ascensiunii sale sociale o gamă cît mai diversă de atuuri și de a recurge la o suită întreagă de strategii pe care congenerii săi nu le socoteau tocmai “ortodoxe”, deși parcă nu de calibrul celor ale lui I.Bogdan. Ceea ce-i deosebea pe cei doi era temperamentul, dar care în fond constituia o complementaritate ideală. În vreme ce Bogdan era calculat, fiecare pas fiind bine gîndit și dozat, părăind mereu un factor de echilibru și dispus la concilieri - în fapt un om al “culiselor” -, N.Iorga avea o structură psihică energică, autoritară și de veșnic revoltat, atitudinea sa recalcitrantă punîndu-l totdeauna în conflict cu ceva, începînd chiar din anii de studii gimnaziale. Adeseori ironic, conștient de neputința de a-și ține în frîu pornirile colerice, amenință pe oricine și pentru orice, lăsînd multora din contemporanii săi impresii nu tocmai plăcute. “Cei ce au socotit a găsi întrînsul un caracter de fier - scria Ilarie Chendi în 1906 -, un cugetător sobru, un om sincer, neatins de

slăbiciunea mării, rămân la început amețiți de verbozitatea lui. Apoi se dau în lături...”¹²⁶.

În pregătirea impunerii triadei critice, aproape că nimic nu a fost omis. Individual și colectiv au aplicat strategiile cele mai diferite, dobândind atuurile decisive în competiția cu semenii prin adoptarea acelor conduite sociale menite să contribuie la atingerea obiectivelor. Din această perspectivă, mariajul - pentru a exemplifica prin ceva mai puțin luat în seamă pînă acum - a reprezentat și el un element major la întregirea capitalului social inițial, constituind astfel un ansamblu unitar de resurse existente sau potențiale, întemeiat pe funcționarea unei rețele durabile de relații mai mult sau mai puțin instituționalizate și care a creat legături permanente și utile. Altfel spus, căsătoria a fost produsul unei strategii de investiție socială conștientă sau inconștientă, orientată spre instituirea sau reproducerea unor relații direct utilizabile pe termen scurt sau lung. Este cazul celor două căsătorii ale lui N.Iorga, întâia dată cu Maria, fiica junimistului și înaltului funcționar Vasile Tasu, apoi cu Ecaterina, sora lui I.Bogdan, naș de cununie fiind Al.Tzigara-Samurcaș. Ioan Bogdan era căsătorit cu Maria Colțescu, a cărei nepoată Silvia, fiica industriașului Ioan Cristescu, a devenit soția lui Vasile Pârvan; I.Bianu, susținător al lui Bogdan, era căsătorit cu Alexandrina Băicoianu, înrudindu-se astfel și cu frații Nicolae și A.D.Xenopol; Ovid Densusianu avea ca soție pe Elena, fiica fizicianului Emanoil Bacaloglu și soră cu medicul Constantin Bacaloglu, ambii profesori la Universitatea din București, deși chiar el provenea dintr-o familie de universitari, însă tatăl său, Aron, fiind plasat mereu alături de hașdeieni, în vreme ce fiul trecuse cu totul în tabăra triadei etc.

Semnificativ, însă, este să reținem acțiunea principiului meritocratic, ca unul din mecanismele esențiale în ascensiunea lor. În epocă, meritul și capacitatea începuseră să constituie atutul fundamental ce a împins anumiți indivizi din categorii sociale inferioare sau mijlocii spre vârful piramidei. De aceea, N.Iorga, I.Bogdan, D.Onciul și partizani ai lor în istoriografie (I.Bianu, C.Giurescu, Al.Lapedatu, N.Bănescu, V.Pârvan, I.Ursu, V.Bogrea, Ilie Minea ș.a.) ori alți congeneri implicați în renoația culturală, precum M.Dragomirescu, S.Mehedinți, T.Antonescu, C.Rădulescu-Motru, P.P.Negulescu ș.a. au investit mult în acest principiu. Și pentru a rămîne doar la nivelul triadei, toți făcuseră studii universitare

strălucite (I.Bogdan și Iorga la Iași, Onciul la Cernăuți), cu specializări în cele mai renumite centre europene (I.Bogdan la Viena, Petersburg și Cracovia; Iorga la Paris, Berlin și Leipzig; Onciul la Viena) și cu nenumărate călătorii științifice, cunoscători ai mai multor limbi străine (Bogdan vreo zece, din care și cele slave; ca să nu mai vorbim de Iorga, considerat un “fenomen”), proveneau din familii de intelectuali sau mica burghezie provincială, reprezentând trei regiuni diferite (Moldova, Bucovina și Ardeal) - iată doar câteva elemente ce caracterizează nucleul unui grup care a părăsit istoriografia aflată în letargie și a uzurpat puterea reprezentanților ei de marcă pe atunci.

Este evident că *noul* spirit în istoriografia română a fost condiționat de o multitudine de factori, mulți amintiți deja. Nu trebuie să omitem însă că alături de aceștia au intervenit și o serie de elemente perturbatoare - factori secundari -, îndeosebi din sfera încă atât de greu sondabilă a psihicului uman. Dar peste toate, este indiscutabil că deciziile și modul de acțiune al partizanilor “noii” direcții au făcut obiectul unor elaborări reflectate, că actele lor contestatare și manevrele obscure nu s-au produs fără motivații clare ori fără o voință lucidă. A milita pentru o cauză, a se angaja într-o acțiune, a vota pentru un anumit candidat la Universitate sau Academie nu pot fi atribuite instinctului. Toate acestea au reprezentat comportamente pragmatice care au intrat în codul de norme ce definesc grupul de care ne ocupăm, pentru că, conștient sau nu, un individ aflat în conflict ori în concurență cu alții (deci supus la presiuni) răspunde prin atitudini ce-i par adecvate, prin relații și strategii imprevizibile de opinenți.

Cea mai profitabilă însă a fost solidaritatea celor trei istorici, activă aproape un sfert de secol și care a făcut ca noua direcție să devină o *școală*¹²⁷, implicând deci o dimensiune etică. Polemicile contra direcției romantice indică mai curînd o propensiune morală, decît elaborarea unui program științific. Aspectul este suficient relevat de N.Iorga în *O viață de om așa cum a fost*, atunci cînd motivează acțiunea sa contra vechii școli istoriografice printr-un gest de solidaritate față de I.Bogdan și D.Onciul. Încă de la numirea slavistului la Universitatea din București (1891), Gr.G.Tocilescu “a stat totdeauna cu cea mai dîrză hotărîre de a-l distruge, tăgăduindu-i orice merit, negîndu-i orice posibilitate de a fi folositor”¹²⁸. Mai mult chiar, contra oricărui nou venit, neagreat de vechea școală de

“admirație mutuală”, se mobiliza “o adevărată oaste solidară, din invidie și ură”, “sprijinită pe lucrări dintr-un lung trecut”, oameni care “aveau toate legăturile în societate și dispuneau așa de larg de studențimea însăși”. Într-o asemenea atmosferă, când I.Bogdan “aducea deseori mărturisirea necazurilor sale”, Iorga s-a mobilizat în spiritul solidarității de vîrstă și interese, total și în maniera ce-l va caracteriza pe viitor. “Regret - va mărturisi el - numai că lupta, și nu din vina mea, ci din a cui mi-a aruncat în față insulte pe care niciodată nu le-am putut primi cu calmul cui a moștenit alt sînge, a ajuns acolo unde n-am crezut că s-ar putea cobori”¹²⁹. Așadar, acțiunea de grup a *triadei* a fost, inițial, maniera cea mai eficientă de autoapărare, care a impus membrilor ei să urmeze o succesiune rațională a evenimentelor, trebuind să anticipeze atît schimbările ce se vor produce în cîmpul istoriografic, dar să-și cunoască totodată foarte bine adversarii, pentru a lovi acolo unde aceștia erau vulnerabili.

În fond, simplificînd lucrurile, *școala nouă* a fost o conspirație a grupului de universitari Bogdan-Iorga-Onciul, deasupra căruia a vegheat inițial Titu Maiorescu, la care s-au adăugat nenumărați susținători mai mult sau mai puțin importanți și care au acționat, conjunctural, mai mult sau mai puțin evident. Scopul a fost de a demonta eșafodajul intelectual și instituțional al altor universitari, și partizani ai acestora, apreciați ca reprezentanți ai *vechii direcții* în istoriografie (“bătrînii”). Evident, în urma acestei acțiuni, *trinitatea* a preluat pentru sine pîrghiile de comandă, constituindu-se pînă la urmă și ea într-o *societate de apărare reciprocă*, e drept, mult diferită de cea anterioară și sub semnul căreia o nouă generație de cîrturari avea să se formeze, să-și împlinească idealurile și ambițiile. În 1905, Vasile Pîrvan abia aștepta să se întoarcă din Germania, cu “mult mai multă dragoste de muncă, de luptă pentru izbînda ideilor bune”¹³⁰, iar Ch.Drouhet îl asigură pe N.Iorga, în același an, cînd poziția *noii școli* era de acum consolidată, “cît de mare e respectul și admirația generației noi, care s-a format la școala d-voastră, pentru ideile ce le răspîndiți și însușirile ce le arătați în lupta împotriva obiceiurilor și credințelor rătăcite ale societății noastre. Ne fusese dat - continua Drouhet - să vedem și cărți și deșteptăciune la unii din profesorii noștri, iar la d-voastră, noi cei tineri am întîlnit, alături de aceste însușiri, onestitatea în cercetările științifice, spirit de dreptate și de nepărtinire, dezinteresare și mai ales curajul de a-și spune în chip sincer părerile și nu ocolind adevărul”¹³¹.

Cum lesne se deduce, câmpul de acțiune a fost într-o primă etapă universitatea, principala instituție cu o putere intelectuală și socială ce grupa istoricii profesioniști, loc de întâlnire a mai tuturor aspirațiilor culturale la un moment dat. Profesorii facultății de litere și filosofie din București alcătuiau în 1898 un conclav de 13 membri - din care numai 11 aveau drept de vot în consiliu (M.Dragomirescu și D.Evolceanu fiind doar conferențieri) - care se evaluau reciproc, se apreciau ori se dezavuau pe baza unor criterii greu de surprins în doar câteva formule și care de cele mai multe ori scăpau chiar contemporanilor. În interiorul acestui cerc aproape nici un secret nu rezista: proiecte și atitudini, angajamente și simpatii politice, rupturi, alianțe permanente sau conjuncturale, gesturi și tabieturi, inapetențe, cancanuri etc - totul era știut sau măcar bănuț. Cei mai mulți au ajuns la Universitate printr-un subtil amestec dintre șansă, competență și muncă, însă nici unul neputând evita obediența față de un "patron" atotputernic și integrarea într-un grup influent, procedurile "legale" de cooptare fiind în epocă suficient de confuze și arbitrare. Nu întâmplător, problema aproape obsesivă a lui I.Bogdan era: "D-ta îmi spui să mă pui bine cu puternicii zilei. Cine sunt însă aceștia"? - îl interoga el pe I.Bianu în 1890¹³². Pentru că era deja cunoscut faptul că cele mai multe din concursurile de cooptare deveneau în realitate competiții închise, cu un singur candidat ori cu rolurile distribuite dinainte și finalitatea lesne de întrevăzut. Însă odată titularizat în această funcție de identitate socială și de distincție, fiecare devine - aproape fără voia lui - puternic și autoritar în domeniu; și-l anexează și începe a controla tot ce se întâmplă pe teritoriul său, având privilegiul de a governa și regla ansamblul specialității sau disciplinei sale. Devenea în mod indiscutabil cea mai importantă instanță de evaluare, peste care doar arareori se putea trece. Iar dacă era un cumular de funcții (la Academie, Muzeul Național de Antichități, Arhivele Statului, la Atenee ori biblioteci importante, în diverse societăți, fundații sau comitete, edituri și reviste etc) nu mai avea ca rivali decât alți cumularzi cu care negocia de la putere la putere. Multiplicarea funcțiilor însemna multiplicarea responsabilităților, ele consolidându-se reciproc și asigurând individului nu numai propria ascensiune, ci și un prestigiu anevoie de zdruncinat.

Dobândirea unor pîrghii de putere în interiorul universității și în afara ei, precum și menținerea lor, implica reale capacități, obligînd cumularul la diverse solidarități și alianțe, la înscrierea sa într-o anume “clică”, un grup bine încheiat care se întreține, se cultivă și se autocooptează în funcție de afinitățile ideologice și intelectuale, ca să nu mai vorbim de legăturile familiale. Așa apăreau în epocă V.A.Urechia, T.Maiorescu, B.P.Hașdeu, Gr.G.Tocilescu, I.Bianu, care însumînd suficiente pîrghii de putere și bucurîndu-se de un prestigiu intelectual indiscutabil, ofereau contemporanilor convingerea că Universitatea ori Academia este o chestiune de “masonerie”. Cu toții țineau la această înaltă recunoaștere socială, iar *romanticii* îndeosebi o afișau cu obstinație. Spre exemplificare, cităm cazul lui V.A.Urechia, cu toate funcțiile și titlurile pe care le acumulase pînă la 64 de ani și care erau nelipsite de pe copertile cărților sale: profesor de istoria românilor la facultatea de litere din București, membru al Academiei Române, ministru al Cultelor, președinte al comisiei de inspecțiune, director în Ministerul Instrucțiunii publice din Moldova, membru al comitetelor teatrale, membru corespondent al Academiei Spaniole, membru al Societății economice de “Amigos de la Pais”, fondatorul bibliotecii “Urechia” din Galați, membru al Institutului etnografic din Paris, al societăților geografice română și italiană, membru al societății academice indochineze, membru fondator al Ateneului Român, președintele grupului român al conferinței interparlamentare, președintele Mantenanței Felibrigiului latin al Societății științifice și literare din Alais (Gard), membru de onoare al Societății heraldice franceze, al Institutului araldico-italiano, al Societății de studii japonezo-chineze, laureat al facultății de litere British-Athenaeum, președinte al Societății științifico-literare din Iași, membru corespondent al Institutului portughez din Coimbre și al altor congrese istorice și literare.

Așadar, mediul academic de care vorbim constituia un univers complex ce presupunea nu numai multiplicarea responsabilităților, ci și posibilitatea de acțiune în direcția consolidării reciproce a acestora; pentru că orice intelectual de anvergură era un cumular de puteri, iar diversitatea și multiplicarea solicitărilor deveneau semnele și garanțiile ascensiunii sale.

Este, credem, principala explicație a revoltei “tinerilor” istorici de la cumpăna dintre secole. Vechea generație - B.P.Hașdeu, V.A.Urechia,

N.Quintescu, A.D.Xenopol, Gr.G.Tocilescu ș.a. - deținea pîrghiile esențiale de putere intelectuală și instituțională, controlînd domeniul aproape în totalitate; nimic din ce se producea în afara lor nu se putea bucura de apreciere și recunoaștere publică. În învățămîntul secundar, la Universitate, Academie, congrese internaționale, prin manuale, cărți, societăți culturale, conferințe, momente aniversare etc, “școala romantică” era atotprezentă. Ea reprezenta un curent de idei (*românismul*), o stare de spirit care a condus la cristalizarea unei mentalități culturale diferită de a junimiștilor. Îndeosebi “hașdeienii” se considerau singurii acreditați să scrie istorie, și nu numai, beneficiind de o maximă reprezentare în tot ce însemna la vremea aceea *mass media*. Însă, așa cum mărturisea N.Iorga, “eram cîțiva care știam de mult că operele d-lui Hașdeu nu vor trăi multă vreme, pentru că ele nu veneau dintr-o cercetare onestă a adevărului, pentru că ele erau făcute mai ales pentru a mira, pentru a uimi și a crește o glorie”¹³³. Iar despre ceilalți, generalizînd, T.Antonescu aprecia într-o scrisoare din 1896, adresată lui M.Dragomirescu, că “în țara aceasta sunt o mulțime de mișei și ramoliți sau ignoranți care, știind cum să ia lucrurile au ajuns sus de tot pe treapta socială. Numele lor de obște se reazămă pe scrieri aci fără valoare, aci dacă au o valoare, aci provine din faptul că au jupuit fără milă pe cei din străinătate”¹³⁴.

În acest context s-a declanșat “revolta” tinerilor istorici grupați, unii ocazional, în jurul *Convorbirilor literare* și a lui Titu Maiorescu - cel puțin pentru început. Ei au renunțat la ceea ce ar fi trebuit să se manifeste sub forma unui transfer pașnic, firesc în succesiunea generațiilor. Au adoptat lupta deschisă, denunțînd erorile producțiilor istoriografice de sorginte “romantică” printr-o inimaginabilă pasiune polemică, iar printr-o perfectă organizare a grupului au reușit să convingă pe contemporani de adevărurile spuse de ei, să preia treptat levierul de comandă și, cînd a fost cazul, chiar să-și întemeieze noi instrumente de control și putere instituțională.

Apariția cărților lui N.Iorga - *Opinions sincères* (1899), *Opinions pernicieuse* (1900), *Cuvinte adevărate* (1903) - moment în care “școala critică” era relativ constituită în nucleul ei, ar putea părea un aspect epigonic dacă-l raportăm la spiritul *Junimii* manifestat pregnant prin anii ‘70-’80 ai secolului trecut. Dacă polemicile lui Maiorescu vizau și ele o amplă acțiune de reformare a cîmpului cultural, însă pe cale pașnică și fără

veleități generaționale, în care primau confruntările de idei, în sensul unei veritabile arte de a contesta și edifica, prin N.Iorga și ceilalți reprezentanți ai *școlii critice* se trece la o acțiune de uzurpare mai ales a puterii instituționale deținută de “bătrâni”, în care totul era permis pentru atingerea scopurilor, chiar dacă aparențele indică confruntări în primul rând de natură ideologică și de metodă.

De fapt, a revendica *criticismul* ca pe un bun personal este mai mult decât un abuz. Sintagma poate fi însușită de un grup sau un individ doar în măsura în care a teoretizat-o și vehiculat-o cu prioritate în cultura română; însă ca mod de abordare a realității este o permanență, iar acest lucru cu atât mai evident în domeniul istoriei, care nu face altceva decât să reconstituie trecutul în mod critic¹³⁵. Dacă la 1866 critica era pentru T.Maiorescu un îndemn, un mod de a trăi cărturărește, cu rostul de “a deștepta tinerimea încă prea amorțită de pîcla trecutului și de a îmbărbăta spiritele spre lucrarea roditoare”¹³⁶, la Iorga ea devenea temeiul acțiunii. “Imoralitatea intelectuală, falsificarea științifică, insanitatea literară - afirma N.Iorga - sunt negații care cutează să se acrediteze ca afirmații și care trebuie dezvăluite în toată negativitatea lor vrednică de dispreț”¹³⁷. Era un crez pe care reprezentanții tinerei generații de istorici l-au pus excelent în lucru pentru asanarea disciplinei și racordarea ei la imperativele epocii.

Semnalul evident ce a dzlănțuit conflictul a fost *Raportul* foarte critic întocmit de B.P.Hașdeu pe marginea lucrării lui I.Bogdan, *Vechi cronici moldovenești pînă la Ureche* (1891), propusă Academiei pentru premiere, dar respinsă pe motiv că ar fi “o traducere și nu o lucrare originală”¹³⁸. Părea firească reacția celui care își văzuse “apele tulburate” de tînărul slavist, obedient față de Hașdeu pînă cînd a reușit să obțină o catedră universitară, contestatar al pretensei *Diplome bîrlădene din 1134*¹³⁹ și care utiliza o bună metodă, mai multă acribie în editarea și interpretarea textelor noastre vechi și care preconiza, încă din 1891, că e timpul ca știința istorică “să iasă din faza romantică a copilăriei”¹⁴⁰. Iar lucrurile nu s-au oprit aici. În 1896, cînd I.Bogdan a prezentat o nouă lucrare pentru premiere la Academie, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, refuzul se repetă prin raportul lui Gr.G.Tocilescu de data aceasta, care, aidoma lui Hașdeu, considera volumul “puțin critic, făcut în pripă, multe date sunt greșite, unele păreri prea puțin întemeiate; nu lipsesc nici contra-

sensuri în interpretarea textelor”¹⁴¹. Așadar o dezavuare concentrică a tot ce producea I.Bogdan, și nu numai. Și pentru că acest lucru însemna denigrarea fățișă a unui istoric din cercul *Junimii*, reacția nu s-a lăsat prea mult așteptată. Începe acum să se pună în mișcare un complex mecanism de strategii care avea drept scop *discreditarea adversarilor* și, în paralel, *preluarea gestiunii*. Deși între cele două elemente există o întrepătrundere intimă, vom încerca totuși, pe cât posibil, să le prezentăm distinct.

1. I.Bogdan, *Scieri alese*, ed. G.Mihăilă, București, Edit.Academiei, 1968, p.103-104.
2. Vezi Al.Zub, *A scrie și a face istorie (Istoriografia română postpașoptistă)*, Iași, Edit.Junimea, 1981.
3. Sintetic la L.Boia, *Romantisme et esprit critique dans l'historiographie roumaine à la fin du XIXe et au début du XXe siècle*, în “Storia della storiografia”, I, 1982, p.26-35.
4. Idem, *Le XIX siècle - le siècle de l'histoire ?*, în “Anuarul Universității din București”, istorie, 1983, p.3-17.
5. Vezi și L.Nastasă, *Das Europa-Bild der im Ausland studierenden rumänischen Jugend (1860-1918)*, in Harald Heppner (Hg.), *Die Rumänen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 1997, p.215-231 și idem, *Rolul universităților occidentale în modernizarea și europenizarea elitelor românești, 1860-1918*, în “Xenopoliana”, VI, 1998, nr.1-2, p.169-181.
6. C.Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed.Sanda și Valeriu Râpeanu, București, Edit.Minerva, 1990, p.69
7. *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență*, ed.Z.Ornea, București, Edit.Minerva, 1978, p.241.
8. C.Rădulescu-Motru, *op.cit.*, p.40.
9. Apărută la Paris în 1911 (ediția I, sub titlul *Les principes fondamentaux de l'histoire*, Paris, 1899, a cunoscut și o versiune românească). O tălmăcire în limba spaniolă a oferit Domingo Vaca.
10. *T.Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență*, p.99.
11. *Ibidem*, p.251.
12. *Scrisori către Ovid Densusianu*, I, ed. L.Onu, I.Vârtosu, M.Rafailă, București, Edit.Minerva, 1979, p.35.
13. “Revue des questions historiques”, I, 1869, p.9.
14. Ch.O.Carbonell, *Histoire et historiens: une mutation idéologique des historiens française, 1865-1885*, Toulouse, Privat, 1976, p.327.
15. T.Maiorescu, *Critice*, II, București, Edit.Minerva, 1960, p.235.

16. N.Iorga, *Două concepții istorice*. Cuvântare ținută la 17 mai 1911 la intrarea la Academia Română, cu *Răspuns* de A.D.Xenopol, București, C.Göbl, 1911, p.24.
17. *Ibidem*.
18. *Ibidem*, p.13.
19. Vezi îndeosebi T.Maiorescu, *Critice*, ed. Paul Georgescu, București, Edit.pentru literatură, 1966, și G.Panu, *Studiul istoriei la români*, în vol. lui E.Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*, București, Casa Școalelor, 1942, p.281-400. O analiză a acestui aspect la Al.Zub, *Junimea, implicații istoriografice, 1864-1885*, Iași, Edit.Junimea, 1976.
20. P.P.Panaiteanu, *Nicolae Bălcescu și istoriografia română*, în "Scrisul românesc", I, 1928, nr.3, p.39.
21. E.Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie*, Leipzig, 1908, p.183.
22. N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed.III, București, 1944, p.177, 180.
23. Idem, *B.P.Hașdeu*, în "Floarea darurilor", II, 1907, nr.23, p.353-355.
24. Idem, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești*, București, Socec, 1903.
25. Idem, *Istoria Bucureștilor*, București, Ediția municipiului București, 1939, p.5-6.
26. "Sămănătorul", IV, 1905, nr.16, p.243.
27. L.Șăineanu, *O carieră filologică (1885-1900). I. Istorical unei împămînteniri. Memoriu autobiografic*, București, Storck, 1901, p.12-13.
28. Vezi Vistian Goia, *B.P.Hașdeu și discipolii săi*, București, Edit.Minerva, 1987.
29. N.I.Apostolescu, *Studii*, cu o prefață de B.P.Hașdeu și cu scrisori de la Gr.G.Tocilescu și G.I.Ionnescu-Gion, București, Institutul de arte grafice "M.Eminescu", 1904, p.V-VI.
30. N.Iorga, *Pentru d. I.Găvănescul*, în "Sămănătorul", III, 1904, nr.1, p.14.
31. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XXIV, 1901-1902, p.64-65.
32. "Arhiva", XXVIII, 1921, p.157.
33. Vezi monografiile lui V.Sandu, *Viața lui B.P.Hașdeu*, București, Edit.Minerva, 1989 și I.Oprișan, *Romanul vieții lui B.P.Hașdeu*, București, Edit.Minerva, 1990.
34. *B.P.Hașdeu și contemporanii săi români și străini*, I, Ed.Al.Săndulescu, București, Edit.Minerva, 1982, p.163.
35. N.Iorga, *Oamnei cari au fost*, I, București, Fundația pentru literatură și artă, 1934, p.211-214.
36. M.Eliade, *Despre Eminescu și Hașdeu*, Iași, Edit.Junimea, 1987, p.85.
37. B.P.Hașdeu, *Carliștii*, în "Apărarea națională", III, 1902, nr.66 (23 mart.), p.1-2.
38. Z.Ornea, *Junimea și junimismul*, ed.II, București, Edit.Eminescu, 1978; Al.Zub, *Junimea. Implicații istoriografice, 1864-1885*, Iași, Edit.Junimea, 1976.
39. G.Dem.Teodorescu, *Datini și moravuri naționale*, în "Foaia Societății Românilor", I, 1871, nr.10-11, p.426-434.

40. "Convorbiri literare", XXIX, 1895, nr.5, p.426-447.
41. B.P.Haşdeu, *Istoria critică a românilor*, ed. Gr.Brîncuș, București, Edit.Minerva, 1984, p.454.
42. *Scrisori către N.Iorga*, I, ed. B.Theodorescu, București, Edit.Minerva, 1972, p.136.
43. V.A.Urechia, *Istoria românilor*, III, București, Tip.Gutenberg, 1892, p.105.
44. Gr.G.Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, Tip.Academia Română, 1880, p.5.
45. T.Maiorescu, *Critice*, ed. Paul Georgescu, București, Editura pentru literatură, 1966, p.405 (*Literatura română și străinătatea*, 1882).
46. G.I.Ionescu-Gion, *Dușmanii lui Mihai Viteazul*, București, Tip."Românul", 1890, p.22-23 (Melchisedec criticase lucrarea lui Ionescu-Gion).
47. I.Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și Principatul Bârladului. O încercare de critică diplomatică slavo-române*, în "Analele Academiei Române". Memoriile Secțiunii Istorice, s.II, t.XI, 1891, 48 p.
48. "Revista nouă", I, 1888, nr.5 (15 aprilie). Judecata definitivă a lui Hașdeu asupra lui V.A.Urechia, în "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XXIV, p.62-65.
49. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.VII, 1885, p.185.
50. *Scrisori către I.Bianu*, I, ed.Marieta și Petru Croicu, București, Edit.Minerva, 1974, p.421.
51. M.Eliade, *Despre Eminescu și Hașdeu*, ed.cit.
52. Vezi Z.Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Fundația Culturală Română, 1995, p.87-145.
53. D.Berindei, *Proiecte de înființare a unei societăți academice în vremea lui Alexandru Ioan Cuza*, în "Studii". Articole de istorie, III, 1961, p.225-226.
54. Gr.G.Tocilescu, *Raport asupra unei misiuni epigrafice în Bulgaria*, București, 1878, 29 p.
55. N.Densusianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*, în "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.II, 1880, p.102-223.
56. V.Alecsandri, *Scrisori*, I, București, 1904, p.76.
57. I.Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, în vol. *Scrieri alese*, ed. G.Mihăilă, București, Edit.Academiei, 1968, p.100.
58. A.Miskolczy, *A hagyományörzéstől a modern nacionalizmusig: Moses Gaster lázadása* [Dela cultivarea tradițiilor la naționalismul modern: răzvrătirea lui M.Gaster], în vol. M.Gaster, *Judaica & Hungarica*, Budapest, Encyclopaedia Transylvanica, 1993, p.10-50.
59. *Rezumat din cursul de filologie comparată la Facultatea de litere din București*, în "Columna lui Traian", V, 1874, nr.9, p.228.
60. I.E.Torouțiu, *Studii și documente literare*, I, București, Institutul de arte grafice "Bucovina", 1931, p.183.
61. G.Panu, *Amintiri de la "Junimea" din Iași*, II, București, Edit.Minerva, 1971, p.45-46.
62. B.P.Haşdeu, *Istoria critică a românilor*, ed.cit., p.7.
63. N.Grigoraș, *Statuia lui Ștefan cel Mare din Iași*, în "Convorbiri literare", III, 1972, p.292-297.

64. Vezi, îndeosebi, *A.D.Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, coord. L.Boicu și Al.Zub, București, Edit.Academiei, 1972; Al.Zub, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A.D.Xenopol*, Bucharest, Edit.Științifică și enciclopedică, 1983.
65. H.Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Eine logische Einleitung in die historischen Wissenschaften*, 2 vol., Leipzig, 1896-1902.
66. I.E.Torouțiu, *Studii și documente literare*, II, București, 1932, p.10.
67. Vezi și versiunea românească, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, Tip.H.Goldner, 1900.
68. Cf. O.Buhociu, *La philosophie de l'histoire d'A.D.Xenopol*, Paris, Université de Paris, 1957, p.174.
69. A.D.Xenopol, *Istoria românilor*, ed.IV, îngrijită de Al.Zub, vol.I, text stabilit de V.Mihăilescu-Birliba, București, Edit.Științifică și enciclopedică, 1985, p.35.
70. *Ibidem*, p.36.
71. Al.Zub, *În orizontul istoriei*, Iași, Institutul European, 1994, p.77-83.
72. B.P.Hașdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*, București, Edit.Minerva, 1978, p.228 (Post-scriptum la ediția a II-a).
73. N.Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor istorice*, în vol. *Prinos lui D.A.Sturdza*, București, 1903, p.126.
74. A.D.Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în vol. *Scrisori sociale și filosofice*, ed. N.Gogoneată și Z.Ornea, București, Edit.Științifică, 1967, p.389.
75. Vezi L.Nastasă, *Strategii matrimoniale în mediul universitar românesc la finele sec.XIX. Cazul Nicolae Iorga*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii*, coord. G.Bădărău, L.Boicu, L.Nastasă, Iași, Fundația Academică "A.D.Xenopol", 1994, p.619-630.
76. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.3-19.
77. *Ibidem*, p.108.
78. Cf. N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. Valeriu și Sanda Răpeanu, București, Edit.Minerva, 1984, p.164.
79. "Timpul" XV, 1893, nr.104 (14/26 mai), p.2. Idee reluată de Iorga și în *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*, Lecție de deschidere la Universitatea din București (1 noiembrie 1894), în vol. *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția III, București, 1944, p.9-28, și care va constitui unul din punctele de contestare a operei lui Xenopol.
80. "Revue historique", XVIII, 1893, t.53, p.153-159.
81. Text inedit în Arhiva Muzeului de literatură a Moldovei, Iași, ms.8569/2, f.3.
82. "Pagini literare", I, 1899, nr.24 (3 oct.), p.1.
83. "Revue critique", XXX, 1896, t.41, p.470-473.
84. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.16.
85. *Ibidem*.
86. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XXI, 1899, p.463.
87. *Titu Maiorescu și prima generație de maioreșceni. Corespondență*, p.470.
88. *Ibidem*, p.329.
89. În "Convorbiri literare", XIX, 1885, nr.1, p.60-80; nr.2, p.174-187; nr.3, p.255-278; nr.4, p.327-348; nr.5, p.424-439; nr.7, p.589-602.
90. A.D.Xenopol, *Istoria ideilor mele*, ed.cit., 386.
91. În "Convorbiri literare", XIX, 1885, nr.9, p.785-790.

92. N.Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des roumains en 1899*, Bucarest, Imprimerie de "L'Indépendance roumaine", 1899, p.42.
93. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.353.
94. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XXIII, 1901, p.145-155.
95. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.465.
96. N.Iorga. *Corespondență*, II, ed. Ecaterina Vaum, București, Edit.Minerva, 1986, p.140.
97. N.Iorga, *Scurtă istorie a lui Mihai Viteazul*, București, Socec, 1900, p.111.
98. "Arhiva", XI, 1900, p.180-188.
99. *Ibidem*, p.180.
100. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.144.
101. N.Iorga, *Pentru A.D.Xenopol*, în "Convorbiri literare", XXXIV, 1900, nr.5, p.429-430.
102. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.160.
103. "Sămănătorul", II, 1903, nr.25, p.385-389.
104. *Ibidem*, nr.30, p.467-470.
105. *Ibidem*, nr.39, p.611.
106. "Românul literar", III, 1905, nr.20 (29 mai), p.312.
107. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XXVII, 1905, p.233-234.
108. Vezi și Dan Berindei, *Cultura națională română modernă*, București, Edit.Eminescu, 1986, p.103-125; P.Țurlea, *Prietenia A.D.Xenopol-N.Iorga*, în "Magazin istoric", XVII, 1983, nr.8 (197), p.35-37.
109. "Sămănătorul", IV, 1905, nr.16, p.241.
110. "Telegraful român", LVII, 1909, nr.12 (31 ian.), p.49.
111. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XXXII, 1910, p.238-240; N.Iorga, *Două concepții istorice*. Cuvântare ținută la 17 mai 1911 la intrarea în Academia Română. Cu răspuns de A.D.Xenopol, București, C.Göbl, 1911.
112. *Scrisori către N.Iorga*, IV, ed. P.Țurlea, București, Edit.Minerva, 1993, p.210.
113. *Ibidem*, p.124.
114. V.Pârvan, *Scrieri*, ed. Al.Zub, București, Edit.Științifică și enciclopedică, 1981, p.236.
115. În "Românul", XXIX, 1885, p.3. Referindu-se la *Istoria coloniei Sarmizegetusa* (Iași, 1885), Ionnescu-Gion considera "acest debut al d-lui Bogdan ca plin de făgăduieli pentru viitoarele d-sale lucrări"
116. C.Boroianu, *Date noi cu privire la viața și activitatea lui Ioan Bogdan. Perioada 1864-martie 1886*, în "Romanoslavica", XIII, 1966, p.299-301.
117. *Scrisori către I.Bianu*, I, p.123.
118. *Ibidem*.
119. *Ibidem*, p.143.
120. *Ibidem*, p.162.
121. *Ibidem*, p.167-168.
122. *Ibidem*, p.198-199.
123. *Ibidem*, p.114-115.
124. N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p.170.

125. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.128.
126. "Viața literară", I, 1906, nr.44 (29 oct.), p.1.
127. Vezi Irmline Veit-Brause, *Paradigms, Schools, Traditions. Conceptualizing shifts and changes in the history of historiography*, în "Storia della storiografia", XVII, 1990, p.50-64.
128. N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, p.198.
129. *Ibidem*, p.199.
130. Vasile Pârvan. *Corespondență și acte*, ed. Al.Zub, București, Edit.Minerva, 1973, p.21-22.
131. *Scrisori către N.Iorga*, II, ed. Barbu Theodorescu, București, Edit.Minerva, 1979, p.96.
132. *Scrisori către I.Bianu*, I, p.243.
133. N.Iorga, *Pentru membrii "de dincolo" ai Academiei Române*, în "Tribuna poporului", Arad, VI, 1902, nr.13 (19 ian./1 febr.), p.1.
134. T.Maiorescu și prima generație de maiorescieni. *Corespondență*, p.493.
135. Vezi Pierre Salmon, *Histoire et critique*, 2e éd., Bruxelles, Editions de l'Université, 1976.
136. T.Maiorescu, *Critice*, ed. Paul Georgescu, București, Editura pentru literatură, 1966, p.435.
137. N.Iorga, *Originea și marginile polemicilor*, în "Sămănătorul", II, 1903, nr.39, p.613.
138. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XV, 1893, p.138 (opinie susținută și de V.Manu).
139. I.Bogdan, *Diploma bîrlădeană din 1134 și Principatul Bîrladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, București, 1891.
140. Idem, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, 1894, p.39 (Lecție de deschidere, 1891).
141. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XVIII, 1896, p.321.

MECANISMELE SCHIMBĂRII. STRATEGII, AVATARURI

Toamna anului 1898 a marcat în mod evident divizarea corpului profesoral al Facultății de litere din București în două tabere. Dacă pînă atunci coabitarea dintre “trinitatea” atotputernică Hașdeu-Urechia-Tocilescu - care, după cum constata M.Dragomirescu, “au pus mîna pe arhive, muzeu, Ateneu și Academie și care nu dau pas celor mai tineri să lucreze și să puie un *fond* unde superficialitatea de acum 30 de ani nu pusese decît niște forme”¹ - și “triada critică” fusese tolerată fără incidente semnificative, alegerile pentru funcția de decan al facultății (și, deci, de membru în senatul universitar) putea constitui unul din pașii importanți în controlul domeniului.

Deja existau motive de iritare și neliniște din partea “bătrînilor” cu ocazia constituirii comisiei comune a facultăților de litere din București și Iași pentru elaborarea unui regulament unic de funcționare al ambelor instituții (în 1896), comisie în care raportul de forțe le era net defavorabil, cu atît mai mult cu cît ministrul Instrucțiunii de atunci, Petru Poni, îl desemnase pe I.Bogdan ca delegat din partea înaltului for (de altfel, funcție “cerșită” de Bogdan încă din 1895 prin intermediul lui D.A.Sturdza și I.Bianu²). Cum era de așteptat, lupta dintre nou și vechi a fost aprigă și pe acest tărîm. Că proiectul elaborat de I.Bogdan a reprezentat un progres real în evoluția materiei este un fapt indiscutabil³. Reținem doar că cu toată îndîrjirea și fronda lui Tocilescu⁴ (care nu dorea decît o revizuire a vechilor prevederi), noul regulament s-a impus și putea constitui totodată o probă indubitabilă că interesele de grup, cînd sunt bine organizate și dirijate prin instanțe de reprezentare, pot avea cîștig de cauză. Pe de altă parte, prin noul regulament era considerabil sporit numărul de catedre, ajungîndu-se de la 13 - cîte fuseseră prevăzute în 1891 - la 23, ceea ce va crea o clientelă susceptibilă a le ocupa, clientelă care, în mod evident, va cultiva potențialii factori de decizie ai facultății, pe toți aceia care, într-o formă sau alta, pot determina cooptarea la universitate. În felul acesta, reprezentanții *noii școli* au pregătit terenul

pentru viitoarea racolare a celor mai fideli susținători și discipoli, comisiile de cooptare devenind nu numai instanțe de evaluare profesională, cât mai ales un arbitru între diversele atuuri intelectuale și, îndeosebi, ideologice ori politice.

Iată de ce anul 1898 pare a fi momentul cheie în ascensiunea noii direcții în istoriografie, care cerea o mobilizare maximă și fără șovăire. O mărturisește I.Bogdan lui N.Iorga, la 13 octombrie: “Nu e vorba ca să fiu eu ales [decan], căci știi foarte bine că nu țin la astfel de onoruri, nici la diurne; e vorba să scape numai facultatea de Urechia, Tocilescu sau Quintescu [...]. Fără votul tău noi suntem în primejdie de a rămînea în minoritate [...]. Nu ți-aș fi scris din nou asupra acestui lucru, dacă nu m-ar fi rugat Maiorescu să te chem”⁵. De altfel, somația s-a repetat și a doua zi, cu o expunere detaliată a raportului de forțe în care votul lui Iorga - “cu tot disprețul neîndreptățit al tău pentru trebile facultății”⁶ - putea fi decisiv: *Bătrîni* - V.A.Urechia (64 ani), N.Quintescu (54 ani) și Gr.G.Tocilescu (48 ani); *Tinerii* - T.Maiorescu (58 ani), I.Bogdan (34 ani), D.Onciul (42 ani), N.Iorga (27 ani) și C.Dimitrescu (53 ani); *Indecișii* - L.G.Frollo (66 ani). Așadar, miza era prea mare pentru a nu-l aduce pe Iorga tocmai de la Viena, unde lucra în arhive, dar care avea o imagine cât se poate de proastă față de corpul profesoral al facultății de litere și filosofie: “Profesorii mai bătrîni, care dezvoltau o activitate, aceia cu care se putea mîndri Facultatea, erau, pe lîngă Hașdeu, rară apariție la Universitate [...], Odobescu, Maiorescu, Tocilescu și Urechia”; însă totul părea o atmosferă de sanatoriu sau de loc de retragere pentru invalizi”; “își poate închipui cineva ce efect a putut să aibă asupra tînărului venit dintr-o lume așa de frămîntată și de vie [din Occident] această înconjurime în care nu putea găsi nici critică, nici recunoaștere, nici sugestie, nici ceva care să semene, cît de departe, cu o îndrumare”⁷.

Acțiunea, încheiată cu succes în acest echilibru fragil de forțe prin alegerea lui I.Bogdan ca decan al facultății - urmată de încercările destabilizatoare ale bătrînilor” prin intermediul studenților⁸ - se va muta apoi sub cupola Academiei Române, nu înainte însă de a se pune în mișcare un alt mecanism, poate cel mai important din toate: *discreditarea intelectuală*.

a) Polemică și discreditare

Nu ne propunem aici o analiză în detaliu a întregii game de controverse ideologice, științifice și literare între cele două școli. Vom puncta doar câteva momente ale disputei care, bibliografic vorbind, a fost de mare anvergură. Nu vom insista nici asupra acțiunilor de descalificare ocultă, de culise, practică de toți cei implicați în acest conflict. Ea a fost utilizată la scară largă, iar mărturiile epistolare o evidențiază pregnant. Reținem însă că polemica a fost una din principalele căi de discreditare intelectuală practică de reprezentanții școlii critice. Iar în epocă, eficacitatea acesteia fusese distinct formulată chiar de Hașdeu: “Polemica pe tărîmul fecund al științei oferă mai totdeauna două avantaje: 1.Ea ajută la definitivă limpezire a unor probleme, pînă atunci mai mult sau mai puțin controversate; 2.Ea dezvălește și arată la lumină, ades fără apel sau recurs la casațiune, superficialitatea unuia din luptători”⁹. Sunt idei deloc străine și lui N.Iorga, convins mai ales de eficacitatea celei de-a doua afirmații a lui Hașdeu. Ceva mai tîrziu, cînd polemicile au căpătat forme neașteptate și depășiseră cu mult cadrul urbanității, Iorga va publica chiar un articol, intitulat *Originea și marginile polemicilor*¹⁰, încercînd să mai potolească zelul celor implicați, și chiar pe al său, însă fără a renunța la un principiu ce-l considera fundamental: “Imoralitatea intelectuală, falsificarea științifică, insanitatea literară sunt negații care cutează să se acrediteze ca afirmații și care trebuie dezvăluite în toată negativitatea lor vrednică de dispreț”.

Apariția celebrelor cărți ale lui N.Iorga, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899* și *Opinions pernicèuses d'un mauvais patriote*, ce reuneau articolele sale din “L’Indépendance Roumaine”, trebuie apreciată ca un moment deosebit de semnificativ în afirmarea conștiinței colective și publice a noii generații de intelectuali și în special a tinerilor istorici ca grup, ca o “nouă direcție”, strategia *descalificării* adversarilor prin *critică* devenind unul din principiile reprezentării lor sociale. Ieșirea fățișă în arenă a lui N.Iorga se produce, într-o manieră ce-l va caracteriza pe viitor, atunci cînd propriile lui interese vor fi puse în joc. Din acestea, două motivații imediate se cuvin a

fi reținute: încercarea de respingere a lucrării sale *Chilia și Cetatea Albă* de la premiul Academiei prin voturile negative ale lui Hașdeu și Tocilescu (1899)¹¹; apoi, apropierea tot mai strânsă de I.Bogdan, întărită la scurt timp (în 1901) prin căsătoria lui Iorga cu Ecaterina, sora slavistului bucureștean.

Fără precedent ca amploare, cele două cărți ale lui Iorga marchează noi forme de mobilizare: enunțarea unui discurs coerent și necruțător, puternic mediatizat; *port-parole* al unor indivizi dotați cu mare autoritate intelectuală ce riscă a stîrni furia altor puteri competente, pentru o cauză apreciată superioară; intervenția istoricului, ca o categorie socio-profesională distinctă, care confiscă primordialitatea în lupta intelectuală. “Eu - scria Iorga -, eu nu sunt nici politician, nici literat, nici metafizician; sunt un istoric. Grație preocupărilor mele și a influenței ce ar trebui să o exercite aceasta asupra spiritului meu, cred că pot aprecia lucrurile într-o manieră mai complexă, mai *relativă*, mai profundă poate - dacă vreți să-mi acordați anumite calități - și mai justă”¹². Între delicatețea evaluărilor maioresciene sau “tabletele” satirice ale lui B.P.Hașdeu și tonul impetuos al lui Iorga, vădit ofensator, ce vizează umilirea orgoliului, se resimte matricea intelectuală a impulsivității ca formă de manifestare publicistică în cultura română. Faptul este remarcabil și merită analizat în consecințele sale ca fiind produs cu intenția declarată de a genera o schimbare grabnică a stărilor de lucruri, chiar dacă maniera pare neconvenabilă: “Voi fi întotdeauna onorat de inamicțiile pe care le voi fi determinat spunînd adevărul”¹³; iar ideea a fost reluată mereu, tot mai explicită. În 1903, într-un articol din *Sămănătorul*, N.Iorga avertiza pe opinenții săi: “După puteri, urmăresc pentru țara mea un ideal cultural și moral, și cine caută să împiedice realizarea acestui scop de căpetenie al vieții mele îmi este dușman, un dușman pe care nu-l cruț în ruptul capului, oricît de neplăcut sau dureros mi-ar fi lucrul, oricîte neplăceri mi-ar aduce”¹⁴.

Radiografiile lui Iorga din 1899 și 1900, ce puneau în discuție obiceiuri, mentalități, instituții de cultură, personalități etc, deopotrivă logice și practice, au consfințit procesul de segregare din cadrul comunității istoricilor români. Dacă temperatul și calculatul I.Bogdan a fost artizanul, la acea dată, a primelor inițiative conjugate și temeinic dozate în umbră de uzurpare socială a “bătrînilor” universitari, lui Iorga îi revenea sarcina descalificării intelectuale. Denunțînd auto-mistificarea

unui grup care își revendica monopolul profesional, dar care se credea deopotrivă capabil în cele mai diverse domenii artistice și științifice (literatură, arte plastice, filologie, istorie, filosofie, arhivistică etc), Iorga face din articolele sale un veritabil instrument cognitiv de delimitare a profesiunilor în sfera activităților intelectuale. Chiar dacă în aparență el operează o distincție netă între *instituții* și *mișcarea literară și științifică*, planurile se întrepătrund iar punctul central al contestărilor rămîne intelectualul, ca individ social cu atribuții în cadrul așezămintelor culturale, ca promotor de idei, curente, moravuri, gesturi artistice etc. Aproape totul este supus valorizării, obiectiv sau subiectiv, pe baza convingerilor lui Iorga, ca reprezentant al unui grup de interese și bun cunoscător al publicului căruia i se adresează.

Derularea analizei lui N.Iorga reflectă o anumită abilitate în sistematizarea materiei și în implicarea personajelor. Atunci cînd ia în discuție Academia Română, de pildă, pune în scenă personalitatea secretarului general, D.A.Sturdza, pe care o parte a presei îl acuza că transformase instituția într-o sucursală a Partidului Liberal, fără realizări semnificative. Că în spatele articolelor defăimătoare se aflau membri ai înaltului for, că lupta din cîmpul politic se purta cu aceeași intensitate și în sfera instituțiilor culturale sunt fapte fără tăgadă, rezultate din centralismul politic ce caracteriza societatea românească, a unor jocuri de culise supuse intereselor de grup și schimbărilor guvernamentale, care reproduceau în mic tot ceea ce se petrecea la scară macro-socială. Așa se explică, printre altele, cum au ajuns academicienii N.Ionescu sau N.Quintescu, fără realizări cîrțurărești propriu-zise iar unii chiar fără operă, în vreme ce veritabile "spirite ale națiunii" nu erau primite nici în antecameră (ca membri corespondenți). În 1904, adresîndu-se lui Ioan Kalinderu - ajuns președinte al Academiei -, Duiliu Zamfirescu nu s-a putut abține să nu facă un aspru rechizitoriu la adresa înaltului for, spunînd cam aceleași lucruri pe care mai toată lumea le gîndea, evident, nemulțumit fiind de propriile eșecuri și de perspectiva raporturilor cu instituția: "Chestiunea Academiei față de literatura românească modernă e foarte importantă și foarte umilitoare, și ar putea forma obiectul unui studiu care s-ar chema *scandalul timpului*. Cînd te gîndești că cei mai mari scriitori ai neamului nostru, Eminescu, Creangă și Caragiale nu au fost și nu sunt membri în Academie; cînd mie mi se neagă un premiu; cînd se face politică de sectari

din fiecare numire, din fiecare sprijin; cînd totul este organizat pentru susținerea și încurajarea mediocrităților - te întrebi dacă n-ar fi drept să se revizuiască întreaga alcătuire a acestei instituții care, desigur, nu mai răspunde astăzi pioaselor gînduri ale donatorilor, aceluia ce și-au lăsat averile pentru crearea unui institut de onoare, de litere și științe, iar nu pentru crearea unei arhive moarte și a unui azil de invalizi intelectuali”¹⁵.

Divizați, cu modele divergente de comportament și strategii intelectuale opuse, academicienii nu au putut stabili nicicînd un front comun corporativ față de interlocutorii externi (puterea politică, economică etc). Iată de ce, împrejurările ofereau lui Iorga prilejul de a-și apăra proteguitorul D.A.Sturdza, ce-i “concesionase” printre altele colecția Hurmuzachi, și de a lovi în toți aceia pe care îi considera responsabili de eșecul multor inițiative academice: “Tot ce se poate spune de bine la adresa Academiei Române este un omagiu adus unui mic număr din membrii ei, care pun în serviciul acesteia toată știința lor, întreaga lor activitate, influență politică și socială. Spunînd aceasta, mă gîndesc în primul rînd la dl.Sturdza și la dl.Kalinderu”¹⁶.

La 1899/1900 configurația celor două secțiuni ale Academiei ce rețineau atenția lui Iorga se prezenta astfel: președinte P.Poni, secretar general D.A.Sturdza; I. *Secțiunea literară*: Gr.G.Tocilescu (președinte), Iosif Vulcan (vicepreședinte), N.Quintescu (secretar), I.Caragiani, B.P.Hașdeu, T.Maiorescu, A.Naum, I.C.Negruzzi, C.D.Olănescu, I.Sbiera și două locuri vacante; II. *Secțiunea istorică*: V.A.Urechia (președinte), C.Erbiceanu (vicepreședinte), V.Maniu (secretar), Vicențiu Babeș, N.Ionescu, I.Kalinderu, S.Fl.Marian, At.Marienescu, I.Moldovan, N.Popea, D.A.Sturdza și A.D.Xenopol. Așadar o structură mai mult arbitrară, fără a reflecta și preocupările stricte ale membrilor, unii putînd fi lesne considerați deopotrivă istorici și literați, iar alții nici una, nici alta. Prezența și repartitia fusese mai degrabă conjuncturală, prin separarea în ultimul deceniu al veacului trecut a secțiunii istorice de cea literară, pe de o parte după modelul cîtorva academii apusene, pe de alta pentru o mai bună defînire a cîmpurilor profesionale. La vremea respectivă a fost și acesta un mijloc de cooptare a unor noi membri care, așa cum se constată, nu numai că acoperă toate regiunile locuite de români, aflate în afara frontierelor statale - unii aduși de V.A.Urechia ca președinte al Ligii Culturale -, dar satisfăcea și orgoliile cîtorva oameni influenți ai vremii.

În critica sa, N.Iorga nu viza instituția, ca mecanism elevat al coordonării și stimulării mișcării științifico-literare, ci direcțiile și spiritul ce o dominaseră până atunci¹⁷. Au existat perioade din istoria Academiei în care aceasta și-a pus în lucru insuficient rațiunile ei profunde - culturale, sociale și umane - pentru care ființa. A trecut mereu prin crize structurale, dovedind incapacitatea de a se adapta mutațiilor intelectuale apărute de-a lungul timpului. Toate aceste momente de criză, de tensiune, care au sfârșit prin a remedia lipsurile cele mai evidente, au fost de fiecare dată procese dureroase, cu lovituri de forță - uneori traumatizante -, ce au modificat regulile jocului. S-a încercat mereu transformarea Academiei, dar sistemul nu și-a pierdut nicicând în totalitate reperatele anterioare; aceste reorganizări au lăsat să coexiste fragmentele vechiului sistem în structurile noi, ceea ce a multiplicat conflictele interne și a făcut din ea o instituție “imposibilă”, mereu incriminată prin eterogenitatea ei sporită.

Dacă la începuturi Academia se epuizase în “fabricarea” - sub influența latiniștilor ardeleni - unui *Dicționar* ce impunea limbii române o “puritate primitivă”, fără alte realizări demne de luat în seamă, abia în timpul președinției lui I.Ghica înaltul for “a devenit într-adevăr o vatră de activitate intelectuală”. Iar această direcție se afla abia atunci, la 1899, pe un bun fâgaș, datorită inițiativelor lui D.A.Sturdza¹⁸. Împotriva noii direcții imprimare de secretarul general se manifesta o opoziție surprinsă astfel de N.Iorga: 1.Cea a *junimiștilor* și *aurelianiștilor*, constructivă, decentă, “singura onorabilă”, alcătuită din “inteligente de prim ordin, caractere de o înaltă corectitudine, a căror imixtiune nu poate fi decât foarte profitabilă”; 2.A celor nemulțumiți de administrarea bugetului Academiei; 3.A “*acaparatorilor* și *vanitoșilor*” (Gr.G.Tocilescu, V.A.Urechia, B.P.Hașdeu, N.Quintescu, N.Ionescu), din care unii intrau și în categoria a doua prin asumarea de angajamente intelectuale pe banii instituției, fără vreo finalitate de-a lungul anilor¹⁹.

În centrul atenției se aflau, desigur, aceștia din urmă (*acaparatorii* și *vanitorșii*), care “refuză, calomniază, practică intriga” și consideră Academia ca pe “un bun al lor”. Deși B.P.Hașdeu este “incontestabil una din luminile științei românești”, pare totuși un îndărătnic, deseori fabulist²⁰. Dacă din punct de vedere intelectual nu se pot face apropieri între el și V.A.Urechia, interesele îi solidarizează, respingând împreună orice imixtiune “inoportună” în domeniile ce și le-au

arondat. Beneficiind de complicitatea unei influente părți din presa bucureșteană - în schimbul unor servicii reciproce de-a lungul timpului - cei doi, înaintați în vîrstă, pretind asupra Academiei un "monopol" îndreptățit printr-o activitate ce se identifica cu însăși existența instituției. V.A.Urechia este mai degrabă "un personaj festiv, decorativ și prezidențial", decît un savant în adevăratul sens al cuvîntului. Întemeiază societăți pentru a le fi președinte, organizează festivități, inițiază construcții de monumente și ridicări de statui pentru a-i fi pomenit sau gravat numele etc; cu alte cuvinte, era "un entuziast fără sinceritate și fără urmări, un amator de spectacole, de drapele, de muzică, de baloane venețiene", un fel de "comis-voiajor al patriotismului", fecund dar incomplet în cele mai diverse domenii: istorie, filologie, folclorică, geografie, literatură de toate genurile (versuri, nuvele, romane, drame)²¹. Alături de el se afla Gr.G.Tocilescu, "cerber rebarbativ", președintele secției literare, care se opusese primirii lui D.Onciul ca membru activ și care ignora activitatea lui I.Bogdan în filologia slavă. Tocilescu a fost de altfel personajul cel mai blamat și atacat de "triada" critică și care a încercat prin toate mijloacele să țină piept "tinerilor" istorici. De aceea, calificativele denigratoare la adresa lui au fost mai aspre și chiar jignitoare, fiind apreciat și după 1899 drept "un învățat de cea mai ușoară specie și un critic a cărui normă e interesul personal"²², reprezentantul de căpetenie al neonestității științifice²³, "reprezentantul vechiului curent de exploatare științifică"²⁴ etc. Toți acești *acaparatori* deveniseră veritabili intelectocrați, formînd un mediu închis, alcătuit din indivizi ce ocupau poziții strategice; ei erau agenți de circulație între universitate (unde lucrau), partide politice (unde influențau), edituri (spre care se orientau) și mass media (unde investeau), reușind astfel să spargă cercul specialiștilor și să opereze joncțiunea cu marele public.

Universitatea reține în mod deosebit atenția lui N.Iorga. Ea reprezenta nu numai o pepinieră de intelectuali, dar mai ales o concentrare de posturi, de oameni, de influențe și puteri (spirituală, socială și politică)²⁵. Radiografierea instituțiilor de învățămînt superior, critica unui sistem de organizare ce se perpetua în linii generale tocmai de la 1864, nu era singulară în epocă. Imobilismul unei structuri ce trebuia să fie în fapt dinamică, în concordanță cu evoluția necesităților sociale ale statului și cu progresul științelor a făcut mereu obiectul unor dezbateri și polemici.

Reforma nu venea însă de la sine. Este un produs gândit și temeinic elaborat prin colaborarea mai multor spirite, de regulă novatoare, cu autoritate în domeniu și cu putere de decizie. Doar mania imitației după modelele occidentale, fără o necesară racordare la realitățile locale, doar o lege bine întocmită din punct de vedere juridic nu erau suficiente; era nevoie de oameni care să aplice și să înțeleagă sensul schimbării. Or, la acea dată, Universitatea părea o instituție mai mult conservatoare, în care “aceeași direcție școlară pedagogică înlocuiește direcția științifică ce ar trebui să acționeze laolaltă”²⁶.

Deși N.Iorga vizează în principal facultățile de litere și filosofie din Iași și București, un tur de orizont asupra celorlalte domenii era suficient pentru a stabili o minimă ierarhie pe baza calității corpului profesoral²⁷. La *medicină* “se află în corpul învățat al savanților practicieni foarte distinși, la care persistă savantul”; la *științe* existau “profesori luminați, cu dragoste de meserie, savanți cunoscuți favorabil chiar dincolo de frontierele țării și care formează spirite oneste și solide”. Doar la facultățile de *drept*, organizate fidel după modelul francez, domina impostura, lipsa totală de valoare profesională; de aici și consecințele nefaste pentru societatea românească, prin calitatea îndoielnică a pregătirii avocaților, funcționarilor juridici și administrativi. Iar ca istoric, Iorga reproșează absența tocmai a disciplinelor de maxim interes pentru noi: dreptul bizantin și slav, vechiul drept românesc etc. Clasate pe locul al treilea într-o ierarhie valorică, facultățile de *litere* constituie punctul central al analizei. Ca bun cunoscător al ambelor instituții de învățământ superior (între 1888-1891 Iorga fusese student la Iași), o privire comparativă sugerează două elemente nu lipsite de importanță: 1.Stabilimentele din București și Iași constituiau constelații distincte, în jurul fiecăreia agitându-se mișcări intelectuale proprii; 2.Sub acest unghi, se acreditează ideea unei anume superiorități a capitalei prin “numărul catedrelor, valoarea generală a profesorilor, frecvența școlară și lucrările profesorilor”²⁸.

Ca și în cazul Academiei, criteriul valorizator este individul, profesor universitar, factorul cel mai important în modelarea conștiințelor și în suscitarea interesului față de munca științifică. Nu este un portret de grup, ci unul individual, merit a discredita. La Iași: Andrei Vizanti, “un ignorant, așa cum sunt majoritatea ignoranților de la noi”; Aron

Densusianu, lipsit de “pregătire științifică”, “spirit șovin influențat profund de pretinsa școală patriotică”; Nicolae Ionescu, “prea obosit” și fără suprafață științifică; A.D.Xenopol, “ignorant” în ce privește noile descoperiri din domeniu etc. La București sunt vizate, în negativ, aceleași personalități “academice”: V.A.Urechia, Gr.G.Tocilescu, B.P.Hașdeu, N.Quintescu. Așadar, o întrebare firească se impunea de la sine: cu un asemenea corp profesional, “ce perspective extraordinare se deschid în fața noastră” la cumpăna dintre veacuri, când se întreprinde “marea operă de reformare științifică”? Nu au lipsit nici aprecierile pozitive, generate mai mult de latura subiectiv-afectivă a criticului: Al.Philippide, “romanist de înaltă valoare”; I.Caragiani a cărui imagine va fi alterată în *Opinions pernicièuses*²⁹; Șt.Vârgolici, “modelul profesorilor exacti și onești”, deși fără originalitate; I.Găvănescul ale cărui lecții “erau pline de căldură comunicativă”, singurul care se ocupă “într-o manieră serioasă de studenți” și cu care, mai apoi, N.Iorga va purta o aprigă polemică (devenind dintr-un “tovarăș de sentimente și idei, un reprezentant al spiritului nou”, o “canalie și laș”³⁰); P.Rășcanu, Al.Odobescu, T.Maiorescu, G.L.Frollo și Francudi, ultimii doi “foarte serioși și de o conștiință absolută”³¹.

Cu tot aparentul echilibru, eșecul este categoric denunțat de Iorga, iar acesta se datorează direcției generale imprimată studiilor, care nu au alt scop decât formarea de profesori secundari. De aici o serie de consecințe: cursuri mult prea vagi ce acoperă în termen scurt toată materia; cantonarea în factologie; lipsa îndrumărilor bibliografice competente; inexistența lucrărilor practice (seminarii); formalismul studierii limbilor clasice; ignorarea slavisticii; neglijarea surselor istorice (adunarea, editarea științifică și folosirea lor critică) etc. Sub acest ultim aspect, haosul era flagrant: “Nu mi-am putut da seama deloc de starea cercetărilor istorice românești, de soliditatea rezultatelor obținute, de viitorul ce se deschide savanților, de direcția în care ar trebui să cerceteze”³².

Toate aceste enunțuri sunt doar câteva din racilele unei instituții care nu favorizase autonomia istoriei în câmpul materiilor “literare”, compromițând o profesie și un domeniu căruia i se cuvenea mai mult: “istoria nu interesează pe nimeni; este un gen demodat și inferior”, iar slujitorul ei apărea ca “un personaj limitat și îndărătnic”³³. Printre cauze ar

fi “perversitatea” unei anumite părți a corpului universitar. Aceasta nu se limitează la preocuparea strict științifică; ea este în căutare de audiență dincolo de *Alma Mater*, în câmpul politic, într-un circuit care să-i ofere putere de decizie și beneficii materiale. Poate fi întâmplător că pînă și “vechii socialiști ai universității”, ajunși într-o poziție din care puteau influența reforma instituțională și socială, au rămas doar simpli “privitori cu mila” la cei ce trăiesc din munca savantă? O altă cauză este și permanenta “rivalitate de influență, vechea și surda luptă de dominație, care face noului venit o situație cum nu se poate mai dificilă”³⁴. Totul se întemeiază pe o rețea migălos concepută de-a lungul timpului și care funcționează ireproșabil, conform principiului “servește-mă și te voi servi”.

Denunțînd neprofesionalismul și imoralitatea intelectuală a “bătrînilor” universitari, N.Iorga uzurpa în fapt competențele socialmente recunoscute ale unui grup de rivali, deturmează o parte a capitalului simbolic deținut de acesta în profitul satisfacerii intereselor unui nou grup constituit: “tinerii istorici” sau “triada” critică, “oameni cu totul cinstiți care înțeleg să facă literatură sinceră și știință europeană și urmăresc deci fără cruțare toate asociațiile sau personalitățile cu înalte idealuri”³⁵. Iorga redă de altfel “circumstanțele dureroase” ale neputinței lor de integrare în vechiul mediu universitar: “Eram trei [I.Bogdan, D.Onciul, N.Iorga], iar mica noastră bisericuță separatistă s-a fortificat prin cîțiva profesori dintr-o altă generație, ce se simțeau mai bine cu noi decît cu profesorii de aceeași vîrstă, este adevărat, însă cu moravuri mult diferite [...]. Imaginați-vă, dragi cititori, trei oameni tineri, din care cel mai în vîrstă are abia patruzeci de ani iar cel mai tînăr nu are încă treizeci, trei adolescenți care niciodată nu s-au adăpat din știința madrileană³⁶, care n-au practicat niciodată plagiatul pentru a obține o diplomă, trei copii aroganți și ingrați care s-au pus pe scris pentru ca acesta să rămînă și nu pentru a epata în fața avocatului sau băcanului ce poate deveni ministru al instrucțiunii publice, care nu visează la sediul Camerei Deputaților, nici la diurne, care n-au nevoie nici de clientela universitară, care vor a munci și a învăța să lucreze de la alții”³⁷.

Referindu-se la *Ateneul Român*, N.Iorga este la fel de intransigent³⁸. Idee bună, dar cu titlu mult prea pretențios, *Ateneul* este în fapt o creație menită să satisfacă orgoliile lui V.A.Urechia. Un atare

așezămînt de “imitație spaniolă”, în opinia lui Iorga, ar fi putut deveni “o excelentă școală de adulți”; numai că o serie de conferențieri și subiecte prost alese au compromis pînă și această ultimă accepțiune. Ca și în cazul instituțiilor anterioare, discreditarea persoanei care o reprezenta cel mai mult prevalează. Nu reluăm acum aprecierile asupra lui V.A.Urechia care, în esență, rămîn aceleași. Putem totuși invoca interesul lui Iorga față de această instituție, unde pînă pe la 1898 a ținut mai multe prelegeri în fața unui auditor pe care îl aprecia pozitiv sub aspectul calității și al interesului. Să se fi schimbat publicul atît de mult în doar un an încît să nu-l mai atragă? Sau numai faptul că prezența sa acolo s-a datorat lui V.A.Urechia care, la 13 noiembrie 1898, îl considera pe tînărul istoric drept una “din acele personalități care au făcut la Ateneu frumoase și înălțătoare conferințe”³⁹.

Dacă după 1898 ideea de Ateneu a fost compromisă sub V.A.Urechia - devenit totuși prezident abia în 1900 -, anterior, sub oblăduirea lui C.Esarcu, instituția își îndeplinise menirea. Deși “nu era o mare inteligență”, Esarcu părea “bine intenționat și dezinteresat”. Aprecierile sunt, evident, subiective și menite a umbri ceva prin acest joc de oglinzi. Că cel ce îndrăznise a pătrunde pe teritoriul istoricului profesionist prin cîteva ediții de documente (*Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, 1874 și *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*, 1878) era în fapt un profitor al muncii secretarului său de ambasadă la Roma (care ar fi copiat documentele și le-ar fi pregătit pentru tipar), pare veridic, cu atît mai mult cu cît Esarcu era medic și naturalist. Cît privește “dezinteresul”, este suficient a aminti că Esarcu a fost un cumulard tipic de funcții și titluri: profesor la universitate, auditor al Consiliului de stat, membru în Consiliul general al învățămîntului, director al departamentului Cultelor, membru în comitetul de conducere al Teatrului Național, agent diplomatic la Roma și Atena, membru corespondent al Academiei Române, senator, ministru de externe; apoi, președinte al Societății de zoologie (controlînd absolut revista “Natura”), fondator al Ateneului, al Societății “Amicii instrucțiunii”, al Societății “Filarmonica”, al Societății “Amicii de Belle-Arte”, al Intim-Clubului, al Cercului artistic etc. Dar, atenționa mai tîrziu N.Iorga, în 1904, “ateneele de paradă, revistele de imitație, ziarele de șantaj se vor duce pe încetul, și

în locul lor vor răsări în acele centre de viață care formează provincia, așezăminte de folos adevărat, *instituții de solidaritate națională*⁴⁰.

Continuându-și critica instituțiilor culturale și pornind de la premisa fundamentală că “România trebuie să aibă biblioteci, biblioteci organizate, bine administrate, ținute la curent, la fel cum trebuie să aibă o bună armată pentru apărarea frontierelor, finanțe solide pentru a-și plăti funcționarii, lucrările publice”⁴¹, N.Iorga face un aspru rechizitoriu factorilor de decizie care au neglijat un domeniu indispensabil propășirii noastre intelectuale. O critică adusă manierei de organizare și gestionare a bibliotecilor din România o făcuse deja N.Iorga încă din 1895, în *Les bibliothèques de Roumanie*⁴². Acum însă, la 1899, tînărul cărturar se încumeta chiar să elaboreze, înainte de toate, o propunere coerentă de dezvoltare a rețelei: a. *bibliotecile populare*, cu literatură de vulgarizare, reviste și ziare, destinate publicului larg; b. *bibliotecile universitare*, care să conțină toate mijloacele formării și exercitării muncii științifice; c. *biblioteca Academiei*, reunind cele mai valoroase și scumpe lucrări, doar spre uzul unui corp restrîns de oameni învățați; d. *biblioteca de stat*, accesibilă unui public cu o anumită instrucție intelectuală; e. *bibliotecile orășenești* și f. *bibliotecile liceale sau gimnaziale*⁴³.

Din această perspectivă, tot ce exista la 1899 reprezenta expediente menite a satisface fie orgolii locale sau personale - ca în cazul bibliotecii “V.A.Urechia” din Galați, “întemeiată prin grația circumstanțelor” cu cîte un exemplar din cele trei aflate în depozitul legal al Academiei⁴⁴ (cu totul inexact) -, fie necesități universitare. În acest ultim caz, Biblioteca Universității din Iași se remarcă nu atît prin frumusețea clădirii, cît prin “criminala” dezorganizare ce domnea sub directoratul lui I.Caragiani: lipsa inventarelor și a cazarelor bibliografice, indiferența funcționarilor - fapt ce favoriza furturile -, insuficiența pregătire profesională a angajaților, dar mai ales absența unor cărți importante și fundamentale (printre acestea numărîndu-se și producțiile lui Iorga, Bogdan și Onciul)⁴⁵. Singura instituție ce părea a satisface exigențele lui Iorga era Biblioteca “Fundăția Regele Carol I”, opinie nu lipsită de interes. “Una din marile datorii ale unei biblioteci universitare - afirma criticul - este să procure studenților, ca și profesorilor, îndrumări asupra mișcării științifice, abonîndu-se la numeroase reviste, variate, bine

alese. Fără acestea vom fi pierduți în acest colț al Orientului în care ne-a aruncat soarta”⁴⁶.

Lipsurile cu care se confruntase întreaga istoriografie română din a doua jumătate a sec.XIX erau, în principal, de natură informațională. Acest fapt a dat naștere fie unor producții fără armătură factologică verificabilă și suficientă, fie - în efortul recuperării grabnice a izvoarelor - unor publicații ce reuniau cele mai diverse tipuri de documente istorice care, în acest caz, sufereau prin absența sistematizării, a exigenței în lectură și transcriere, prin preferențabilitate subiectivă etc. “Istoricul - arăta Iorga - nu trebuie să vorbească singur în deșert asupra măreției trecutului țării. Trebuie să-l însoțească și să-l susțină un interes general în cercetările sale. Este nevoie îndeosebi să existe un mare respect și reverență pentru monumentele ce sunt relieve ale acestui trecut”⁴⁷.

În acest context, ocrotirea, recuperarea patrimoniului național arhivistic și organizarea instituțională a cercetării acestuia nu puteau fi concepute în afara existenței și buneii funcționări a Arhivelor Statului. Or, tocmai în fruntea unei atare așezămînt se afla B.P.Hașdeu, “obosit de vîrstă și de imensele lui lucrări”, atotputernic în administrarea domeniului. Accesibilă doar unor privilegiați, “instituția veghează în mod obscur și fără funcționari”. Soluția propusă de Iorga pare simplă și eficace: “Să se voteze pentru Hașdeu o recompensă națională, dacă se dorește, și să-l invite, politicos dar energic, să-și depună demisia”; să fie schimbați arhiviștii improvizați, însă totul să se petreacă grabnic, “fără tranziție”⁴⁸. Este ceea ce s-a și întîmplat, în 1900, fiind schimbat de la conducerea Arhivelor Statului cu D.Onciul, fără a fi măcar prevenit, iar în urma raportului prezentat Senatului de către Gr.G.Tocilescu, la începutul lui aprilie 1900, i se vota “o pensie viageră de 1500 lei lunar”⁴⁹.

Oprindu-se asupra *Muzeelor*⁵⁰, N.Iorga se folosește de același efect, prin antiteză, punînd față în față două asemenea instituții: un muzeu “occidental” de științe naturale, condus de Grigore Antipa, bine organizat, cu achiziții noi și care răspunde “cu totul titlaturii sale”; un altul, “oriental”, cel de antichități, a cărui “lumină a fost confiscată pentru sine” de Gr.G.Tocilescu. Analiza se oprește mai puțin asupra instituției, care ar trebui să fie “o școală”, cît mai ales asupra directorului, “om multiplu” sub a cărui administrație muzeul este ca și inexistent. Reproșurile sunt multiple, de la dezorganizarea inventarului și pînă la lipsa unui *Buletin*,

așa cum au marile muzee apusene, care să dea seama de activitatea și patrimoniul așezământului, inclusiv politica de nepotism promovată aici (angajați incompetenți iar ca director adjunct fiind tocmai un fiu al acestuia).

N.Iorga crează astfel o nouă imagine a intelectualului, ca promotor al spiritului critic, ca apărător împotriva oricărui conformism și al paleativelor, ca judecător al timpului său. Sub acest unghi, importanța *Opiniilor sincere* și a *Opiniilor pernicioase* rezidă în departajarea a două accepțiuni asupra intelectualului: prima de natură *socială*, în care acesta aparține unei profesii bine delimitată; a doua, de factură *ideologică*, în care intelectualul răspunde unei vocații, devenind producător și purtător al faptului cultural. Tipologia brută impusă de Iorga permite totodată să disociem și ierarhia actului reformator ce-l propune: renovarea instituțiilor prin schimbarea oamenilor, deci a spiritului; abia apoi s-ar produce și transformarea culturală.

Asistăm așadar la un nou tip de mobilizare, sub forma actului de largă cuprindere socială și de solidarizare. Dacă de regulă polemicile produc oarecare vîlvă și îndoieli, fără însă a curma cariere, acțiunea tinerilor universitari s-a dovedit mult mai eficace și cu impact mult mai mare asupra colectivității instruite. În urma atacurilor lui Iorga în cele două cărți menționate, contra reprezentanților “vechii școli”, B.P.Hașdeu s-a hotărît să demisioneze de la Universitate, după ce anterior, în 1898, se retrăsese din comisia *Dicționarului* Academiei, încredințat apoi maioreșcianului Al.Philippide, iar în 1900 părăsește Arhivele Statului în favoarea lui D.Onciul. Deși grupul “bătrînilor” istorici începea să dea semne de slăbiciune pe plan instituțional (între timp, în noiembrie 1901, V.A.Urechia decedase), conflictul se afla departe de a fi închis. Partizanii sporesc tot mai mult atît într-o tabără cît și în cealaltă, dezbinarea acutizîndu-se și stîrnind reacții diverse, atingînd sensibilitatea unor influenți oameni politici și chiar a unor congeneri, punîndu-se în acțiune un întreg arsenal de contestare și calomnie. Mai mult chiar, vrajba dintre “triada” critică și Gr.G.Tocilescu a degenerat în insulte și provocare la duel din partea lui N.Iorga⁵¹. Pînă și M.Dragomirescu, care afla de regulă suficiente delicii în confruntările intelectuale, se arată nedumerit în acest caz, după cum mărturisește lui I.A.Rădulescu-Pogoneanu: “La ce o să

ajungă campania lui Iorga? La nimic. La absolut nimic. Deja a ajuns ridicol, fără să găsească pe cineva care să-l susție cu căldură! Atunci? Pentru ce atîta zgomot degeaba? Ca să vorbească jurnalele! E cam ieftin și nu mai are trecere⁵². Ori avertismentul lui I.Bogdan: “Trinitatea e literalmente totală împotriva ta și a noastră”, prevăzîndu-se neplăceri chiar și cu studenții, îndemnați să manifeste contra lui Iorga; “în facultate vom avea de luptat la începutul anului și trebuie să zădărniciim intrigile ce se țes⁵³. Alexandru Hodoș ridiculiza *Opiniile sincere* și pe autorul lor, “junele nostru candidat la moșit” cultura română, “june verde-verde” trecut de pe “banca unei școli direct la catedra ei”⁵⁴.

De altfel, e și imposibil de surprins aici toată gama de reacții publicistice pe seama articolelor lui Iorga din *L'Indépendance Roumaine*. S-au lansat avertismente, s-au făcut ironii, autorul și cei ce-l susțineau devenind subiect de calomnii în *Drapelul*, *Secolul*, *Revista idealistă*, *Actualitatea*, *Apărarea națională*, *Adevărul* ș.a., mergîndu-se chiar pînă a i se interzice de a mai ține comunicări la Academie, a cărui membru corespondent era din 1897.

De peste tot însă, mai ales în particular, mesajele erau altele: Al.Beldiman, funcționar la Ambasada din Berlin, îi exprima lui N.Iorga sincere felicitări: “Era timp ca să se ridice în sfîrșit un glas autorizat în contra stării mai mult decît deplorabile a instituțiilor noastre de cultură și în contra valului unor personagii, interesate a împiedica prin toate mijloacele orice propășire serioasă⁵⁵. “Articolele d-tale - îi relata Șt.Orășanu - au făcut multă răsculație pe aici”; ele au fost atribuite “unui complot al cărui instigator ocult e Sturdza⁵⁶. Sau A.Rubin, care îi dezvăluia lui Iorga cît de “gustate” erau tabletele sale, “deși conțin crude adevăruri, căci în fundul conștiinței fiecare simte în mod confuz ceea ce exprimați dumneavoastră⁵⁷. Încurajări îi veneau și din partea lui C.I.Băicoianu, ce socotea criticile lui Iorga drept “binevenite, la timp și lovesc de minune. Felicitările mele cele sincere. Ai meritul de a fi descoperit rana care ne roade de multă vreme, curaj și mergi înainte. Viitorimea te va judeca mai drept decît ramoliții de astăzi⁵⁸. Și pe tonul acesta s-au pronunțat D.A.Teodoru, N.Petrașcu, Iuliu Tuducescu, Gh.Alexici, A.Bârsanu, S.Pușcariu, I.Sârbu, I.A.Rădulescu-Pogoneanu, G.Weigand, K.Lamprecht, Ch.Kohler și mulți alții.

Semnificativ este însă faptul că la începutul secolului XX, grupul noii direcții și-a găsit un limbaj propriu, și-a atras numeroși aderenți, a început să se constituie într-un factor de putere. Polemicile curg aproape fără încetare, oferind un spectacol de-a dreptul fascinant. În afară de B.P.Hașdeu, V.A.Urechia și Gr.G.Tocilescu sunt discreditați numeroși alți istorici sau intelectuali cu preocupări în domeniu. Apariția *Istoriei Bucureștilor* a lui G.I.Ionescu-Gion (1899) - prin anii '80 prezumptivul candidat la mâna Iuliei Hașdeu -, lucrare impozantă prin dimensiuni și ținută tipografică, ce se întemeia pe cercetări arhivistice, reconstituind trecutul așa cum reieșea din vechile cronicile, documente, monumente artistice, valorificând totodată folclorul și filologia, trezește nu numai admirația hașdeienilor, dar și iritarea *școlii critice*. Ioan Bogdan îi neagă lui Gion orice pregătire istorică, neîntemeiat pe o metodă riguroasă, științifică, de interpretare a textelor și monumentelor arheologice, neînțelegând astfel legăturile cauzale dintre evenimente; i se reproșează, de asemenea, stilul fastuos și afectat, concluzionând că avem "icoane izolate de fapte și întâmplări, n-am istorie"⁵⁹. Iar N.Iorga, în *L'histoire de la ville de Bucarest*⁶⁰, găsește documentația lui Gion insuficientă, lipsită de discernământ, exprimarea bombastică, ilustrația luxoasă, fără legătură cu textul etc. Când în 1900 Ionescu-Gion participă cu *Istoria Bucureștilor* la un premiu academic și este respins brutal de Iorga, D.A.Sturdza și I.Bogdan, Hașdeu îl apără în plenul înaltului for, considerând recompensa prea "mică" pentru o "lucrare monumentală" ce "face onoare literaturii române"⁶¹. Deși la cumpăna dintre veacuri, adevărul părea să fie de partea *școlii critice*, timpul a făcut să se acorde dreptate și omagii lui Gion⁶², ale cărui scrieri s-au remarcat prin rafinament artistic și erudiție. Chiar N.Iorga va recunoaște, e drept, patru decenii mai târziu - în *Istoria Bucureștilor* (1939) - că aprecierile sale au fost mult prea exagerate în negativ, la fel cum I.Bogdan însuși, în critica sa de la 1900, arăta că nu are nimic cu Ionescu-Gion, ci cu "școala pe care o reprezintă acest autor. Și când zic școală, nu înțeleg aci o direcție cu anumite principii de investigare științifică, cu anumite metode, cu anumite tendințe; înțeleg lipsa de orice metodă și de orice principii"⁶³.

Au mai intrat apoi sub tirul discreditării: I.Tanoviceanu, istoric al dreptului, cu contribuții în genealogie și editarea de documente, căruia, mai târziu, N.Iorga îi va recunoaște totuși meritele⁶⁴; Pompiliu Eliade,

analist al influenței franceze asupra spiritului public din România în sec.XVIII-XIX⁶⁵, deși n-avea de-a face cu hașdeienii, ci pur și simplu era în disgrația lui Iorga; A.D.Xenopol, personalitate de marcă a istoriografiei, asupra căruia am insistat într-un capitol anterior - pentru a reține pe cei mai reprezentativi și des invocați. Obiecțiile aduse acestora sunt, pe de o parte, cultul admirației reciproce care domina între reprezentanții vechii direcții - “om de o dibăcie genială” (Hașdeu), “muncitor neîntrecut” (Tocilescu), “scormonitorul a milioane de documente” (Tanoviceanu), “elegantul fără pereche” (Gion) -, la care se adăuga goana după bani și situații oficiale; pe de altă parte, lipsa de metodă, de spirit critic, falsa erudiție, adevărul istoric subordonat sentimentului patriotic etc.

Trebuie remarcat însă că în vreme ce Hașdeu se dovedise cât se poate de înzestrat pentru ieșirea în arena polemicii, congenerii sau discipolii săi erau lipsiți de abilitatea necesară, oferind chiar noi puncte vulnerabile. Excepție a făcut poate Lazăr Șăineanu, ceea ce l-a și determinat pe I.Bogdan să-l povățuiască pe N.Iorga, la 10 februarie 1901: “E bine să te astîmperi, căci critica lui Șăineanu a făcut rea impresie asupra multor prieteni ai tăi, mai ales asupra celor de la științe”⁶⁶; “A dat dușmanilor tăi - adăuga peste o săptămână - cea mai puternică armă și se vor servi de dînsa la orice ocazie. E singurul articol contra ta, care poate să-ți facă rău, căci e scris cu multă perfidie”⁶⁷. Nimic însă nu-l tulbura pe Iorga, continuînd seria atacurilor defăimătoare în *Epoca*, texte ce vor alcătui, în 1903, volumul *Cuvinte adevărate*⁶⁸. Atît doar, aceste articole (îndeosebi *Cugetări asupra unui banchet de intelectuali* și *Adversarii schimbării morale*) au generat reacția *Gazetei conservatoare* (în 1902), care îl califica pe Iorga, în mai multe rînduri, “rușinea intelectualismului român”, “plagiator”, “calomniator al literaturii naționale” etc, ceea ce a atras mai multe procese de presă.

b) Războiul manualelor

Unul din cele mai fertile domenii de compromitere intelectuală a fost însă manualul de istorie. Favorizată îndeosebi de o pîrghie

instituțională - numirea lui I.Bogdan ca reprezentant al ministerului în comisia pentru examinarea cărților didactice de curs secundar -, școala critică și-a exercitat într-adevăr, cu mare eficacitate, controlul asupra domeniului, declanșând în primii ani ai veacului XX un veritabil “război al manualelor”.

Fenomenul ar trebui analizat în detaliu întrucât, din punct de vedere istoriografic, cartea școlară concentrează în ea toate achizițiile dobândite pînă la un moment dat. Ea reflectă deformat, incomplat sau decalat, însă întotdeauna revelator prin schematismul său, stadiul cunoștințelor istorice ale unei epoci, principalele aspecte și stereotipii ale societății. Interesul era cu atît mai firesc cu cît manualul constituia cel mai important instrument pedagogic în care se regăseau structurile, metodele și condițiile învățămîntului istoriei, el fiind în același timp un vehicul ce răspîndea prescripțiile cuprinse în programe, un anume sistem de valori, o ideologie, o cultură, reprezentînd astfel principalul mijloc de îndoctrinare a noilor generații cărora li se adresa. Mai mult decît manualele altor materii, cartea școlară de istorie a exercitat o anume putere asupra colectivității⁶⁹. Pe de altă parte, trebuie să constatăm dese confuzii între *istorie* și *morală*, prin atribuirea profesorului de istorie a unui rol important în materie de civism, de patriotism. Ca regulă generală, se constată o exaltare a patriei, însoțită de un cult al personalității (marii domnitori, suveranul, familia regală etc). Capitolul dedicat domniei regelui Carol I de Gr.G.Tocilescu în manualul de istorie pentru clasa VIII liceală⁷⁰ - ce reprezintă 11% din economia întregii ediții a II-a - constituie un exemplu în acest sens. Sigur că aspectul nu poate fi disociat de prestigiul autorului, de artificiile grafice care au evoluat odată cu progresele tehnicilor de carte, de seducția imaginilor etc.

Această putere însă a provenit și din apetitul, afinitatea publicului românesc față de sacralizarea trecutului național. Manualul a fost, în afara manifestărilor aniversative publice, suportul intelectual primar de educație prin focalizarea și vehicularea idealurilor noastre, ceea ce a determinat ca uneori hașdeienii, prin “românismul” lor, să enunțe veritabile aberații. Iar “vinovații pentru starea de lucruri existentă azi - declara N.Iorga în 1900 - sunt, în parte, autorii de cărți de școală, care se bucură de concursul binevoitor al aprobatorilor de profesie și pricepuților răspînditori de idei false și cărți agramate”⁷¹.

Titul concentric al tinerilor istorici s-a îndreptat spre *Manualul de istoria românilor pentru școlile secundare de ambe sexe*, alcătuit de Gr.G.Tocilescu, ce cunoscuse mai multe ediții, vizate fiind cele din 1900 și 1903. Apreciat ca un “învățat de cea mai ușoară specie și un critic a cărui normă e interesul personal”⁷², Tocilescu reprezenta “vechea direcție în scrierea istoriei” care a stăpînit la noi de pe la 1870 pînă spre 1900 și care, “învinsă astăzi”, “face silințe disperate pentru a arăta că este încă în stare să ducă lupta pentru triumful zăpăcelii și neștiinței”⁷³. De asemenea, “în expunerea istoriei medievale sau moderne a poporului român d-l Tocilescu n-a putut produce - de treizeci de ani de cînd se ocupă cu ea - nici o singură idee originală, nici o singură interpretare de izvoare care să fi deschis orizonturi noi în istoriografiei noastre”⁷⁴.

Polemica a fost generată de *Raportul* întocmit de I.Bogdan (mandatat de ceilalți membri ai comisiei: Anghel Demetriescu, Marin Dumitrescu și D.Onciul) pe marginea acestui manual și care, pentru prima oară în activitatea unei asemenea comisii, a fost dat publicității⁷⁵, în mod evident și datorită faptului că Tocilescu “a avut totdeauna față de mine, ca și față de ceilalți colegi ai săi, o purtare necorectă”⁷⁶. Reacția nu a întârziat, Tocilescu tipărind o *Întîmpinare*, distribuită gratuit și în mare tiraj, ceea ce amplifică disputa. Și cum pe Iorga “să nu-l atingi... la Bogdan” - după expresia lui I.Găvănescul⁷⁷ -, campania ia proporții în termeni greu de imaginat. Faptul coincide și cu intrarea în cîmpul polemicii a profesorului universitar de pedagogie mai sus menționat, I.Găvănescul, căruia i se respinsese și lui un manual de istorie⁷⁸ și care la Iași editează o revistă chiar în acest scop, intitulată *Cultura română*.

În acest ultim caz, semnificativă prin valoarea noțiunilor și ideilor este polemica generată de necesitatea evidențierii relației organice dintre etnocentrism și viziunea universalistă asupra istoriei. Deși ea a reprezentat axa verticală pe care s-a structurat și evoluat istoriografia română, sub raport teoretic numai tentația alcătuirii unor bune manuale a pus în discuție chestiunea articulării istoriei naționale la cea universală, delimitarea deschiderii unghiului de vedere asupra acestei relații, armonizarea raportului dintre obiectiv și subiectiv atunci cînd se urmărește o atare integrare. Sunt probleme ce s-au ridicat în fața istoricilor autori de manuale sau a înalților funcționari din ministerul instrucțiunii la finele

sec.XIX și începutul celui următor, cu serioase implicații metodologice și ideologice.

Preocupați de destinul societății românești - plămădită prin acumulările și salturile generate atât de evoluția firească, cât și de contactele cu celelalte civilizații occidentale - istoricii au fost chemați a contribui, cu instrumentele lor, la integrarea acesteia într-o perspectivă unică, recunoscut valorizatoare. Era un imperativ îndeobște acceptat și urmărit. Singurul punct de neconcordanță devenea maniera și locul ce se cuvenea istoriei naționale în cadrul celei universale. Și nu întâmplător discuția teoretică s-a purtat pe marginea structurii manualelor școlare, într-o epocă de aprige confruntări istoriografice și programatice.

Disputa reține atenția prin sintagma lansată, *româno-centrism*, pe care Ion Găvănescul o explicitează în prefața manualului său: "Suntem îndemnați, prin urmare [...] a muta centrul de gravitate și punctul de vedere din apus în răsărit, spre a privi și studia viața omenirii din evul mediu. Și nu-i deloc o pornire exclusivistă a pleca, în special, de la istoria poporului român"⁷⁹. În fapt, ideea așa cum rezultă din prefață vădește o perspectivă falsă și nu-i de mirare că I.Bogdan o sancționează. Numai că slavistul bucureștean critică întregul material, mărgininu-se doar la analiza afirmațiilor din preambul. Chiar dacă prefața cuprinde o teorie vădit româno-centrică, în realitate manualul își găsește un echilibru benefic: este vorba de elemente de istorie națională în cadrul istoriei universale, într-o expunere limpede și sistematică. Fraze ca acestea: "Orice popor *nu poate* să privească evenimentele istorice din alt punct de vedere decât al intereselor lui"⁸⁰ sau "e timpul, cred, să ne emancipăm și pe această cale culturală și să privim lumea istorică din punctul nostru de vedere, din centrul interesului nostru național"⁸¹, pot fi considerate la fel de eronate și păgubitoare ca cele afirmate de I.Bogdan în critica sa: "Istoria noastră a fost determinată de a vecinilor noștri, cu mult mai culți și mai puternici, cu mult mai vechi în civilizație decât noi"⁸².

Româno-centrismului generic invocat de autorul manualului, I.Bogdan îi contrapune europa-centrismul, prin Europa înțelegînd doar Franța, Germania și Italia. De altfel, destinația cărții și epoca în care avea loc polemica ar putea, într-o anumită măsură, să îndreptățească pe autor. La vremea aceea manualele de istorie universală puse la dispoziția școlărilor erau întocmite pînă la identitate uneori cu cele franțuzești, în

care istoria românilor era fie ignorată, fie tratată laolaltă cu cea a Imperiului otoman. Apoi, I.Găvănescul invoca o considerație pedagogică: “E natural să căutăm a lega în spiritul lor [al elevilor] noile fapte de cele vechi, să le ducem mintea de la cunoscut la necunoscut, de la apropiat la depărtat, și să le arătăm lumea istorică plecînd din țara lor ca centru, după legile perspectivei în timp și spațiu: în plină lumină țara lor și țările vecine, în penumbră și în umbră, din ce în ce mai deasă, țările mai depărtate sau mai puțin importante”⁸³.

Sub acest aspect, nu putem pune un semn de egalitate între ideile lui Găvănescul și realizările excentrice ale lui Teoharie Antonescu, bunăoară, din *Dacia, patria primitivă a popoarelor ariene* sau ale lui N.Densusianu, din *Dacia preistorică*. Afinități româno-centrice se regăseau întrucîtva și în raportul lui Th.A.Aguletti către “inspectorul general al învățămîntului secundar în chestiunea planului de întocmire a manualelor de istorie pentru licee și a punctelor de contact dintre istoria națională și cea universală”⁸⁴, fără ca acest lucru să fi stîrmit reacția lui Ioan Bogdan.

Efortul de autodefinire prin istorie comporta acum, la finele sec. XIX și începutul celui următor, nuanțe uneori exagerate dar care își aveau corespondențe și în alte spații. “Școlile” etnopsihologice din Franța și Germania furnizau națiunilor central și sud-est europene suficiente instrumente pentru definirea etnocentrismului, iar unii din cei ce o făceau s-au întrecut deseori pe sine. În fapt, raportul dintre național și universal a rămas marea dilemă a istoriografiei române, și nu numai. Cît datorăm istoriei mondiale și cît ne datorează ea nouă? Care sunt criteriile și unitățile de valorizare? Facem istorie de dragul reconstrucției sau cu o finalitate practică? “Democratizăm” istoria prin implicarea unor zone geografice nesemnificative sub aspectul trecutului în marea respirație europeană? etc. Sunt întrebări ce au frămîntat pe autorii de manuale și care își așteaptă încă o legitimare ce n-a putut fi dată la cumpăna dintre veacuri. Mult mai echilibrate par a fi aprecierile lui M.Dimitrescu: “Studiul istoriei române trebuie propus în cadrul istoriei generale, arătîndu-se înrîuririle pe care le-am primit în decursul veacurilor de la celelalte neamuri. De altă parte, expunerea istoriei naționale trebuie stăpînită de imparțialitatea cea mai scrupuloasă, ferindu-ne de tendința falsă de a vedea porniri patriotice în vremuri cînd ideea patriotică nu era

încă destul de lămurită, în mintea copiilor, căci nu se poate da o educație temeinică tinerimii înfățișându-i faptele istorice sub o lumină falsă. Iubirea de țară și de neam se cuvine să fie cultivată cu mult tact; ea trebuie să răsară în mod firesc din cunoașterea suferințelor și izbînzilor comune, precum și din aspirațiunile pe care trebuie să le aibă orice popor, care vrea să însemne ceva în lume. Deci, sinceritatea și adevărul trebuie să fie nota dominantă a cursului de istorie națională”⁸⁵. Iar pe aceeași linie se înscrie și Raportul adresat de G.I.Ionnescu-Gion ministrului cultelor și instrucțiunii publice, *Istoria națională în istoria universală* (București, Imprimeria statului, 1900), fără ca ideile cuprinse în el să fi fost cumva invocate de I.Bogdan sau N.Iorga, autorul făcînd parte din tabăra adversă.

Fără a intra în amănuntele bibliografice ale acestei înfruntări, ce avea la bază și temeuri ideologice bine determinate⁸⁶, prin punerea în discuție a conceptului de etno-centrism în istoriografie, reținem doar că desfășurarea conflictului de interese dintre *noua* și *vechea* generație de istorici la cumpăna dintre veacuri a făcut ca patimile și concepțiile diferite să se manifeste și în acest domeniu, patimi generate de prestigiu, vanitate, avantaje materiale etc. Iar strategia descalificării intelectuale a funcționat în mod irevocabil.

c) “Noua direcție” și pîrghiile de putere intelectuală

La toată această acțiune de descalificare intelectuală un rol esențial l-a avut mass-media, o forță în plină ascensiune la începutul secolului XX și care începe să devină un factor de reală putere în societate. Este tocmai direcția pe care au știut s-o exploateze la maxim și reprezentanții *noii școli*, mobilizînd o parte a presei atît în a lovi puterile considerat competente la acea dată, cît și pentru a-și afirma propria autonomie vizavi de “bătrîni” și în cadrul materiei. Din această perspectivă, *triada critică* avea deja un “model” de la hașdeieni în ceea ce însemna mass-media și puterea intelectuală.

Fără îndoială că debutul veacului XX a marcat și în spațiul românesc o creștere spectaculoasă a rolului publicațiilor periodice în

modelarea spirituală și de conduite, în conturarea unei direcții de grup. Mai mult chiar, prin circulația lor pe arii întinse geografic au favorizat mediatizarea noii orientări istoriografice. Direct sau indirect, fenomenul contestației s-a resimțit în mai toate periodicele, care au amplificat sau minimalizat informația în raport cu atașamentul față de un grup sau altul. Două exemple din afara granițelor de atunci sunt, credem, revelatoare: *Familia* din Oradea și *Luceafărul* ce apărea la Budapesta. Între 1900-1903, atunci când se vorbea despre viața științifică din capitala Vechiului Regat, revista *Familia* menționează, uneori pînă la detaliu, informații referitoare îndeosebi la V.A.Urechia, B.P.Hașdeu, Gr.G.Tocilescu și Iosif Vulcan, cu reproduceri din opera acestora, în vreme ce pentru Iorga nu sunt decît șase lapidare semnalări de ediții documentare, și acestea în legătură cu Ardealul. Despre *Opinii* și în general despre polemicile “școlii noi” - nimic; un singur pamflet al lui V.A.Urechia, *Tînăr-bătrîn, bătrîn-tînăr*⁸⁷. În schimb, *Luceafărul* (apărut din 1902) nu conține cu elogiile aduse noii direcții, avînd mereu cuvinte măgulitoare. “Activitatea cu adevărat uriașă a d-lui Iorga - se arăta într-un articol - ne uimește și umilește: ne simțim așa de pitici în fața vrafurilor de volume ce-i poartă iscălitura încît, involuntar, ne plecăm fruntea și genunchii...pierzîndu-ne într-o cuvioasă rugă de admirare... îngînînd cucernic: o sînt preot al muzei Clio... Apostol senin al neamului nostru... fie-ți osteneala muncii tale binecuvîntată și scrisul mîinii tale citit de tot neamul românesc”⁸⁸. Sau, referindu-se la Al.Lapedatu, acesta apărea ca “unul dintre cei mai distinși și harnici elevi ai școlii istorice încetățenite în știința românească din partea domnilor I.Bogdan, D.Onciul și N.Iorga, care se deosebește de toate celelalte, pe lîngă alte multe calități indispensabile grupărilor cu adevărat științifice, prin programul său nou: dragoste de *adevăr* și *neam*”⁸⁹.

Asemeni lui Iorga, o critică mult mai cuminte asupra unor moravuri intelectuale ale românilor din Ungaria a făcut Sextil Pușcariu tot în *Luceafărul*, sub titlul de *Scrisori*, afirmînd printre altele: “Filologie românească nu se poate învăța nici la Pesta, nici la Cluj. De aceea, ideea genialului nostru Iorga, de a trimite pe toți aceia care vor deveni dascăli de limba română la București, e cea dintîi care ar trebui urmată. La București vor putea asculta la dl.Densusianu cursuri de filologie românească și romanică, care stau la înălțimea cursurilor de la orice universitate

apuseană, de la dl. Maiorescu vor învăța cum să îmbrace idei în haina vorbirii, de la dnii Bogdan, Iorga și Onciul vor învăța istoria românilor și, prin urmare, vor pătrunde în tainele trecutului și firii acestui popor⁹⁰. Era deci firesc ca atunci când U.T. Mihai va ataca pe S. Pușcariu în aceeași revistă (*Un curent neîntemeiat în literatura românească*⁹¹), N. Iorga să-i ia apărarea filologului în “Sămănătorul” (nr. 31).

Presa a asigurat deci pătrunderea problemei în dezbateră publică. De aceea, s-ar impune o analiză a publicațiilor pro și contra, inclusiv a intermediarilor intelectuali (redactor șefi, secretari de redacție etc). Nu stă în intenția noastră acest lucru, acum, însă a nu se face o atare anchetă ar însemna să ometem cu bună știință importanța jurnaliștilor profesioniști. Nicolae Petrașcu, de exemplu, director la *Literatură și artă română* - ca și alți gazetari de altfel - ținea să-l asigure pe Iorga încă de prin 1897 că el și revista “sunt cu d-ta și cu ai d-tale”, iar în virtutea acestui lucru a dat “chiar oarecari probe de solidaritate”⁹². Prin aceste periodice se stabileau de regulă legături profitabile, ele constituind un debușeu în cazul obstrucționării unui autor: Când Academia a refuzat lui Iorga tipărirea *Istoriei literaturii române în sec. XVIII*, același N. Petrașcu se oferea în 1901 să publice lucrarea.

Se mai impune totodată semnalarea unui fapt: N. Iorga a știut să spargă frontiera dintre articolul de ziar și carte, aceasta din urmă fiind destinată îndeosebi unei categorii selecte de cărturari și beneficiind de posibilități mai eficace de desfăcere și păstrare; pe când ziarul trăiește o zi, cel mult o săptămână. Nu întâmplător N. Iorga și-a redactat și publicat *Opiniile* într-o limbă de mare circulație la acea vreme, franceza, cu un preț de numai 2 franci. A fost așadar o acțiune bine concepută de discreditare în țară și străinătate, ce viza medii cât mai diverse. Din Viena, I. Sârbu îi scria lui Iorga la 15 decembrie 1899: “Aici, deși preocupați pentru cei criticați, după ce m-au auzit vorbind pe mine de *Viața intelectuală*, a început să se ducă lumea după cartea d-voastră, toată lumea care știe franțuzește. Și am împrumutat-o (acum e la deputatul bucovinean dr. Popovici), merge din mână. O franceză, o babă unde locuiesc, a citit *opiniile* imediat după mine și le-a citit de 2 ori. E nebună de uimită”⁹³.

Pentru a înțelege angajamentul publicului intelectual de o parte sau de alta a baricadei este nevoie să ținem seama, deopotrivă, și de legăturile familiale, de complicitățile spirituale și de serviciile practice

întreținute între protagoniști. Lui D.A.Teodoru bunăoară - aflat la Paris pentru studii și care publica în colaborare cu A.D.Xenopol dări de seamă asupra istoriografiei române în *Revue historique* - i se promitea de către D.Onciul, în schimbul serviciilor propagandistice, un post la Centrul bibliografic ce urma să se creieze special pentru el. Ar fi fost răsplata pentru cel ce anunțase în spațiul francez apariția și definirea la București a unei *noi școli* istorice, iar în ancheta lui Take Ionescu asupra “valorii reale a lucrărilor lui Iorga” nu avusese decât opinii favorabile⁹⁴, deși în particular îi mărturisea lui Iorga la 19 ianuarie 1901: “Jumătate calcul, jumătate simțămîntul propriilor mele puteri și autorități, nu voiam să iau parte fățișă la luptă; însemnez prea puțin pentru ca aderarea sau tovrășia mea să aducă ceva mai mult decât nițel zgomot și cu asta mi-aș îngreuna fără folos pentru mine și pentru cauza drumului meu. Că am pentru tine special o sinceră simpatie și adîncă admirație, sper să ți-o dovedesc curînd”⁹⁵. Sau alăturarea lui Ovid Densusianu reprezentanților *școlii critice* în urma opoziției lui B.P.Hașdeu de numire a tînărului filolog la Universitatea din București. Doar prin intervenția lui I.Bogdan și Titu Maiorescu a reușit Densusianu să fie recomandat ca agregat (iunie 1900), iar mai apoi ca titular (1901). Faptul a determinat implicarea sa în denigrarea taberei adverse, publicînd *Pagini din cultura noastră universitară* (1900) și *Cum se falsifică la noi titlurile științifice*⁹⁶, pentru ca mai tîrziu, în “Revista română politică și literară”, aflată sub controlul lui I.Bogdan, P.P.Negulescu, S.Mehedinți ș.a., să critice unele practici neprincipiale ale conducerii “Ligii Culturale” în articolul *Români buni și români răi* (I, 1902, nr.3-6).

Așa cum s-a menționat deja, discreditarea intelectuală s-a derulat în paralel cu efortul de preluare a pîrghiilor de putere instituționale. Iar în strategia școlii critice cele mai importante au fost catedrele universitare. Pe de o parte era modalitatea practică de a-și servi o clientelă devotată, de regulă discipoli formați în cultul “noilor” reprezentanți ai istoriografiei, pe de alta, unica posibilitate de a pune în acțiune un program complex de renovare a domeniului. Sugestiile oferite de Gustav Weigand lui N.Iorga la 12 decembrie 1899 au constituit, poate, motive de reflexie pentru viitoarele inițiative: “Vă admir curajul cu care vorbiți în mod deschis și fără reținere despre relația care de fapt ar trebui să umple de durere inima unui patriot. Ați fost desigur insultat destul pentru aceasta și v-ați făcut

mulți dușmani, dar trebuie să aveți înalta conștiință că aveți adevărați prieteni ai patriei care vă stau alături gata să aducă sacrificii și care nu sunt corupți de egoism și invidie. Nu cred, firește, că prin publicațiile d-voastră din ziare se va realiza ceva cu adevărat util. România poate fi ajutată prin atragerea noii generații capabile, tineretului trebuie închinată toată puterea și străduința, mai cu seamă celui universitar în a cărui mâini va sta conducerea statului. De aceea, noi profesorii universitari, înainte de toate trebuie să le servim drept exemplu prin îndeplinirea conștiințioasă a datoriei, să ducem o viață simplă și să-i atragem la o muncă obiectivă și curată. Cred că dacă în cercurile d-voastră ați face propagandă pentru aceasta, ați realiza mai mult decât prin articolul de ziar”⁹⁷.

În virtutea acestei politici de cadre, în care nu au lipsit aranjamentele de culise, trebuie apreciate cele mai multe din numirile universitare de după 1900. Al.Tzigara-Samurcaș, C.Litzica, Ov.Densusianu, D.N.Burileanu, D.Evolceanu, C.Giurescu ș.a. - dintre congeneri -, apoi întreaga pleiadă de discipoli și admiratori ce au împânzit și ilustrat universitățile din București, Iași, Cluj și Cernăuți în perioada interbelică: V.Pârvan, V.Bogrea, N.Bănescu, Al.Lapedatu, S.Pușcariu, C.Marinescu, I.Ursu, Ilie Minea, Gh.Bogdan-Duică, I.Lupaș, S.Dragomir, I.Nistor, R.Câdea ș.a. - sunt exemplificări ce definesc o strategie a numirilor universitare. Mai mult chiar, I.Bogdan a fost cel mai longeviv decan al vreunei facultăți din țară, ocupînd această funcție din 1898 pînă la moartea sa, în 1919, cu o scurtă întrerupere ca prorector și rector (1912).

Mai anevoios a fost cu Academia, ce reunea - după expresia lui N.Iorga - “o caracudă de istorici, istorici literari, filologi, profesori de științe și amatori în materie de știință”⁹⁸ și care “rezuma astfel, prin personalitatea membrilor ei, starea culturală a poporului nostru”⁹⁹. Acțiunea defăimătoare a reprezentanților *școlii critice* a creat acestora situații greu de prevăzut la 1899. Dominată multă vreme de “vechiul spirit”, aproape orice inițiativă intelectuală, orice încercare de a pătrunde onest în înaltul for științific s-a lovit mereu de obstrucția bătrînilor. Doar dispariția fizică a acestora și politica lui D.A.Sturdza, Titu Maiorescu și I.Kalinderu au putut să dea cîștig de cauză “noii” direcții. Ales la 9 mai 1897 ca membru corespondent, N.Iorga a trebuit să suporte două respingeri de promovare cu drepturi depline (în 1898 și 1899), fapt ce nu

se va produce decît în 1910, dar și atunci la a treia votare, după ce fuseseră aleși în acest interval N.Popea și C.Erbiceanu (1899), I.Bogdan (1903), D.Onciul (1905), M.Suțu și V.Mangra (1909). Avatarurile nu au rămas fără urmări. Prezentîndu-și discursul de recepție, *Două concepții istorice*, N.Iorga încâlca vechile cutume, de a vorbi despre predecesorul său (în mod fatal și cel mai aprig adversar, Gr.G.Tocilescu), făcînd o ultimă evaluare și analiză a raporturilor dintre “vechea” și “noua” istoriografie.

Prin acapararea acestei ultime și cea mai reprezentativă instituție culturală, generația “tinerilor” istorici - care biologic încetaseră de-a mai fi tineri - s-a găsit tocmai în postura pe care, cîndva, au repudiat-o și contestat-o vehement. Vor deveni membri ai comisiilor de premiere și de editare a lucrărilor valoroase, și-au creat instituții de reprezentare, vor aduce ca academicieni pe toți aceia care le serveau interesele, vor patrona festivități, vor reprezenta știința românească la congresele internaționale etc. Dacă la toate acestea adăugăm controlul deținut de *noua școală* în alte instituții (Muzeul Național de Antichități, Fundațiile Regale, Comitetul Național al istoricilor români, Arhivele Statului, Institutul de studii sud-est europene, Comisia monumentelor istorice, Școlile române din Paris și Roma etc), vom avea, credem, o imagine cît se poate de sugestivă a ceea ce a însemnat conflictul dintre generații în istoriografia română la finele sec.XIX și începutul sec.XX.

1. *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență*, ed.Z.Ornea, București, Edit.Minerva, 1978, p.129.

2. Cf. *Scrisori către I.Bianu*, I, ed.Marieta și Petre Croicu, București, Edit.Minerva, 1974, p.252.

3. C.N.Velichi, *Ioan Bogdan și reorganizarea facultății de filosofie și litere din București*, în “Romanoslavica”, XV, 1967, p.219-235.

4. *Arh.St.București, Facultatea de litere*, 69/1896-1897; *Reorganizarea Facultății de litere*, în “Convorbiri literare”, XXX, 1896, vol.II, nr.12, p.645-657.

5. *Scrisori către N.Iorga*, I, ed. Barbu Theodorescu, București, Edit.Minerva, 1972, p.345.

6. *Ibidem*.

7. N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ed. Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Edit.Minerva, 1984, p.166.
8. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.347.
9. B.P.Hașdeu, *Chestiuni istorice. Polemica științifică cu A.Papiu*, în "Columna lui Traian" III, 1872, nr.3 (13 ian.), p.21.
10. "Sămănătorul", II, 1903, nr.39, p.611-613.
11. Vezi și N.Iorga. *Correspondență*, II, ed. Ecaterina Vaum. București, Edit.Minerva, 1986, p.161.
12. N.Iorga, *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote*, București, Imprimerie de "L'Indépendance Roumaine", 1900, p.8.
13. Idem, *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, București, Imprimerie de "L'Indépendance roumaine", 1899, p.11.
14. Idem, *Pentru d.Pompiliu Eliade, profesor agregat la Universitate și cugetător român (unic și incorrigibil)*, în "Sămănătorul", II, 1903, nr.38, p.590.
15. D.Zamfirescu, *Opere*, VII, *Correspondență*, ed.Al.Săndulescu, București, Edit.Minerva, 1984, p.165.
16. N.Iorga, *Opinions sincères*, p.23.
17. *Ibidem*, p.15-32.
18. *Ibidem*, p.21.
19. *Ibidem*, p.24-26.
20. Vezi mai apoi, în 1902, și articolul lui Iorga, *Pentru membrii "de dincolo" ai Academiei Române*, în "Tribuna poporului", VI, 1902, nr.13 (19 ian./1 febr.), p.1.
21. Idem, *Opinions sincères*, p.15-17.
22. "Sămănătorul", II, 1903, p.784.
23. *Ibidem*, p.766.
24. *Ibidem*, III, 1904, p.130.
25. Idem, *Opinions sincères*, p.32-61.
26. *Ibidem*, p.32.
27. *Ibidem*, p.33-34.
28. *Ibidem*, p.32.
29. Idem, *Opinions pernicieuses*, p.11-16.
30. "Sămănătorul", II, 1903, p.783 și III, 1904, p.203.
31. Vezi și I.Bogdan, *G.L.Frollo*, în "Convorbiri literare", XXXIV, 1900, nr.1, p.78-80, care îl caracteriza astfel pe universitarul bucureștean: "A fost unul din acei modești pionieri ai științei, care lucrează în liniște și tăcere, care nu fac zgomot în jurul persoanei lor, care nu caută nici laudele mulțimii, nici onorurile oficiale" (p.78).
32. Idem, *Opinions sincères*, p.42.
33. *Ibidem*, p.48.
34. *Ibidem*, p.52.
35. "Sămănătorul", III, 1904, p.14.
36. Aluzie la studiile făcute de V.A.Urechia la Universitatea din Madrid.
37. N.Iorga, *Opinions sincères*, p.56-57.
38. *Ibidem*, p.61-79.
39. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.397.

40. N.Iorga, *Reviste, atenee și muzee de provincie*, în "Sămănătorul", III, 1904, p.51.
41. Idem, *Opinions sincères*, p.80.
42. În "Revue internationale des archives, des bibliothèques, des musées", 1895, p.199-205.
43. Idem, *Opinions sincères*, p.82-86.
44. *Ibidem*, p.90.
45. *Ibidem*, p.91-98 (vezi și *Opinions perniciosuses*, p.11-16).
46. *Ibidem*.
47. *Ibidem*, p.111.
48. *Ibidem*, p.119.
49. Gr.G.Tocilescu, *B.P.Hașdeu. Raportul d-lui senator Gr.G.Tocilescu asupra legii prin care s-a acordat ilustrului savant o pensie viageră*, în "Timpul", XXII, 1900, nr.77 (6/19 apr.), p.1-2.
50. N.Iorga, *Opinions sincères*, p.120-131.
51. Totul fusese pregătit pentru aceasta: Tocilescu și-a luat ca martori pe gen.Brătianu și C.Dissescu; Iorga pe mr.A.Gorgos și Al.G.Ionescu. Intervenția multora a dus la evitarea duelului, cu toată îndrjirea lui Tocilescu de a nu-i da satisfacție lui Iorga (Cf. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.394-395).
52. *Titu Maiorescu și prima generație de maiorescieni. Corespondență*, p.565.
53. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.347.
54. I.Gorun, *Țara d-lui N.Iorga*, în "Pagini literare", I, 1899, nr.24 (3 oct.), p.3-4.
- Vezi și idem, *Tot "Opiniile sincere"*, în loc. cit., nr.25 (10 oct.), p.6.
55. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.336.
56. *Ibidem*, p.266.
57. *Ibidem*, p.211.
58. *Ibidem*, p.206.
59. "Convorbiri literare", XXXIV, 1900, nr.3, p.239.
60. În N.Iorga, *Opinions perniciosuses*, p.43-48. Vezi și Idem, *Cuvinte adevărate*, București, Edit.Minerva, 1903; *Manifestări nouă ale unei școale vechi*, în "Convorbiri literare", XXXVII, 1903, nr.5, p.435-444; nr.7, p.626-641; nr.12, p.1132-1142; XXXVIII, 1904, nr.2, p.175-186; nr.3, p.303-320; "Sămănătorul", III, 1904, p.47-48, 191.
61. "Analele Academiei Române". Dezbateri, s.II, t.XXII, 1899-1900, p.235.
62. N.Georgescu-Tistu, *G.I.Ionnescu-Gion*, în "Materiale de istorie și muzeografie", IV, 1966, p.414-415; C.C.Giurescu, *Istoria Bucureștiului*, ed.II, revăzută și adăugită, București, Edit.Sport-Turism, 1979, p.9-10.
63. În "Convorbiri literare", XXXIV, 1900, nr.4, p.314.
64. N.Iorga, *Răspuns d-lui Tanoviceanu*, în "Sămănătorul", II, 1903, p.359-362; idem, *Un nou critic literar: d.Ioan Tanoviceanu (umile considerații)*, în rev.cit., III, 1904, p.57-58. Este reabilitat în "Sămănătorul", IV, 1905, p.241.
65. N.Iorga, *Pentru d.Pompiliu Eliade, profesor agregat la Universitate și cugetător român (unic și incorigibil)*, în "Sămănătorul", II, 1903, p.590-591; idem, *Socoteala definitivă cu Pompiliu Eliade*, în rev.cit., II, 1903, p.636-640, 649-655, 671-674, 686-688, 703-706.
66. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.353.

67. *Ibidem*, p.354.
68. N.Iorga, *Cuvinte adevărate*, București, Edit.Minerva, 1903.
69. Vezi Maurice Crubellier, *Education et culture. Une direction de recherche*, în "Histoire de l'éducation", 1/1978, p.39-48; Alain Choppin, *L'histoire des manuels scolaires: une approche globale*, în rev.cit., 9/1980, p.1-25.
70. Gr.G.Tocilescu, *Manual de istoria românilor pentru școalele secundare de ambe sexe*, întocmit după noul program din 30 martie 1899, ed.II, revăzută și adausă, București, Tip."Corpului didactic", 1900, 575 p.
71. N.Iorga, *Cum se predă istoria în școalele noastre. Cu ocazia unui nou manual*, în "Convorbiri literare", XXXIV, 1900, nr.1, p.42.
72. "Sămănătorul", II, 1903, p.784.
73. Idem, *Manifestări nouă ale unei școale vechi*, în "Convorbiri literare", XXXVII, nr.12, p.1132.
74. I.Bogdan, în "Convorbiri literare", XXXVIII, 1904, nr.1, p.124.
75. În "Convorbiri literare", XXXVII, 1903, nr.11, p.1060-1070.
76. I.Bogdan, în "Convorbiri literare", XXXVIII, 1904, nr.1, p.124.
77. "Cultura română", I, 1904, nr.4, p.118.
78. I.Găvănescul, *Istoria omenirii pentru clasa II secundară: Evul mediu și evul modern (pînă la pacea de la Vestfalia)*, București, 1902.
79. *Ibidem*, p.V.
80. Idem, *Sistemul româno-centric în predarea istoriei universale*, în "Cultura română", I, 1904, nr.7, p.193.
81. *Ibidem*, p.196.
82. I.Bogdan, *Cîteva cuvinte despre sistemul româno-centric în predarea istoriei universale*, în "Convorbiri literare", XXXVIII, 1904, nr.4, p.386.
83. I.Găvănescul, *Româno-centric și româno-vitreg*, în "Cultura română", I, 1904, nr.8, p.225.
84. Th.A.Aguletti, *Istoria națională și cea universală*, extras din "România jună", 17 martie 1900.
85. M.Dimitrescu, *Studiul istoriei în învățămîntul secundar*, în "Revista de istorie, arheologie și filologie", X, 1909, p.357.
86. În acest sens vezi: N.Iorga, "Cultura română" contra culturii române și d.Găvănescul contra prietenilor săi, în "Sămănătorul", II, 1903, p.783-785; idem, *Pentru d. I.Găvănescul*, în rev.cit., III, 1904, p.14; idem, *Un dulce pedagog: d. I.Găvănescul*, în rev.cit., III, 1904, p.129-131; idem, *Pentru dreptate și cuviință*, în rev.cit., III, 1904, p.203-205, 220-223 și I.Găvănescul, *O execuție științifică*, în "Cultura română", I, 1903, nr.1, p.23-26; idem, *Lămuriri pentru d-l N.Iorga*, în rev.cit., I, 1903, nr.2, p.55-59; idem, *Rapoartele comisiunii cărților didactice*, în rev.cit., I, 1904, nr.3, p.74-81; idem, *O discuție mai plăcută pentru dl. N.Iorga*, în rev.cit., I, 1904, nr.4, p.115-121; idem, *Cu cine discut eu?*, în rev.cit., I, 1904, nr.5, p.142-149; idem, *După operație...*, în rev.cit., I, 1904, nr.6, p.175-179 ș.a.
87. În "Familia", XXXVI, 1900, nr.22, p.260.
88. "Lucaefărul", II, 1903, nr.14-15, p.258.
89. *Ibidem*, nr.12-13, p.226.
90. S.Pușcariu, *O scrisoare*, în "Lucaefărul", II, 1903, nr.7, p.124.
91. "Lucaefărul", II, 1903, nr.14-15, p.243-247.

92. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.199.
93. *Ibidem*, p.389.
94. *Ibidem*, p.160-161.
95. *Ibidem*, p.161-162.
96. În "Noua revistă română", vol.3, 1901, nr.33, p.418-425; nr.34, p.447-453.
97. *Scrisori către N.Iorga*, I, p.459.
98. "Sămănătorul", IV, 1905, nr.13, p.193.
99. N.Iorga, *Două concepții istorice*, p.3.

“ȘCOALA NOUĂ” - IMPLICAȚII ISTORIOGRAFICE

Ultimul deceniu al secolului XIX a înregistrat așadar apariția în câmpul istoriografic a unei noi direcții sau, după cum ținea s-o definească N.Iorga în discursul său de recepție la Academie, a unei “epoci noi de metodă și cugetare, de construcție și de formă istorică”¹. Deși acțiunea *triadei critice* s-a manifestat sub forma unei maxime coeziuni și în virtutea unor strategii care să ofere legitimitate și certitudine ascensiunii, instrumentarul programatic care să motiveze ideea de *școală*, acțiunea propriu-zisă de renovare a materiei etc, au solicitat timp și s-au conturat mai ales după ce “lupta” cu vechea direcție era încheiată. Asta nu înseamnă că individual, pînă atunci, fiecare din protagoniști nu a pus în circulație propriul său bagaj conceptual, dîndu-se astfel contur “regulilor” și direcțiilor ce pot defini *școala critică*.

Așa cum a rezultat din capitolul anterior, istoriografia noii direcții, ca expresie a mentalității și vieții culturale a unui grup de la care emana și căreia îi era destinată, s-a opus romantismului prin metodă, disciplină intelectuală și profesionalism. Sursa primară a oricărei reconstrucții a fost, în concepția “triadei”, documentul. Și cum epoca era dominată de ideea scrupulozității, vestigiile trecutului trebuiau supuse unei meticuloase analize de fond, pentru a se evita erorile istoriografiei romantice. De aceea, răspunzînd oponentilor săi, în 1904, N.Iorga era convins că “părerile noastre vor rămîne [...]. Le-am cules din multe izvoare autentice, criticate după cuviință. Viitorul le va întregi, dar nu le va dărîma. Se surpă castelele de cărți ale ipotezelor, iar nu construcțiile metodice”². Așadar, *istorie și critică istorică* (tot după expresia lui Iorga³), doar pe baza mărturiilor atent verificate și interpretate - a fost unul din imperativele majore ale noii direcții.

Iată de ce o constantă a preocupărilor școlii critice a fost întocmirea istoriei naționale pe temeuri documentare - e drept, într-un sens mai restrîns decît la hașdeieni -, “triada” ca și discipolii consacîndu-și o mare parte din efortul lor editării surselor. Cu toții au manifestat o pasiune bolnăvicioasă în a colinda zeci de biblioteci și arhive din țară și străinătate, culegînd și publicînd o cantitate imensă de documente, texte

literare, inscripții, corespondență etc, destinate a contribui la o mai amplă și mai profundă cunoaștere a trecutului. Nicolae Iorga a tipărit trei volume de *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor* (București, 1895-1897), 31 de tomuri sub titlul *Studii și documente cu privire la istoria românilor* (București și Vălenii de Munte, 1901-1916), opt volume publicate în colecția de surse străine *Hurmuzachi*, la care se adaugă nenumărate alte izvoare, risipite prin reviste. Una din principalele preocupări și realizări ale lui Ioan Bogdan a fost publicarea mărturiilor istorice: cronică și documente. Dacă pînă la el vechea istoriografie moldovenească începea cu Grigore Ureche, I.Bogdan a descoperit și publicat surse slave mult mai vechi. Este vorba de cronicile din secolele XV și XVI pe care, în parte, le numim și astăzi așa cum a făcut-o atunci I.Bogdan: *Letopisețul de la Bistrița și Letopisețul de la Putna, Letopisețele lui Macarie, Eftimie și Azarie*. Totodată, el a tipărit o serie de documente slave, din care merită a fi menționate: *Cinci documente istorice din Biblioteca imperială din Viena* (1889); *Documente și regeste privitoare la relațiile țării Românești cu Brașovul și Ungaria* (1902, refăcută apoi în 1905); două volume de documente provenite din cancelaria lui Stefan cel Mare, documentele poloneze privitoare la istoria noastră, publicate în colecția Hurmuzachi etc.

Pe lângă meritul de a fi știut și de a se fi străduit să descopere texte și documente de o valoare incontestabilă pentru istoriografia română, I.Bogdan și-a cîștigat o reputație internațională ca editor, comentator și traducător al acestor izvoare, însoțite uneori de frumoase albume paleografice. Nu întîmplător, edițiile sale au fost întîmpinate cu mari elogii de către specialiștii din țară și străinătate, precum N.Iorga, C.Jirecek, V.Jagic, L.Miletic, A.I.Iațimirski ș.a., ultimul afirmînd că slavii n-au reușit pînă la vremea aceea să facă ceva asemănător cu documentele sud-slave și rusești⁴. Ioan Bogdan a jucat un rol important în crearea, în 1909, a *Comisiei istorice române*, fiind primul președinte al acestui organism științific care, stimulînd realizarea unor admirabile ediții de surse, a contribuit în mod deosebit la dezvoltarea disciplinei.

Dimitrie Onciul, preocupat mai puțin de editarea textelor și documentelor inedite, a evidențiat însă, în mod strălucit, importanța *tradiției* ca sursă istorică, supunînd unei analize exemplare tot ceea ce provenea din această sferă. A adus astfel contribuții substanțiale la

explicarea romanității orientale în epoca migrațiilor, la problema formării poporului român și a statelor feudale, la raporturile cu vecinii etc. Promotor al criticii în istoriografie, D.Onciul a impus discipolilor săi o metodă de cercetare deosebit de fecundă și care a contribuit decisiv la conturarea și afirmarea noii școli. Alexandru Lapedatu, student al acestuia prin anii 1899-1900 și cu o rodnică activitate în domeniu, afirma ceva mai târziu în *Amințirile* sale că “cel mai sistematic organizat și serios condus ca metodă și disciplină științifică a fost seminarul lui D.Onciul în care m-am familiarizat cu analiza și critica izvoarelor, însușindu-mi riguroasa sa metodă de cercetare istorică în care s-au format aproape toți istoricii români ce s-au impus în cele două dintâi decenii ale secolului în curs”⁵.

Unul din discipolii lui D.Onciul și care și-a desăvârșit studiile la Viena cu Jirecek, Constantin Giurescu, a fost poate cel mai complet reprezentant al noii direcții ce s-a prefigurat la începutul veacului XX. Activitatea lui istoriografică a inclus, pe lângă lucrări de istorie politică și instituțională, publicarea de surse, documente, cronici și critica textelor. Captivat de analiza detaliului, C.Giurescu a proiectat o nouă imagine asupra paternității diverselor cronici românești, stabilind textul de bază, interpolările ulterioare, genealogia manuscriselor etc⁶.

Asemeni lui C.Giurescu, un alt discipol al “triadei” critice și care poate fi apreciat ca fondator al școlii române moderne de arheologie a fost Vasile Pârvan. Este meritul său de a fi impus mărturiile arheologice și numismatice la explicarea epocilor mai vechi, la deslușirea civilizației geto-dacilor și, apoi, a celei daco-romane, a vieții coloniilor grecești din Dobrogea etc, oferind în 1926 acea sinteză, *Getica. O protoistorie a Daciei*. În paralel cu o activitate științifică de excepție, V.Pârvan a manifestat o veritabilă vocație de organizator: din 1910 a fost directorul Muzeului Național de Antichități; a întemeiat, alături de N.Iorga și G.Murgici, Institutul de studii sud-est europene (1914); a condus Școala română din Roma; a contribuit la reorganizarea Universității din Cluj (după 1918); a inițiat apariția unor periodice precum *Ephemeris dacoromana* (1923), *Diplomatarium* și *Dacia*⁷.

Sunt aceștia doar câteva din vîrfurile ce au ilustrat “noua” școală istoriografică de la finele sec.XIX și începutul sec.XX, dar în preajma și sub imboldul cărora s-a format o întregă cohortă de specialiști ce vor contribui la prestigiul disciplinei în perioada interbelică și a căror

preocupare principală a fost reconstrucția pe temeiul izvoarelor, supuse însă unor exigente metode de critică și interpretare.

Efortul documentaristic impus de școala critică a avut rostul său, nu numai pentru că reprezentanții ei aveau o structură “pozitivistă”, ci pentru că porneau de la convingerea că doar astfel se pot aduce servicii reale cunoașterii trecutului național. O afirma Ioan Bogdan încă din 1905, în discursul de recepție la Academie, *Istoriografia română și problemele ei actuale*: “Obiectivitatea absolută în istorie e un ideal de care tindem a ne apropia neconținut, pe care nu-l vom atinge însă niciodată pe deplin, căci din lanțul întâmplărilor istorice vor lipsi totdeauna unele verigi, pe care nici mintea cea mai prudentă nu le va putea reconstitui exact. Această convingere mă face să consider deocamdată că problema mai actuală a istoriografiei noastre este editarea diferitelor feluri de izvoare decât expunerea istorică”⁸.

Tot acest efort de dezvoltare a bazei documentare a fost însoțit de asimilarea metodelor riguroase de investigație, precum și de apariția unor noi domenii ce au lărgit câmpul cunoașterii istorice. Preocupările de istorie națională au fost indisolubil legate de cea universală, s-a cultivat critica textelor, teoria și filosofia istoriei, arheologia clasică s-a impus ca o disciplină științifică etc.

Noua perspectivă deschisă de reprezentanții *școlii critice* în studiul istoriei naționale, prin implicarea masivă a surselor inedite, a fost considerabil lărgită printr-o temeinică cunoaștere a istoriei universale, ceea ce a facilitat înțelegerea mai amplă a propriului trecut. “A trata istoria națională - afirma D.Onciul - ca ceva izolat, suspendat în aer, fără nici o legătură cu dezvoltarea generală a celorlalte popoare cu care a fost în atingere, aceasta nu e istorie. Istoria națională, ca parte din dezvoltarea generală, trebuie arătată totdeauna în legătură cu această dezvoltare generală; căci nu atât povestirile de fapte săvârșite de un popor, cât mai ales cunoașterea dezvoltării lui în mijlocul dezvoltării generale și în mediul în care a fost pus de soartă e problema istoriei naționale”⁹. Cît privește această raportare permanentă la condiționările externe, largul orizont pe care l-au asimilat reprezentanții noii direcții, au permis asociații și paralelisme, enunțarea unor idei originale, susceptibile de a deschide perspective inexistente pînă atunci.

Sub acest unghi, N.Iorga a fost, fără îndoială, cel mai complet istoric. În afara unor ample monografii de istorie agrară, economică, militară, școlară, literară și de artă, el a produs sinteze cu totul și cu totul remarcabile, în care viziunea universalistă, tratarea fenomenelor vieții individuale și colective au fost constante ale unei gândiri deosebit de fecunde. În fapt, așa cum va mărturisi Iorga în 1937, cu ocazia deschiderii Institutului pentru studiul istoriei universale, era o “concepție de unitate absolută a vieții omenești, în orice margine de spațiu și de timp”, o proiecție nouă pe care savantul român a înscris-o în vocabularul vremii sub numele de istoriologie, net diferită de metaistorie, cum o teoretizase bunăoară Lamprecht¹⁰.

Publicarea la Gotha, în 1905, a acelei *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, reprezentase deja un pas înainte, semnificativ, față de predecesorii săi. Pe aceeași direcție, va continua imediat după prima conflagrație mondială prin editarea unei *Histoire des roumains et de leur civilisation* (cu versiuni în engleză, italiană, germană și română), pentru ca la capătul mai multor ani de investigații metodice să întocmească, între 1935-1936, o sinteză generală privind aportul românilor la evoluția istoriei universale, *La place des roumains dans l'histoire universelle*, urmată de o impresionantă *Istorie a românilor și a romanității orientale*, în 10 volume (1936-1939), ce avea să încheie seria lucrărilor de anvergură.

În mod deosebit și cu motivații profunde, N.Iorga a fost preocupat mai ales de istoria sud-est europeană, elaborând mai multe studii și sinteze unanim apreciate. De altfel, el se înscria pe linia trasată încă din 1891 de I.Bogdan care, combătând exagerările școlii latiniste, evidenția puternica influență (economică, politică și culturală) exercitată asupra noastră de toți vecinii. Și cum aceștia, în afară de maghiari, erau cu toții slavi, Bogdan sublinia necesitatea cunoașterii atât a limbilor respective, cât și a istoriei lor, afirmând că “fără utilizarea lor este imposibilă orice istorie românească, care ar avea pretenția de a fi completă”¹¹. În acest context, se poate vorbi de o complementaritate fericită între cei doi istorici. Sintezele lui Iorga, *The Byzantine Empire* (1907), *Histoire de la vie byzantine* (3 volume, 1934), *Byzance après Byzance* (1935), *Etudes byzantines* (2 volume, 1939-1940), *Formes byzantines et réalités balkaniques* (1922), *Le caractère commun des institutions du sud-est de l'Europe* (1929), *La*

création religieuse du sud-est européen (1929) ș.a., care relevau specificitățile evoluției istorice a fiecărei țări din spațiul sud-est european, ca și elementele comune, erau parcă întregite de studiile bizantine și sud-slave ale lui I.Bogdan. În afara *Cronicii bulgare din 1296-1413*, necunoscută pînă la 1891 și publicată de Bogdan sub titlul *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*¹², o suită de studii asupra vechii organizări socio-politice românești, valorificau din plin istoria popoarelor slave vecine și pe cea bizantină. Se evidențiază astfel faptul că vechile noastre instituții au avut un caracter autohton, evoluînd pe o linie specifică, diferită de cea a țărilor slave. Dacă la acestea adăugăm unele contribuții ale lui George Murnu, discipol al lui I.Bogdan și Karl Krumbacher, în ce privește *Istoria românilor din Pind, Valahia Mare* (1913), sau ale lui C.Litzica, avem imaginea unei direcții ce se prefigura deosebit de fecundă la începutul veacului XX și care va fi din plin fructificată în perioada interbelică de N.Bănescu, G.I.Brătianu, D.Russo ș.a.

Așadar, la Iorga ca și la Bogdan, sud-estul european nu a fost conceput decît ca un ansamblu istoric, e drept, diferit de apusul continentului. Iar argumente suficiente au fost oferite de N.Iorga în cîteva lucrări de referință: *Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Age* (1923), *L'interpénétration de l'Orient et de l'Occident au Moyen Age* (1928), *Idées et formes littéraires françaises dans le sud-est de l'Europe* (1924).

Nu întîmplător, în 1914, N.Iorga, V.Pârvan și G.Murgoci au pus bazele *Institutului pentru studiul Europei sud-orientale*, preconizat de Iorga încă din 1911, cu ocazia discursului de recepție la Academie, cînd afirma că un atare stabiliment, “bine organizat și condus cum trebuie, ar putea fi în ordinea științifică întîia afirmare a drepturilor noastre”¹³. Vechile expresii de instituționalizare a istoriei sub forma unor “societăți” nu mai corespundeau noilor cerințe. Fie că erau prea mult legate de o personalitate a cărei dispariție a dus la încetarea activității, fie că mijloacele materiale erau nesigure și, oricum, insuficiente pentru susținerea unor programe ample și eficiente, fie că alunecau spre o disipare a activității, iar unele aveau un pronunțat caracter regional - iată doar cîteva elemente ce vor face ca după 1910 să se impună în istoriografia noastră forțe care să reclame un cadru instituțional adecvat,

menit să stimuleze și să disciplineze cercetarea în perspectiva marilor sinteze. Apoi, progresele evidente realizate pînă atunci în domeniu, impulsurile novatoare venite din partea *școlii critice*, nevoia de racordare la noile inițiative și curente de cercetare europene, spiritul asociativ ce se manifesta tot mai pregnant, necesitatea muncii de echipă - a cărei model american (*team work*) de la finele secolului XIX își arăta roadele -, practica investigațiilor hermeneutice și tehnicile erudite, impun diverse formule de organizare a muncii istoricului, de cooperare interdisciplinară și instituțională. Totul era regîndit la noile dimensiuni și aspirații, cu o eficiență cît mai practică și imediată, iar exemplele progreselor realizate în alte discipline, obsesia alinierii - măcar din acest punct de vedere - la marea cultură europeană, nu puteau fi neglijate.

Mai explicit, intențiile inițiatorului au fost formulate în 1912, și nu credem lipsit de interes a le reproduce: “Nu e vorba de studii strict balcanice - afirma N.Iorga -, nici de cunoașterea specială a popoarelor slave de peste Dunăre. [...] Prin comuna origine tracică, prin aceeași viață politică sub romani și bizantini, apoi sub turci, prin înrîuriri de la aceiași vecini și prin neconținută străbateră reciprocă, națiunile dintre Carpați și arhipelag, dintre Marea Adriatică și Marea Neagră, au *atîtea părți comune, care de atîtea ori sunt tocmai cele esențiale. Ele se pot studia împreună pe baza acestor elemente*. De aici va rezulta mai deplina înțelegere a rostului fiecărei națiuni în parte. Inițiativa avem datoria s-o luăm noi, românii. Ea ni se și cuvine. Moștenitorii cei mai îndrituiți ai tracilor, reprezentanții și prin limbă ai latinității, păstrătorii, în desfășurarea istoriei noastre și pînă în conștiința poporului, ai ordinii romane, adăpostitorii harnici ai civilizației bizantine izgonite de aiurea, ocrotitorii întregii dezvoltări de civilizație din Orient și ctitorii bisericii răsăritene sunt chemați a-și afirma și astfel primatul istoric și cultural”¹⁴.

Semnificativ prin deschiderile propuse, Institutul pentru studii Europei sud-estice a dobîndit de-a lungul vremii un meritat prestigiu internațional, avînd totodată un *Buletin* care se va intitula din 1924 *Revue historique du sud-est européen*. “Darea de seamă” întocmită în 1926 de N.A.Constantinescu¹⁵ reflecta în bună măsură activitatea unei instituții care avea să-și lărgească mult cîmpul cercetării față de proiectele inițiale¹⁶. Și nu fără legătură cu aceste preocupări se plasează și eforturile lui N.Iorga de a organiza primul congres internațional de bizantinologie la

București, în 1924, cu participarea a 42 de savanți străini și 22 din țară, și care va inaugura o suită de evenimente importante pentru lumea istoricilor de pretutindeni¹⁷.

De altfel, amplele raporturi cultivate de Iorga cu istoricii din alte spații au dus la permanenta sa angajare în problemele istoriografiei universale. Începînd cu al IV-lea Congres internațional de științe istorice de la Londra (1913), unde a prezentat două comunicări - *Les bases nécessaires à une histoire du moyen âge* și *La survivance byzantine dans les pays roumains* -, N.Iorga s-a plasat printre marile personalități europene ale domeniului și susținător asiduu al acestor tipuri de reuniuni. În 1936 a organizat la București lucrările Comitetului internațional de științe istorice, iar la al VIII-lea Congres, ținut la Zürich în 1938, a fost ales vice-președinte al Comitetului. Sunt acestea doar cîteva repere menite să configureze anvergura implicării istoricilor din *noua școală* în mișcarea istoriografică română și europeană.

În fapt, ei au definit două direcții complementare de anchetă istoriografică¹⁸: pe de o parte au impus analizele monografice, pe baza unor investigații meticuloase și în amănunt, mai puțin spectaculoase, dar care au rodit în special prin discipolii “triadei”; pe de alta, marile construcții, ce au însumat o mare forță de creație și un larg orizont, deschizînd noi direcții de cercetare a proceselor istorice, cu sugestii ce se cer și astăzi adîncite. Dacă în cea de-a doua ipostază s-a afirmat mai ales N.Iorga, asupra căruia am insistat mai mult și pe care V.Bogrea îl numea “generalisimul incontestabil” care “asigură poporului nostru supremația culturală” (în *Neamul românesc*, 1923, nr.118), în cea dintîi și-au dat măsura valorii lor I.Bogdan, D.Onciul, C.Giurescu, V.Pârvan ș.a. Ei sunt aceia care au impus acribia metodei în analiza critică a marilor probleme de istorie națională sau de istoria relațiilor internaționale, în publicarea surselor (narative ori diplomatice), în studiul instituțiilor sau, în cazul lui V.Pârvan, utilizarea arheologiei ca mărturie documentară.

Eficacitatea și durabilitatea acestei noi direcții se explică prin faptul că toți exponenții ei au acționat prin intermediul catedrelor universitare, remarcîndu-se în primul rînd ca mari profesori. Rolul lui D.Onciul, bunăoară, în impunerea și perpetuarea școlii critice a fost mereu evocat. Seminarul organizat de el, pe care N.Iorga îl considera “cel mai metodic din seminarii”¹⁹, a fost o temeinică școală istorică prin care au

trecut și s-au format reprezentanți de seamă ai domeniului: V.Pârvan, C.Giurescu, I.Minea, Al.Lapedatu, N.Bănescu ș.a. “Cu o tenacitate, adesea dură - îl caracteriza T.Bălan pe D.Onciul -, silea pe studenți să adopte severa metodă științifică bazată pe documente, pe știri controlate. Refractor oricărei frazeologii zgomotoase, încurcătoare și inutile, Onciul obliga pe studenții săi să dea lucrări mici ca formă, dar bogate ca fond. Cine devia de la subiect era readus la realitate cu o observație scurtă, pe cât de pregnantă, pe atât de implacabilă”²⁰.

De altfel, toți acești trei reprezentanți de marcă ai școlii critice s-au impus congenerilor și discipolilor ca veritabili stimulatori de vocații pentru istorie, generând entuziasme greu de reținut, oferind acea latură indispensabilă oricărui demers științific: profesionalismul și încadrarea într-o deontologie a materiei. Cu siguranță că cel care a surprins mai bine și mai sintetic implicațiile istoriografice ale școlii critice a fost, poate, Al.Lapedatu. În lecția sa de deschidere a cursului de istorie veche a românilor, ținută la Universitatea din Cluj în ziua de 6 noiembrie 1919 și intitulată *Noi împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale*, Al.Lapedatu caracteriza astfel cîștigurile survenite în materie de pe urma activității *triadei* în primele două decenii ale veacului nostru: “Istoriografia română a făcut progrese însemnate, așa că azi ea poate sta, sub acest raport, în rînd cu istoriografiile străine. Ediții de texte și de documente - cum sunt bunăoară acelea ale mult regretatului profesor și academician Ioan Bogdan - nu sunt întru nimic mai prejos de publicațiile similare ale popoarelor celor mai înaintate în ce privește studiile istorice. Metodele mai noi, strict științifice, ale cercetătorilor apuseni sunt familiare azi nu numai celor dintre ai noștri care și-au însușit pregătirea lor istorică direct la școlile străine, ci și acelor ce și-au făcut această pregătire la universitățile din regat, unde, îndeosebi la școala profesorului Onciul, s-au format aproape toți cei ce și-au asigurat, prin scrisul lor, un loc onorabil în istoriografia română mai nouă. Cu înalta sa cultură generală, cu imensa-i erudiție specială, cu geniala sa intuiție istorică, cu fenomenala sa putere de lucru și cu marea-i autoritate științifică, d-l Nicolae Iorga a dat, în fine, studiilor istorice la români, o amploare și o valoare cu totul deosebită, introducînd în istoriografia noastră națională întrebuintarea de izvoare și de publicațiuni necunoscute acesteia pînă la dînsul. În același timp, prin marile sale opere de istorie generală și specială, tipărite în limbile de

cultură apusene, d-sa a făcut cunoscut istoriografiei străine izvoarele și literatura istorică română, așa că astăzi istoriografia noastră națională nu numai că se găsește, cum am spus, la nivelul celor străine, ci și în directă legătură cu ele²¹.

Așadar, un bilanț care, departe de a putea fi considerat chiar și atunci, în 1919, ca definitiv, reflecta o evoluție spectaculoasă a domeniului, începută în deceniul nouă al veacului XIX, trecută prin filtrul moderator al polemicilor cu vechea direcție și aflată apoi într-o viguroasă ascensiune ce va cunoaște o maximă aplicativitate și prestigiu în perioada dintre cele două războaie mondiale.

1. N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p.88.

2. "Sămănătorul", III, 1904, p.131.

3. "Convorbiri literare", LXXII, 1939, nr.2, p.127.

4. Apud P.P.Panaiteanu, *Ioan Bogdan*, în "Buletinul comisiei istorice a României", VII, 1928, p.X. Asupra contribuțiilor lui I.Bogdan, ca slavist, vezi: I.Lupaș, *Ioan Bogdan (1862-1919)*, în "Țara Birsei", II, 1930, nr.3, p.195-203 (reprodus în vol. I.Lupaș, *Scieri alese*, I, ed. Șt.Pascu și P.Teodor, Cluj, Edit.Dacia, 1977, p.195-202); Emil Popovici, *Locul lui Ioan Bogdan în știința românească*, în "Romanoslavica", XIII, 1966, p.17-20; Valeria Costăchel, *Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești*, în loc.cit., p.55-63; Damian P.Bogdan, *Ioan Bogdan, activitate științifică și didactică*, în rev.cit., III, 1958, p.187-207; G.Mihăilă, *Studiu introductiv*, în vol. I.Bogdan, *Scieri alese*, București, Edit.Academiei, 1968, p.10-88; L.Roman, *Ioan Bogdan*, în "Studii și articole de istorie", 41-42, 1980, p.223-231; *Bogdanii - O familie de cărturari*, ed. Steluța Pestrea-Suciu și Monica Tatușescu, Brașov, Biblioteca "G.Barițiu", 1994 ș.a.

5. Al.Lapedatu, *Scieri alese*, ed. I.Opriș, Cluj, Edit.Dacia, 1985, p.166. Asupra lui D.Onciu vezi: T.Bălan, *Dimitrie Onciul (1856-1923)*, Cernăuți, 1938; Șt.Ștefănescu, *Concepția și metoda istorică a lui Dimitrie Onciul*, în "Studii", XVI, 1963, nr.6, p.1237-1254; idem, *La formation des Etats roumains dans la conception de Dimitrie Onciul*, în "Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, no.1, p.5-19; M.Fănescu, *Dimitrie Onciul*, în vol. *Figuri de arhiviști*, București, DGAS, 1971, p.199-227 ș.a.

6. Despre activitatea sa istoriografică vezi vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu. La douăzeci și cinci de ani de la moartea lui (1875-1918)*, București, 1944; Aurel Iordănescu, *Medalion istoric: Constantin Giurescu*, în "Studii și articole de istorie", XXX-XXXI, 1975, p.61-66.

7. Vezi Al.Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, Edit.Junimea, 1974 și *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Edit.Sport-Turism, 1983.

8. I.Bogdan, *Scieri alese*, p.110.

9. D.Onciul, *Studii istorice*, II, ed. A.Sacerdoțeanu, București, Edit.Minerva, 1971, p.188.
10. N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, p.216.
11. I.Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, Edit.Socec, 1894, p.28.
12. În "Archiv für slavische Philologie", XIII, 1891, p.481-543.
13. N.Iorga, *Două concepții istorice*, București, Edit.C.Göbl, 1911, p.20.
14. Idem, *Cu privire la Institutul pentru studiul Europei sud-estice*, în "Neamul românesc", VII, 1912, nr.79 (17 iulie), p.1251.
15. N.A.Constantinescu, *Dare de seamă asupra întemeierii și activității institutului pentru studiul Europei sud-estice*, București, Edit.Institutului, 1926.
16. Vezi A.Pippidi, *Pour histoire du premier Institut des études sud-est européennes*, în "Revue des études sud-est européennes", XVI, 1978, no.1, p.139-156.
17. Vezi Louis Bréhier, *Le premier congrès des études byzantines à Bucarest*, în "Revue de l'art", XXVUIII, 1924, juin, t.XLVI, no.257, p.63-66; N.Iorga, *Il primo congresso di studi bizantini a Bucarest (Considerazioni ed appunti)*, în "Studi bizantini", Roma, 1927, p.3-6.
18. O analiză detaliată la Al.Zub, *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX)*, București, Edit.Academiei, 1985.
19. N.Iorga, *D.Onciul*, în "Buletinul comisiei istorice a României", III, 1924, p.XI.
20. T.Bălan, *op.cit.*, p.115.
21. Al.Lapedatu, *op.cit.*, p.68-69.

Indice

Aguletti, Th.A. 128, 138
 Alecsandri, Vasile 23, 27, 69, 101
 Alexandrescu, Sorin 45, 46
 Alexici, Gh. 122
 Andrei, Petre 15, 18
 Antemireanu, Al. 21, 33
 Antipa, Grigore 120
 Antonescu, Teoharie 37, 39, 43, 46, 65, 66, 79, 92, 96, 128
 Antoni, C. 34
 Apostolescu, N.I. 58, 64, 100
 Arțăreanu, D. 24
 Atanasescu, I. 37

Atena 118
Austro-Ungaria 20
Ayala, Francesco de 76

Babeș, Vicențiu 27, 111
Bacaloglu, Constantin 91
Bacaloglu, Elena 91
Bacaloglu, Emanoil 91
Balzac, Honore de 10
Barițiu, George 62
Bartoli, Matteo 53
Basilescu, N. 38, 43
Bădărău, Gabriel 11, 102
Băicoianu, Alexandrina 91
Băicoianu, C.I. 122
Bălan, T. 147, 149, 150
Bălcescu, Nicolae 62, 63
Bănescu, Nicolae 64, 91, 133, 145, 147
Bărbulescu, Ilie 60, 64, 69
Bârsanu, A. 122
Beldiman, Alexandru A. 22, 122
Benger, G. 27, 35
Berindei, Dan 101
Berlin 22, 69, 75, 92, 122
Bernheim, E. 56, 100
Bianu, Ion 17, 21, 22, 33, 44, 58, 68, 69, 89, 91, 94, 95, 105
Bîrlad 23
Blaj 16
Bogdan, Damian P. 149
Bogdan, Ecaterina 91, 108
Bogdan, Ion 8, 15, 28, 32, 38, 40-45, 49, 55, 56, 58, 64, 67, 70, 78, 80, 81, 84-94, 98, 99, 101, 103-109, 113, 116, 119, 123, 124-132, 134, 136-138, 140, 141-150
Bogdan-Duică, Gh. 38, 43, 133
Bogrea, Vasile 91, 133, 147
Boia, Lucian 50, 99

Boicu, Leonid 11, 101, 102
Bolintineanu, D. 62
Bopp, Fr. 30
Boroianu, C. 103
Botez, Corneliu 29
Brătescu-Voinești, I.Al. 38
Brătianu, G.I. 145
Brătianu, gen. 136
Bréhier, Louis 150
Brîncoveanu, Constantin 67
Brîncuș, Gr. 100
Bucur, M. 47
Budapesta 130, 131
Buhociu, O. 102
Bulei, I. 33
Bulgaria 69
Buluță, Gh. 34
Burileanu, D.N. 133
Buzatu, Gheorge 34

Candrea, I.A. 42
Caragiale, I.L. 44, 47, 110
Caragiani, I. 111, 115, 119
Carbonell, Ch.-O. 54, 99
Carol I 125
Câdea, Romulus 133
Cerna, Panait 28
Cernăuți 41, 92, 133
Chendi, Ilarie 31, 90
Chilia 80
Choppin, Alain 137
Cipariu, T. 70
Cluj 131, 133, 142, 148
Codrescu, Th. 62, 70
Colescu, Leonida 35
Colțescu, Maria 91

Comte, A. 30
Constantinescu, N.A. 150
Costăchel, Valeria 149
Costin, Miron 67
Coşbuc, George 23
Cracovia 92
Crainic, Nichifor 68
Crăciunescu, I. 23
Creangă, Ion 43, 110
Cristescu, Ioan 91
Croce, B. 76
Croicu, Marieta 18, 33, 47, 101, 135
Croicu, Petre 18, 33, 47, 101, 135
Crubellier, Maurice 137
Culianu, I.P. 45
Culianu, N. 79
Curtius 75
Cuza, A.C. 24, 26, 27

Demetriescu, Anghel 15, 23, 126
Densusianu, Aron 91, 114
Densusianu, Nicolae 41, 67-69, 101, 128
Densusianu, Ovid 13, 18, 23, 28, 53, 66, 91, 131-133
Dimitrescu, M. 128, 138
Dimitrescu-Iaşi, C. 44, 106
Dissescu, C. 136
Dobrogeanu-Gherea, C. 26
Dianu, I. 38
Dobrogeanu-Gherea, C. 43
Dragomir, Silviu 133
Dragomirescu, Mihai 30, 35, 37, 38, 41, 42, 53, 92, 94, 96, 105, 121
Drouhet, Ch. 38, 94
Droysen, J.G. 76
Duby, George 18
Dumitrescu, Marin 126
Dühring 75

Eliade, Mircea 29, 35, 65, 68, 72, 100, 101
Eliade, Pompoliu 37, 51, 64, 123
Elias de Tejada, Francesco 76
Eminescu, Mihai 23, 44, 110
Engel, I.Ch. 82
Erbiceanu, C. 134
Esarcu, C. 117
Evolceanu, Dimitrie 37, 38, 53, 94, 133

Faguet, Emile 58
Fănescu, M. 149
Febvre, Lucian 12, 18
Fîntînaru, P. 66, 90
Floru, I.S. 37
Francuđi 115
Franța 20, 53, 69, 127
Fresne de Beaucaurt, G. du 53
Frollo, L.G. 106, 115

Galați 118
Gasset, Ortega y 76
Gaster, Moses 70, 101
Gatovschi, Coralia 84
Găvănescul, Ion 115, 126-128, 138
Geană, G. 46
Georgescu, Paul 34, 46, 99, 101, 104
Georgescu-Tistu, N. 137
Germania 20, 53, 127
Ghica, Ion 21, 112
Ghica, Pantazi 61
Giurescu, Constantin 38, 91, 133, 141, 147
Giurescu, C.Constantin 137
Goga, Octavian 28, 29
Gogoneață, N. 102
Goia, Vistian 100

Golescu, Iordache 52
Gorgos, A. 136
Gorun, I. 137
Gotha 82, 143
Grădișteanu, P. 61
Grigoraș, Nicolae 101
Grigorescu, Nicolae 27

Haret, Spiru 444
Hașdeu, Bogdan P. 15, 26, 27, 33, 37, 40-42, 54-73, 76, 78, 80, 85, 88,
95-98, 100-102, 105-107, 108, 111, 112, 115, 119, 121-123, 130, 132,
135
Hașdeu, Iulia 27
Hegel 30
Heppner, Harald 99
Hodos, Alexandru 121

Iancu, Carol 34
Iași 78, 85, 92
Iațimirski, A.I. 141
Ibrăileanu, Garabet 23
Ionescu, Al.G. 136
Ionescu, Nae 16
Ionescu, Nicolae 110-112, 114
Ionescu, Take 132
Ionnescu-Gion, G.I. 15, 56, 57, 61, 66, 69, 71, 87, 100, 101, 122, 123, 129
Iordănescu, Aurel 149
Iorga, Nicolae 7, 8, 10, 18-20, 24, 27, 28, 30, 32, 33, 35, 40, 42, 45-47,
54, 56, 57-59, 64, 65, 70, 72, 78-86, 91-94, 97-100, 102-104, 106-124,
129-131, 133-150
Iosif, Ștefan O. 28
Istrati, C.I.dr. 26
Italia 69, 127

Jagic, V. 141
Jirecek, C. 141

Kalinderu, Ion 110, 111, 134
Kiev 69
Kogălniceanu, Mihail 62, 63
Kohler, Ch. 122
Krumbacher, Karl 144

Lacombe, P. 76
Lambrior 69
Lamprecht, Karl 82, 122, 143
Lapedatu, Alexandru 14, 18, 91, 130, 133, 147, 149, 150
Laurian, D.A. 61
Lefebvre, Henri 34
Le Goff, J. 18
Leipzig 69, 92
Lemny, Ștefan 34
Litzica, C. 38, 133, 144
Londra 146
Lovinescu, Eugen 16, 18, 32, 35, 45, 99
Ludovic al IV-lea 67
Lugoșianu, O. 89
Lupaș, Ioan 133, 149

Macedonschi, Alexandru 34
Madrid 136
Maiorescu, Titu 15, 16, 26-28, 33, 34, 36-47, 52, 53, 56, 58, 59, 61, 65,
66, 69, 75, 80, 81, 84, 85, 93, 95, 97, 99, 101, 104, 106, 111, 115, 131,
132, 134
Mangra, V. 134
Mannheim, K. 18
Manuilă, Sabin 35
Marian, G. 61
Marian, S.Fl. 111
Marienescu, At. 111
Marinescu, C. 133
Marx, Karl 30

Mauger, G. 18
Mehedinți, Simion 18, 34, 37, 38, 40-42, 45, 64, 92, 132
Melchisedec 67
Michelson, Paul E. 10
Micu Moldovanu, Ioan 16, 17
Mihăilă, G. 99, 101, 149
Mihăilescu-Brăila, V. 102
Miletic, L. 141
Minea, Ilie 91, 133, 147
Miskolczy, Ambrus 101
Moldovan, I. 111
Mommsen 75
Monod, G. 76
Moscova 69
Murgoci, G. 142, 144
Murnu, George 38
Mușoiu, P. 31, 35, 43

Nastasă, Lucian 11, 34, 99, 102
Naum, Anton 111
Nădejde, D. 43
Negruzzi, Iacob 59, 69, 72, 74, 111
Negruzzi, Leon 39, 46
Negulescu, P.P. 37, 39, 43, 92, 132
Neumann, Victor 34
Nietzsche, Fr. 35
Nistor, Ion 133
Nozera, Rodrigue de 76

Odobescu, Alexandru 16, 26, 71, 79, 106, 115
Ollănescu, D.C. 26, 111
Onciul, Dimitrie 8, 15, 28, 32, 38, 41, 55, 56, 78, 80, 81, 83, 86, 91-93,
106, 113, 116, 119-121, 126, 130-132, 134, 141, 143, 147, 148, 150
Onu, Liviu 99
Opriș, I. 149
Oprișan, I. 100

Oradea 130
Orășanu, Stefan 122
Ornea, Zigu 34, 45-47, 99-101, 102, 135

Pagrati, Em. 38
Panaitescu, P.P. 56, 99, 149
Panu, George 17, 41, 56, 58, 61, 69, 72, 99, 101
Papiu-Ilarian, Al. 62, 70
Paris 27, 51-53, 57, 69, 79, 83, 132, 135
Pascu, St. 149
Pârvan, Silvia 91
Pârvan, Vasile 23, 42, 46, 64, 66, 91, 93, 103, 133, 141, 142, 145, 147
Penelea, Georgeta 35
Pestrea-Suciu, Steluța 149
Petersburg 89, 92
Petrașcu, Nicolae 26, 34, 122, 131
Petrescu, N. 46
Philippide, Alexandru 23, 38, 42, 45, 64, 115, 121
Pippide, Andrei 11, 150
Polonia 69
Poni, Petru 105, 111
Popea, N. 111, 134
Popescu, Pană 23
Popovici, Aurel C. 132
Popovici, Emil 149
Praga 69
Pumnul, Aron 70
Pușcariu, Sextil 42, 122, 130, 133, 138

Quintescu, N. 96, 106, 110-112, 115

Rimbaud, Alfred 76, 80
Ranke, Leopold von 41, 74, 75
Rădulescu, Tudor P. 15
Rădulescu-Motru, C. 23, 34, 37, 38, 40, 46, 51, 52, 68, 92, 99
Rădulescu-Pogoneanu, I.A. 27, 37, 38, 121, 122

Rășcanu, Pere 115
Râpeanu, Sanda 10, 35, 46, 47, 99, 102, 135
Râpeanu, Valeriu 10, 35, 46, 47, 99, 102, 135
Rickert, H. 75, 76, 101
Robin, François 26, 34, 38, 122
Roma 117, 118, 135, 142
Roman, L. 149
Rosetti, C.A. 62
Rosetti, Radu 24
Rosetti, Theodor 79
Roșu, N. 68
Rudow, W. 61
Rusia 69, 70
Russo, D. 145

Sadoveanu, Mihail 28
Saizu, I. 34
Salamon, Pierre 104
Sandu, V. 100
Saverio Varano, Francesco 76
Săndulescu, Al. 33, 46, 100, 135
Săndulescu, Th. 84
Săveanu, N. 38
Sârbu, Ion 122, 132
Sbiera, Ion 111
Seignobos, Ch. 76
Seillière, E. 76
Sibiu 85
Sigwart 76
Simion, Eugen 35
Sion, George 61
Sirinelli, J.Fr. 18
Șircu, Polihron Agapievici 89
Slavici, Ion 69
Stăncescu, C.I. 26, 34
Stăniloaie, D. 68

Steinthal 75
Stoicescu, Domnica 34
Sturdza, A.A. 27, 35
Sturdza, D.A. 84, 88, 89, 105, 109-112, 122-134
Suțu, M. 134

Șăineanu, Lazăr 26, 42, 58, 61, 70, 100, 124
Șincai, Gheorghe 40
Stefan cel Mare 74, 140
Ștefănescu, St. 149
Ștefănescu-Delavrancea, B. 64

Tanoviceanu, I. 123
Tassu, Maria 79, 91
Tassu, Vasile 47, 91
Tatușescu, Monica 149
Teodor, Pompiliu 149
Teodorescu, G.Dem. 15, 64, 65, 72, 100
Teodoru, D.A. 83, 122, 132
Teulescu, P. 70
Theodorescu, Barbu 18, 46, 100, 104, 135
Tocilescu, Grigore G. 14, 26, 33, 41, 42, 56, 58-61, 63, 66, 69, 71, 72, 81, 84, 85, 93, 95, 96, 98, 100, 101, 105, 106, 111-113, 115, 120-123, 125, 126, 130, 134, 136, 137
Torouțiu, I.E. 46, 101, 102
Treboniu-Laurian, Aug. 62
Tudorică, Al. 35
Tuducescu, Iuliu 122
Tzigara-Samurcaș, Al. 38, 91, 133

Țurlea, Petre 103

Ungaria 69, 130
Ureche, Grigore 140
Urechia, V.A. 15, 26, 33, 37, 41, 42, 56, 59-61, 66, 67, 85, 95, 100, 101, 105, 106, 111, 112, 115, 117, 121, 122, 130, 136

Ursu, Ioan 91, 133

Vaca, Domingo 76

Vaum, Ecaterina 103, 135

Vârgolici, St. 115

Veit-Brause, Irmline 104

Velichi, C.N. 135

Vianu, Tudor 34, 35, 99

Viena 69, 92, 106, 132, 141

Vizanti, Andrei 114

Vîrtosu, I. 99

Vlădescu, I. 77

Vulcan, Iosif 111, 130

Weigand, Gustav 122, 133

Xenopol, Alexandru D. 23, 24, 33, 41, 52, 58, 74-86, 91, 96, 99, 102, 103, 111, 123, 132

Xenopol, Nicolae 91

Zagreb 69

Zamfirescu, Duiliu 20, 33, 37, 38, 46, 110, 135

Zub, Alexandru 10, 34, 35, 46, 78, 99, 101-104, 150

Zürich 147